4

HRVATSKA

KNJIŽEVNA

REVIJA

MARULIĆ

1982

M A R U L I Ć
hrvatska književna revija

Izdaje: Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, Trg kralja Tomislava 21

Uređuje: Uredrički odbor

Glavni i odgovorni urednik:

Radovan Grgec

Omot: Ante Starčević

Revija izlazi 6 puta godišnje (veljača, travanj, lipanj, kolovoz, listopad, prosinac)

Uredništvo i uprava:

Zagreb, Trg kralja Tomislava 21, telefon 440-697

Stranke se primaju svaki dan, osim subote, od 11 do 13 i četvrtkom od 17 do 19 sati.

Rukopise ne vraćamo.

Cijena pojedinom broju 60. — d.

Godišnja pretplata 360. — d uplaćuje se u korist tekućeg računa

30102 - 678 - 448

Godišnja pretplata za inozemstvo 35 US dolara uplaćuje se na devizni račun kod Zagrebačke banke, Zagreb

30101 - 620 - 16

2424091010

Tisak: »Plamen«, Slav. Brod

Oslobođeno plaćanja poreza na promet Rješenjem Republičkog sekretarijata za prosvjetu, kulturu i fizičku kulturu, broj 229/1-1979. od 15. I. 1979.

MARULIĆ ČASOPIS ZA KNJIŽEVNOST I KULTURU

BROJ 4 ZAGREB, srpanj — kolovoz 1982. GOD. XV

Radovan GRGEC

Uz rub (23)

Prošli put sam na kraju ove rubrike iznio konstataciju da je srce ono što je najvrednije u čovjeku. Srce je, kako su govorili naši stari, »serdce«, ili još bolje, »*sredce*«, dakle sredina, središte. Matoš je dobro znao važnost i vrijednost srca: »Dok je srca, bit će i Kroacije!« Dok je srca, bit će i čovjeka. »Konstatacija« o srcu kao središtu i sržnoj vrijednosti čovjeka, kao o »ishodištu« (bar etimološkom) ljudske »srčanosti« i »srdačnosti«, vrijedi i danas, vrijedi i za nas, »frigescente mundo« (u vremenu »ohlađivanja ljubavi« u svijetu).

Neka mi oproste razni stručnjaci za srce, od kardiologa do etimologa, antropologa i egzegeta, koji će me dobronamjerno upozoriti kako provenijencija riječi srce od »sredce« nije ničim dokazana, kako srce zapravo i nije središte života, kako je i simbolika srca antropološki i semantički vrlo relativna itd. Upozorit će me možda i na to kako se i »doloristička« koncepcija Srca Isusova zasniva na sasvim pogrešnoj interpretaciji židovske antropologije (kao da mi obični vjernici tu ne mislimo jednostavno na smbol Božje ljubavi, a ni na kakvu anatomsku lokaciju osjećajnosti ili antropološku koncepciju hebrejskog »heseda«, kao što, govoreći o Kristu

Kralju, mislimo na Pantokratora najstarije kršćanske tradicije, a ni na kakvu »monarhističku« koncepciju ili interpretaciju).

Bilo kako bilo, svatko tko znade hrvatski, znade da riječi *»srdačnost«* i *»srčanost«* dolaze od riječi »srce«, a svatko tko poznaje čovjeka, znade da to srce, kao znak srdačnosti i srčanosti, kao znak ljubavi i hrabrosti, jest ono što je u čovjeku najvrednije i što je čovjeku najpotrebnije, pogotovo danas (»frigescente mundo«!).

U ovoj rubrici govorili smo često o *»inteligenciji srca«* koja bi u stanovitom smislu trebala neutralizirati ili barem ublažiti sve oštriju opoziciju koja se javlja između takve inteligencije i tzv. »cerebralne« inteligencije, između srca i uma, između »intelektualaca« i »heroja«, između umjetnika i svetaca.

Možda je katkada bila i ponešto pretjerana naša kritika slabosti umjetnika i izdaje intelektualaca, ali moramo priznati da nas boli dihotomija, odnosno trihotomija, između misli, riječi i djela najviše kod onih koji su, ljudski sudeći, primili najviše talenta, najviše svjetla i sposobnosti. Pitali smo se zašto ti ljudi uma nemaju dovoljno srca. Mislim tu u prvom redu na srce kao znak ljubavi, hrabrosti, milosrđa i *osjećajnosti*, a ne ljudske ili umjetničke *osjetljivosti*. I iz naših bolesnih srdaca (govori to čovjek koji je nedavno prebolio infarkt srca) kao da izbija krik čežnje i molitve: »Više srca, više jakosti, više svetosti!«

* * *

I nehotice mi je preko usta prešla riječ svetost. Znam da ću sablazniti one koje ta riječ podsjeća na *Vidrićeva Alojzija*, »histeričnog klerika s krinom«, na tamjan monaške zabiti, na »mračni srednji vijek« (s takvim shvaćanjem srednjeg vijeka danas mnogi ozbiljni povjesničari žele jednom zauvijek prekinuti poput *Régine Pernoud*, koja je svoju »rehabilitaciju« i revalorizaciju srednjeg vijeka izniela u knjizi »Pour en finir avec le Moyen Age«). Toj deformaciji ljudskog lika raznih svetaca znatno su doprinijeli razni hagiografi sentimentalno im »naherlivši« glave prema modelu i modi svojeg vremena.

Pa ipak, mi želimo i čeznemo da u ovom svijetu bude što više svetaca, jer sveci nisu ni bestjelesni monstrumi ni vitezovi bez mane i straha, nego djeca svojeg vremena sa stečenim i naslijeđenim svojstvima i ograničenostima, ali i sa mnogo plamena u srcu. Ako i nisu ušli u martirologije i kalendare, oni su najodličniji predstavnici povijesti Crkve i povijesti ljudskoga roda.

Današnji čovjek, stekavši tragično iskustvo o ljudskoj mržnji, sebičnosti, laži i dvoličnosti, naslućuje da su nam danas potrebni sveci više nego ikada, da su nam potrebni ljudi velikog srca i razumijevanja, a u razumijevanju (intus-legere) nalazi se i bit prave inteligencije. U svecima kao da se utjelovljuje naš san i čežnja za čovjekom u kojem će se ujediniti kvalitete uma i srca, lucidnost kritičke svijesti i plemenitost neproračunate vjernosti, ljepota i dobrota, razboritost i hrabrost. Vjerujemo da su takvi

pojedinci kao nosioci određenih ideja i ideala u stanju da mijenjaju tokove povijesti bez obzira na »ekonomsku bazu« i »statističke vjerojatnosti«.

U suvremenom životu i književnosti nailazimo na mnoge koji su, iako nisu bili vjernici, željeli i borili se da budu sveci kao npr. *Duhamelov Salavin, Guthov Naivac, Camusov Tarrou* i *Rieux* u »Kugi« ili *Greeneov Querry* i *Colin* u »Sezoni kiša«. Ta nas svetost kao svježina i vedrina mladosti i hrabrosti diže iznad materijalističke »prosječnosti« u koju tonemo. Njezini mirisi dopiru do nas preko primjera na koje nailazimo u svagdanjem životu i preko primjera iz literature, kao što je npr. *Bernanosova Chantal de Clergerie* iz »Radosti« ili s. *Konstanca* iz »Razgovora karmelićanki«.

U listu »La Croix« od 12. V. 1982. *Pierre de Boisdeffre* piše o poznatom piscu *Franzu Kafki* kao o svojevrsnom svecu koji se, usprkos sredini iz koje je potekao, odlikovao ljubavlju prema bližnjemu, smislom za siromaštvo i sklonošću prema nadnaravnom. Kafka, koji nije bio vjernik, imao je vjerojatno ne samo zvanje umjetnika nego i, kako to misli Boisdeffre, zvanje sveca.

Sveci niču i tamo gdje ih ljudi nisu sijali jer je svetost tajna Božje milosti i Providnosti. Ta Providnost upravlja na čudesan način njihovim ljudskim sudbinama, kao što se to lijepo vidi u »Mostu svetog kralja Luja« *Thorntona Wildera*. Njihov završetak često nije ni spektakularan ni herojski. Ni iz Kristove agonije nisu bili isključeni ni strah ni strava. Htio je našu ljudsku smrt, punu patnje i tjeskobe, iskusiti do kraja, ispiti kalež gorčine do dna. Njegovim putem idu i danas mnogi i mnogi. Obično ih ne zamjećujemo, ali oni su tu, među nama, i zahvaljujući njima i nada ostaje među nama. I vedrina.

Zahvaljujući njima nije sve onako crno kako se to nekima čini. Jedina je žalost, kako reče *Bloy*, ne biti svet. I zato je za Camusova Tarroua jedini pravi problem kako postati svet. To je i jedina prava stvarnost. I stoga ljudi koji su u neprestanom kontaktu sa stvarnošću (a to obično nisu intelektualci koji žive u svojim cerebralnim konstrukcijama, papirima i knjigama) lakše postaju sveci, kako to smatraju mnogi mislioci našeg vremena. Usprkos tome, um, srce i volja čine čovjeka čovjekom kojoj god sredini, rasi ili staležu on pripadao, kakva god bila njegova narav, naobrazba ili odgoj. Svaki čovjek može biti na izvjestan način svet ako shvati i prihvati program što ga je pred dva tisućljeća iznio Isus u svom Govoru na gori. Svatko može posjedovati *kulturu i inteligenciju srca* koja uvodi čovječanstvo u *civilizaciju ljubavi*.

Nažalost, upravo je *ljubav* riječ kojom se (pre)često služimo, (zlo)upotrebljavajući je na razne načine. O tom što ta riječ zapravo znači, možda bi nam najbolje moglo reći *srce majke*, koja ljubi i žrtvuje se, svjesna da za svoju ljubav i žrtvu ne treba očekivati nikakve plaće ni nagrade, a katkada čak ni zahvalnosti. Književnost svijju vremena postizala je »pun pogodak« kad nam je adekvatno govorila o takvom plemenitom, hrabrom i dobrom srcu, o *srdačnosti* i *srčanosti*, o plamenu *svetosti* koji nikada neće potpuno utrnuti na ovom čudnom planetu.

Serafin MIČIĆ

Kristu koji jje lubav

Mogo si se javit
u ognjenu stupu
što gori sred tame,
ali ti si došo
ko žrtveno janje
na logu vrh slame.

Mogo si nam slati
svece poput Franje
da nas riječju bude,
ali ti si tijelom,
umoran i žedan,
sjeo među ljude.

Mogo si nas liječit
u našoj sljepoći
ljekovitim strukom,
ali ti si htio
da nam takneš oči
svojom svetom rukom.

Mogo si nam sudit
za Golgotu svoju
i udarce mnoge,
ali ti si kleko
s ubrusom o pasu
i opro nam noge.

Mogo si nas hranit
ko pticu i crva
brazdom uzoranom,
ali ti si htio
da nam budeš pićem
i nebeskom hranom.

Antonija REHAK

Biblijsko-kršćanska motivika u prozi Petra Šegedina

Pažljivu čitatelju Šegedinova romana *Djeca božja* ne mogu izbjeći motivi poganske, biblijske i kršćanske provenijencije. Oni prožimlju cijeli roman: od biblijsko-poganske atmosfere natopljene strahom i tjeskobom kozmičkih razmjera do glavnog lika koji krizu svog djetinjeg mikrokozmosa pokušava riješiti razapinjući se na križ. Pojava spomenute motivike nije ni izuzetna ni slučajna. Zapravo, to je jedna od konstanti u Šegedinovoj cjelokupnoj prozi, osobito prisutna u onoj ambijentiranoj u mediteranske prostore. Tako se kršćanski pojmovi i motivi iz Biblije pojavljuju u nizu novela, i to u funkciji simbola, asocijacija, aluzija, slutnji, parafraza itd.* U *Priči o dva kamena* asocijativno parafraziranje novozavjetne priče o ludim i mudrim djevicama predstavlja jedan od psiholoških elemenata koji osvjetljuju Nelsonovu nesigurnost u pogledu stava prema ženi uopće. U sobi tragičnog junaka strica Ambroza nalazi se slika Djevice od sedam žalosti — kršćanski simbol ljudske patnje. Ambrozovi razgovori s morem — poređajem riječi, ponavljanjem, zvukovnom i intonacijskom vrijednosti — podsjećaju ne samo na Lauretanske litanije nego i na magične formule protiv zlih sila. Pojam pakla uključuje se u značajan dijalog pun aluzija na odnos između Ljiljane i Nelsona a time i na odnos muškarca i žene uopće. Zvonjava zvona s crkvenog zvonika znači uvijek poseban ugođaj, ponajviše strah, tjeskobu, opomenu; istu funkciju imaju zvona u novelama *Živjeti* i *Žamor mora.*

Druga simbolična varijanta ljudske patnje i osame čovjekove očituje se slikom koja predstavlja Krista na Maslinskoj gori u noveli *Mjesečina.* Pojmovi Boga i vraga ovdje se susreću u funkciji slikovitog sagledavanja svijeta kao zla:

»... *sumnjam u boga temeljito.* (...) *ali sam gotovo uvjeren da postoji vrag...*« (111)

Pojmovi pakla, Boga i đavola pojavljuju se također u funkciji simbola u noveli *Žamor mora;* oni Šegedinu omogućuju sagledavanje totalne čovjekove bespomoćnosti i nesnalaženja kad je u pitanju razlikovanje dobra od zla.

---

* Ovaj prikaz dio je veće cjeline koja je nastala 1975. g. i do sada nije objavljena. Stoga se navodi Šegedinovih tekstova citiraju prema slijedećim izdanjima: *Priča o dva kamena* (Petar Šegedin, *Na istom putu,* Naprijed, Zagreb 1963); *Kiša, Mjesečina, Živjeti, Žamor mora* (Petar Šegedin, *Crni smiješak,* Matica hrvatska, Zagreb 1969:). — Prema najnovijoj ocjeni *Crni smiješak* je roman (Dubravko Jelčić, u *Pet stoljeća hrvatske književnosti,* knj. 128/I, Matica hrvatska-Zora, Zagreb 1977), ali dijelovi izvučeni iz konteksta mogu živjeti bez ikakve štete svojim samostalnim novelističkim životom. Zato ih u ovom radu i nazivam novelama.

Za novele *Kiša* i *Živjeti* mogli bismo reći da sadrže udaljenu starozavjetnu asocijaciju na opći potop koja je i u jednoj i u drugoj noveli vezana za motiv kiše. Iz konteksta obiju novela ona izrasta nenametljivo, ali vrlo uočljivo, iz općeg ugođaja i pojedinih funkcionalnih riječi:

»... *pričanje svjetluca utapajući se u opće naše utapanje.*« (»Kiša«, 50)

ili:

»*Slušam ovu vodu što se slijeva i sve mi se čini da će nas neko crno more prekriti još ove noći.*« (»Živjeti«, 150)

U noveli *Žamor mora* kompleks samostana s upravo otvorenim grobom tratra materijalni je adekvat filozofskoj problematici koju i potiče: misteriji smrti i prolaznost svih ljudskih strasti i uopće svega ovozemaljskog.

Možda ni jedan drugi motiv u Šegedinovoj prozi nije proizašao iz dvije različite a po nečemu ipak bliske doživljajne sfere kao motiv koze. Autorovo je djetinjstvo bilo presudno za dvojak doživljaj ove životinje: kao mitske hraniteljice i preobražene u simbolično žrtveno janje u kršćanskom obredu mise. Tako koza i kozle u noveli *Živjeti* potječu iz obje doživljajne sfere jer se prva javlja kao neuništivi simbol hraniteljice sirotinje, a drugo kao simbolična varijacija na filozofsko-kršćansku asocijaciju o žrtvi:

»... *moj sneni susjed* (kozle; moja napomena) *našao se tu radi današnjeg, ili sutrašnjeg našeg ručka.*« (164)

U sklopu ovih motiva i njihove funkcije može se objasniti i osebujan Šegedinov stav prema ženi. Starokršćansko-srednjovjekovno poimanje žene kao zla preobražava se u Šegedinovim novelama u stalnu potencijalnu opasnost za muškarca uz ostale životom nametnute zamke. Kod Šegedina je došlo do sudara religioznog odgoja i otočkog mentaliteta, u djetinjstvu primljenog i doživljenog, s iskonskom i nagonskom težnjom prema ženskom biću. Iz tog sudara izrastaju u Šegedinovoj prozi neobične i nerijetko morbidne situacije između muškarca i žene. Tako u noveli *Kiša* glavni se junak u najintimnijim trenucima sa svojom ženom želi identificirati s njenim nekadašnjim, njemu nepoznatim, ljubavnikom. U novelama *Priča o dva kamena*, *Živjeti*, pa donekle i *Žamor mora*, glavni junaci bježe od žene u trenutku kad osjete da bi, osim čisto površne erotske realizacije, mogli biti uvučeni u dublji, kompleksniji, pa prema tome i opasniji doživljaj:

»*Imala je svoje planove, znala je što hoće sa mnom.* (...) *utrnulo je tada sve u meni. Kakvi planovi!*« (Živjeti«, 161)

Takav odnos prema ženi prerasta u stilski kompleks karakterističan za cjelokupnu Šegedinovu prozu koji bismo mogli nazvati šegedinski bijeg od žene.

Udaljenom biblijskom asocijacijom mogla bi se protumačiti i Šegedinova opsesija ženskom kosom (kosa Marije Magdalene, i bludnice i pokajnice!) koja je uvijek naglašena u karakterizaciji ženskih likova te predstavlja najestetskiji i najerotskiji dio njena bića.

U kompleks kršćansko-biblijskih motiva uklapa se i dosta česta upotreba glagola »objaviti se« s pojmovnim sadržajem biblijskog (proročkog)

viđenja (vizije) a uvijek se pojavljuje u situaciji metafizičkog doživljavanja bića i prirodnih elemenata. Da spomenem samo nekoliko slučajeva:

»*Veliko, Duboko, Neizmjerno, učini da se objavi Ona!*« (Priča o dva kamena«, 65)

»... *gusta svjetlost mjesečeva ispunila čitav prostor tako te se čini da živi, da je postalo živo neko biće koje se objavljuje.*« (Mjesečina«, 112)

»*Počela nas hvatati i kiša. Objavila nam se gotovo nečujno.*« (»Kiša«, 47)

Uočavajući kako i kada se kršćansko-biblijski pojmovi i motivi organiziraju u slike, simbole, asocijacije, aluzije itd. možemo utvrditi da sačinjavaju organsku cjelinu s kompleksom Mediterana kako ga je Šegedin već u djetinjstvu doživio i predstavljaju značajnu konstantu u umjetničkoj preobrazbi slojevite Šegedinove filozofske misli. Na temelju toga moglo bi se zaključiti da je pozicija Šegedinova čovjeka svojevrsna transpozicija biblijskog stajališta. Naime, šegedinski se čovjek u svijetu koji ga okružuje osjeća sâm, okružen opasnim zamkama zla koje često nosi nevinu i naivnu masku dobrote i ljepote a to odgovara biblijskom istjerivanju čovjeka iz raja i njegovom stradanju i patnji za počinjeni grijeh. Osjećaj krivice Šegedinovih junaka odgovara »istočnom grijehu« a težnja k iskupljenju simbolizirana je žrtvenim jaganjcem. Biblijsko mesijanstvo nalazi tako svoj adekvat u jedinom mogućem šegedinskom načinu otkupljenja čovjekove kozmičke osame — u objektivaciji stvaralačkog čina, u umjetnosti:

»*Nisam odmah otpočeo, ali njegova riječ ‚spasiti' osvijetlila je sve u meni. Doista, spasit će nas priča.* (...) *A priču nije bilo potrebno izmišljati, ona stala sama izvirivati iz mene: kao da njoj bježim od te kiše, vjetra, od tog muklog sluha i te sobe.*« (»Živjeti«, 151)

Na kraju bi trebalo naglasiti da se Šegedin u pogledu biblijsko-kršćanskog stilskog kompleksa uključuje u našu književnu tradiciju — spomenimo samo S. S. Kranjčevića, T. Ujevića i M. Krležu. U njih se biblijsko-kršćanska motivika, kao i u Šegedina, preobrazila u filozofsku i umjetničku poruku. Tako Šegedin ulazi u tokove evropske kulturne baštine gdje je Biblija odigrala značajnu ulogu u pogledu formiranja poetskog izraza u najširem smislu riječi.

Bruno BULIĆ

Deseti brat

Te ratne 1917. godine Trst je uz žižak svijeća u nespokojnim večerima i dalje sanjario o nepovratnom zlatnom vremenu. Jesen je te godine bila raskošna, zlatna. Perivoji i drvoredi s djelomično otpalim crvenim i žutim lišćem nenametljivo su se uklapali u boležljivo raspoloženje razaranja i smrti.

S bojišta su ratnici dolazili u grad u sve većem broju. Neobrijani, zarasli u čekinjaste brade, neurednih odora poprskanih crvenom ilovačom, kao neke goleme terakote. Sa zataknutim bodežima uz desnu nogu između uvijača djelovali su divlje i okrutno. Donosili su svoje rukotvorine koje su, između jednog i drugog okršaja, izrađivali u svojim rovovima. Uglavnom čahure puščane tanadi prerađene u upaljače; šrapnele i granate pretvorene u vaze za cvijeće, pepeljare, tintarnice i sličnu kramu. Za uzvrat nisu primali novac, nego vunene čarape, šalove, vunene rukavice, potkošulje, sapune i usne harmonike. Njihove čuture bile su uvijek pune ruma ili rakije. Za vino nisu marili. Prigodom susreta sa svojim starješinama obično ne bi salutirali, a ako i bi, onda bi to bilo onako familijarno, s dva prsta na obodu čaka. U biti su to bili dobri momci i hrabri ratnici, pravi profesionalci, nedužni legalni ubojice (zaštićeni Haaškom konvencijom i ostalim međunarodnim ugovorima).

Od vremena do vremena tračnicama bi projurili tramvaji Crvenog križa, zastrtih prozora, krijući tako svoj tovar. U njima su, kao i na ostalim putničkim vozilima, bile namještene vozačice i kondukterke. Konjskih je zaprega još bilo, ali iz dana u dan sve manje. Sasvim su, međutim, iščezle volovske zaprege a s njima i oni jedinstveni »carradori«.

Premda je život u luci zamro, Lloydova flota i flota ostalih brodovlasnika bila je u punom broju, vezana na svojim gatovima. Na počasnom mjestu, tik uz Ponte verde, ponosno usidren nalazio se veteran iz bitke pod Visom S/M fregata »Stadion«, neuništivi drveni brod iz poznate slavne pomorske bitke. Sve je to davalo privid nečega što je već davno prestalo postojati.

Nestašica onih nenadoknadivih kovina za vođenje rata, bakra, mjedi i bronce, navela je vojničke vlasti da »škalpiraju« krovove crkava i palača. Prve žrtve tih vandalizama bile su Sv. Anton Novi i Sv. Spiridion (obje te crkve nalazile su se na kanalu), zatim S. Nicola dei Greci na obali i još mnoge druge značajne zgrade. Jedini časni izuzetak bila je kupola palače Carciotti iz god. 1805. I danas ova kupola zajedno s palačom daje izvanredni ugođaj ulazu u Canale; svojom zelenom patinom budi nostalgiju za prošlim vremenima. Taj posao skidanja krovišta bio je hirovit i lakomislen, ako već nije bio zločinački. Poslije rata, na nekoj livadi u predgrađu, Talijani su pronašli sve to blago. Nisu se požurili da ga vrate na staro mjesto. Vae victis!

Crkvena zvona imala su onu već uobičajenu sudbinu da ih pretvaraju u topove. Ali topove nikada više ne preoblikuju u zvona. Povijesna zvona sv. Justa, kada se odlučivalo o tome da li ih skinuti ili ne, izazvala su pravo ratno stanje među građanstvom. Zaboravili su oni na krvave obračune između neprijateljskih armada na Piavi, sa svetim su žarom branili i obranili svoje svetinje. No na to se brzo zaboravilo. Novo uzbuđenje izazvalo je rekviriranje zlata, posebice vjenčanih

prstena u zamjenu za otužne aluminijske. Moja je mudra majka svoj prsten ostavila kod kuće u buralu jer se tim posvećenim zlatom nije željela igrati patriotizma. Slično je postupio i moj otac. Iako zlato u svim imperijalističkim ratovima odlučuje o konačnoj pobjedi.

U uredima i školama, na javnim mjestima, a i u kućanstvima, često smo se susretali sa zemljovidima Evrope nalijepljenima po zidovima. Na tim su zemljovidima fronte između zaraćenih, u pomicanju ili mirovanju, bile označene malenim papirnatim zastavicama dotičnih ratujućih država pričvršćenim gumbašnicama. Te šarene zastavice sličile su gredicama raznobojnoga cvijeća između kojega su se zlatile crno-žute ose. U dnevnom su se tisku crnili krupno otiskani naslovi o velikim pobjedama centralnih saveznika (toliko i toliko ubijenih neprijatelja, još veći broj ranjenih, mnoštvo zarobljenih). Također i o revoluciji u Rusiji i tome slično.

Da se proslave i potvrde te pobjede, svako malo odjeknula bi topovska kanonada s Opčine, slovenskoga sela na visoravni u zaleđu Trsta. Rekoše da to puca Kruppova »Debela Berta«. Trijesak ove pucnjave očupao bi preostalo zlatno i purpurno lišće po nasadima i uzvitlao ga kao u neku korijandolsku kišu.

Opčina je kasnije u Mussolinijevoj eri preimenovana bila u Opiccina i tako je ostalo do danas. Hrvatski bi to značilo »O malešna«. Ta nakazna toponomastika zapravo je plaženje jezika zdravom razumu. Ali o tom potom! — Mužari na opčinskoj visoravni i dalje su marljivo ispucavali svoje naboje. Stručnjaci za balistiku i vatreno oružje više su strahovali od dum-dum puščanih zrna jer je rane od njih teško bilo izliječiti. Tehnologija rata nije se brinula za natprirodni život, već za neprirodnu smrt.

Svakog su dana na južni kolodvor stizale čete rezervista i novaka, golobradih sedamnaestogodišnjaka, uplašenih i nespretnih. Sučelice kolodvoru na sjeveroistočnoj strani u nizu stajahu palače grčkih novčara. U sredini toga niza nalazila se neoklasična palača trgovca Ekonoma. Pred njezinim bi monumentalnim ulazom često gore-dolje šetao njezin vratar-čuvar, krepki stasiti šezdesetogodišnjak, izbrijana rumena lica zdravoga optimista. U svijetlosivoj livreji ukrašenoj crnim gajtanima, s našivenim kao forinte srebrnim pucetima, s bijelim rukavicama, djelovao je smireno i dostojanstveno. Novodošli budući ratnici vidjeli su u njemu generala i u prolazu bi oštro salutirali. On bi im odzdravljao pomalo ozbiljno, a pomalo očinski i nastavljao svoju gore-dolje-šetnju s rukama na leđima. Gledao je zbunjeno čas svoje do visokoga sjaja ulaštene cipele, čas prema kolodvoru pa bi se napokon povlačio iza velikih hrastovih vrata koja su bolje čuvala i njega i ukućane nego što je on čuvao njih.

Stotinu metara dalje nalijevo, u via Benvenuto Cellini, nalazila se gostionica moga oca »K starodrevnom mjesecu« koju opetovano navodim u svojim sjećanjima. Prostrana, široka i visoka prostorija mogla je pogostiti i dvije stotine ljudi. Taj su lokal Tršćani jednostavno prozvali Magazin. Danas se tu nalazi poznati dućan kratke i pletene robe. Ali onda, u vihoru rata, gostionica je stjecajem prilika, a očevom blagonaklonošću, postala sklonište i danji boravak za mnoge beskućnike i ratne invalide. Ti se ljudski likovi, izbačeni iz paklenih grotla svih mogućih bojnih polja, nisu više mogli ukalupiti u stare načine života. Hodali su kao prikaze, ne mareći baš što se oko njih zbiva. Rane što ih rat zna zadati ljudskim dušama mnogo su pogubnije no što ih zadaje njihovim tijelima.

Sjećam se nekih od tih likova. Moltke, visok, malo pognut čovjek u crnom redingotu, bez lijeve ruke (odsječena mu je u samom ramenu). Blijeda duga lica, blagih očiju, prorijeđene kestenjaste kose, slabo izrasla brka. Njegove manire odavale su gospodsko mu podrijetlo i dokazivale da u njegovim žilama teče plava krv. Bio je Prus, u vojsci kapetan ulana. Negdje u Bukovini, u okršaju s neprijateljskim konjaništvom, neki mu Kozak udarcem demeškinje zasiječe lijevu ruku u ramenu. Poslije toga Moltke se ni sam više nije sjećao kako je dospio u Trst. Nitko ga nije pitao da li ima neku rodbinu i svojtu, a njemu kao da je to odgovaralo. Bio je pomiren s tim stanjem. Zahvaljujući svom prekrasnom kaligrafskom ru-

kopisu, znajući sve glavne jezike kojima se govorilo u Monarhiji, mogao je obavljati pisarske poslove. U jednom kutu našega lokala na stoliću je pisao svojim klijentima različite molbe, žalbe, prigovore, izjave i ostale upravno-pravne spise. Imao je punu ruku posla. Kako je samo znao pažljivo prirediti svoje pero! Ocijedio bi ga od viška crnila, milujući pokretima rub bočice. Da li je taj kljasti konjanik bio potomak junaka iz bitaka kod Sadove i Sedana, ostala je za mene tajna.

Gostionicom moga oca uzduž i poprijeko šetao se Slovenac Rudolf, teški plućni bolesnik. Srednjega rasta, s čupercima sijede kose ispod vojničke kape, vrlo blijeda lica s rumenim jagodičnim kostima, spuštena rijetkoga brka, dobroga mučeničkog pogleda. Preko visokih mršavih ramena nosio je vojničku kabanicu tako, samo da mu ne padne. Prigušeni promukli kašalj potresao ga je od glave do pete. Ali s njegovih se usta nikad nije čula riječ tužbe ili zdvajanja, odano i spokojno uzdao se u svoga Stvoritelja. Osjećao je svukud Božju nazočnost i nije se plašio smrti. Uskoro je završio u bolnici. Tamo smo ga nekoliko puta posjetili, ali uz veliki oprez. U bolnici nije dugo ležao. Umro je jednoga jutra gledajući izlazeće sunce. Rudolf je bio bezoltarski svetac, sličan bezimenim junacima palima u ratu.

Treći u toj skupini bio je veseljak Tripoli. Dakako, to mu je bio nadimak. Njegovo pravo ime nitko nije znao. Tripoli je, naime, bio nahoče. Kao novorođenče našli su ga izložena pred vratima guvernerove palače na Piazza Grande. Šaputalo se da mu je otac bio neki moćni Bečanin, možda i jedan od nadvojvoda. Dok se ta fama o njemu širila, on je bezbrižno pjevušio: »Tripoli bell suol d'amore...!« Po tom je napjevu i dobio nadimak. Odgojen je bio u sirotištu na Sv. Jakovu. Izučio je i neki obrt. Svakako je imao i svoje kršteno ime, ali ga nije spominjao; skrivao ga je iza uvijek nasmijana izgleda.

Idući iz toga živoga panoptikuma bio je Brunetto, dijete tršćanskoga Riborga. Otac mu je bio doseljenik, Talijan iz okolice Perugie, koji je postao austrijski državljanin, a umro je uskoro poslije rođenja svoga sina jedinca. Njega je za kratko vrijeme slijedila i žena. Brunetta je odgojila ulica i neki milosrdni ljudi. Odmah na početku rata bio je u Vieh-vagonu otpremljen u Srbiju da opere čast povrijeđene »domovine«. Nakon nekoliko tjedana vratio se s istoka bez kažiprsta i srednjaka desne ruke. Slično kao i mnogi njegovi suborci slavne 97. tršćanske regimente.

Tu je bio još jedan Talijan, Vittorio, doseljeničko dijete. Pravi Rimljanin iz pravoga Rima. Njega su iz opreza poslali Nijemcima u Ardene. Prigodom jednoga napada otrovnim plinovima teško su mu povrijeđene glasnice. Sada se piskutljivim ali i nasrtljivim glasovima koje propušta kroz kanilu pokušava sporazumjeti sa sugovornicima. Sugovornici ga sumnjičavo gledaju, ispitujući otkud to dolazi pištanje. On bi osjetio to polusažaljivo a poluironično ispitivanje svoga grla, pa bi odjednom pomalo uvrijeđeno zašutio i skamenio se s tajanstvenim smiješkom Sfinge. Osim toga nikako mu nije bilo jasno čiji je on zapravo bio vojnik i zašto je i za koga morao žrtvovati svoj glas? Svojedobno je kao dječak pjevao u crkvenom zboru prelijepim koloraturnim nevinim glasićem. O tome se pričalo po Trstu.

Bio je tu i jogunica Jaški, jednooki Istranin. Svadljivac barufante i brz na jeziku. Ali u ovom društvu bijednika vidljivo je smirivao svoje živce i postajao sve snošljiviji. Njegov kraj godine 1925. bio je tipičan za nas Hrvate i Slovence. Dovevši ga na kvesturu zbog tučnjave sa skvadristima, jednostavno su ga bacili kroz prozor trećega kata i to prikrili tobožnjim samoubojstvom. Spominjem se još jednoga Istranina, Parencana. Njemu je u Galiciji granata otrgla petu na desnoj nozi. Iako je trebao mirovati, neprestano je bio u pokretu. Da što prije stigne kamo je naumio, često bi i skakutao na lijevu nogu. Kod skakutanja izvodio bi pokrete kao da igra poznatu dječju igru »školu« ili »nedjelju«.

Markantna i autoritativna osoba bio je Giacomo, bivši krčmar. Čovjek flegmatičnog atletskog ustrojstva. Jake četvrtaste glave na kratkom vratu. Visokoga Bismarckova čela i čupavoga brka. Prije rata imao je nešto krčme u Pišćancima, predgrađu Trsta. Poslovi su mu pošli naopako. Ne znajući što će i kuda će, počeo je piti vlastito vino, dok nije ispraznio bačvu terana. Nisu mu dopustili da se do-

kraja propije. Kad je izbio rat, bio je poslan u Przemysl kao kuhar. Jednoga dana, upravo kada je kuhao ručak, hornist zatrubi uzbunu i povlačenje. Naš ti Giacomo (zapravo Jernej) pobježe navrat-nanos, ostavljajući Rusima gulaš-kanonu. Gotovo posve smrznutoga kasnije su ga pronašli bolničari iz vojničkog saniteta. Dobro se izvukao, samo s nekoliko smrznutih prstiju na nogama. To se primjećivalo u hodu: hodao je kao po staklu. Zbog snalažljivosti postao je u svome krugu pouzdani ekonom.

Svi su se oni nekako snalazili. Neki bi još prije zore stali u red pred dućanima, prodavajući svoje mjesto kasnije nadošlim kupcima. Na stotinu načina dolazilo se do ono malo i za takvo življenje neophodnih sredstava. Giacomo bi oprezno hodajući oko podne dolazio u naš Magazin. Obično bi u nekoj pletenoj vrećici donio nešto sitne ribe, daganja i ostalih školjaka što bi ih pronašao oko lukobrana. Usput bi od piljarica izmolio tu neku kapulu, tamo glavicu češnjaka, pokoji list peršuna. Uviđavnost moga oca stavljala mu je na raspolaganje maslinovo ulje, bijelo vino, sol, papar i plinsko kuhalo s ostalim potrebnim priborom. Giacomo bi sebi oko struka privezao pregaču, pripravio veliki tiganj i dobro isprao darove mora. Kad je maslinovo ulje zacvrčalo u tignju, naš bi kuhar poslagao u njega ribu, školjke i sve ostalo potrebno za dobar brodet. Prostorijom bi se počeli širiti mirisi dobre hrane daleke mirnodopske uspomene.

Ti mirnodopski mirisi nehumano su prodirali i na ulicu. To je jednoga dana navelo mladoga Slovenca, učitelja Marija Šimenca, da uđe u naš neobični životni prostor i da tu bude dobrodošao mili gost. Čudio se razmještaju stolova i dekoraciji zidova. Na velikoj svijetloj zidnoj plohi nasuprot vinskoj tezgi nalazile su se dvije velike zidne slikarije. Jedna je prikazivala veseloga Dalmatinca u narodnoj nošnji Zagore kako jaše na bačvi a u desnici visoko drži bukaru. Do nje druga koja je prikazivala uhranjena nasmijana Gambrinusa u kraljevskom hermelinu s kositrenim peharom punim pivske prelijevajuće se pjene. Iza vinske tezge i poviše nje, u sredini, na počasnom mjestu, stajao je oltarić sa slikom Gospe Sinjske. Svakoga petka i subote pred tom je čudotvornom slikom gorjela uljanica. Ako bi se neki gost zaboravio i nešto ružno rekao ili opsovao, naši bi ga štićenici obzirno upozorili da pred Madonom gori lumin. Taj je lijepi običaj bio uveden gotovo u svim gostionicama dalmatinskih Hrvata a širio se i kod Slovenaca. U gostionici je također visjela slika »Posljednje večere«. Tako su neke gostionice bile donekle i crkve.

Kao i u svakoj ljudskoj djelatnosti, tako i u ugostiteljskoj postoji suparništvo, nesnošljivost i zavist. Moj je otac sve to doživio u liku Napoleona. Nije to bio ni Korzikanac ni Imperatur, a ni Maleni Kaplar, već maleni restorater kojemu je čelo resio pramen kose u obliku upitnika. I on je imao naviku da tura kažiprst i srednjak desne ruke u prsluk između dva nezakopčana puceta. Bio je jedan od onih umišljenika koji su vjerovali da je nomen i omen. Preko puta »Starodrevnoga mjeseca«, našega Magazina, imao je taj čudak svoju likvoreziju. U tršćanskom žargonu takve su radnje zvali petešerija. Tamo nisu svraćali niži slojevi društva, nego naprotiv oni iz viših klasa koji su se odali alkoholu. Usprkos tomu što su se u izlogu kočoperile svakakve staklenke najrazličitijih oblika, boje i sadržaja, posjet kod Napoleona bio je veoma slab. Miksture duginih boja odvraćale su kao zmijski otrovi i najzadrtije ispičuture.

Hrane se ni na doznake nije moglo dostatno kupiti, pa ju je majka nabavljala s velikim žrtvama. Ali samo uz naturalnu izmjenu: roba za robu! Tako su se moji roditelji morali odreći lijepoga kineskoga porculana za kravlji sir, maslac ili koji kilogram kukuruznoga brašna. Zamjenjivali su se i odjevni predmeti, srebrnina, pa i sam papir (ako nije bio novac). Prehrambena industrija proizvodila je već nadomjestke nadomjestaka. Nutricionisti su tvrdili da je sijeno veoma hranljivo (slažem se, no da li je i probavljivo?). I sve tako redom. Lozinka dana bila je: »izdržati!«. Družina »Starodrevnoga mjeseca« ponekad bi navečer posjedala za jedan veliki stol, pa bi ta klapa izigranih tiho zarežala:

Franceschin xe anda in guerra,
Franceschin no torna più!

Prodor Borojevića kod Kobarida prisilio je Cara i Kralja Karla da posjeti to bojno polje. Tako je jednoga vedroga i sunčanoga dana kasne jeseni te godine duž

Via Borojević osvanuo špalir vojnika u punoj ratnoj opremi, s hrastovim pomalo uvelim lišćem oko kokardi na vojničkim kapama. Ti slabo uhranjeni momci već od pet sati ujutno, jedan do drugoga, očekivali su dolazak svoga vrhovnoga Zapovjednika i padali u nesvijest. Domaće žene priskakale su im u pomoć s kakvim-takvim čajevima, ali toplim, pa je to donekle povratilo red u stroju iznemoglih.

Napokon se oko podne na početku ulice začuo žamor i pljesak koji je sve više rastao; to je bio znak da povorka dolazi. Padne zapovijed: »Pozor!« Evo ga, stiže, dolazi. U otvorenoj »škodi«, nogu umotanih u sivi pokrivač. Do njega na lijevoj strani sjedi feldmaršal Borojević. Iz automobila obojica, svaki na svoju stranu, gledaju špalir i iza špalira nešto radoznalaca. Ali samo car i kralj pozdravlja jer samo njemu ide sva čast i podanička vjernost. Došao je i prošao. U tih nekoliko minuta vidio sam ga, umorna i odsutna, s protokolarnim stereotipnim smiješkom što je, kao i sve na njemu, bilo planirano. Nastojao je izvući Monarhiju iz kaše u koju ga je Njegov Dida umočio. Nije bio loš a nije imao vremena ni postati loš. No nas ostale najviše je ogorčilo što su propagandisti Vrhovnog štopa izložili po izlozima dućana dobro pečene štruce bijeloga kruha koje su post festum brže-bolje odnesli. U dvije riječi: Potemkinove štruce!

Kod mene u gimnaziji postupačno se opredjeljivalo za vjeru i protiv vjere u ratnu pobjedu Centralnih sila. Učilo se sve slabije i sve rastrešenije. Ne samo mi đaci nego su se i naši profesori podijelili na tabore. Protiv Monarhije i ne želeći njezinu pobjedu bili su kateheta Šonc, profesor pjevanja Makota, profesor matematike Prorok, profesor biologije Leder i profesor crtanja Seidl. Činilo mi se naravnim da Slovenci Šonc i Makota misle kao i ja. Ali me je začudilo da tako misli i Prorok, Čeh po narodnosti, i još k tome profesor matematike koju nisam naročito volio. Istina, Česi su Slaveni. A istina je i to da je profesor Prorok bio veoma strpljiv sa mnom i što se tiče moga znanja algebre zažmirio je na oba oka. Time je očitovao svoj panslavizam. Leder pak kao pošten učenjak i Seidl kao pravi umjetnik bili su protiv tiranije. A mi đaci međusobno smo se i voljeli i mrzili, dok smo neutralce složno prezirali. Pa ipak smo nesebično zajednički dijelili rijetke avitaminozne marende.

U prosincu prije Sv. Nikole u našem nas je stanu posjetio Mario Šimenc. Pozvao nas je u »Narodni dom« na kazališnu predstavu. Davala se drama Josipa Jurčiča »Deseti brat«. Prošle 1981. godine navršila se stogodišnjica Jurčičeve smrti. Taj veliki slovenski književnik, prvi slovenski romanopisac realist, spomenutim svojim igrokazom u mnogom je još više zbližio nas tršćanske Hrvate i Slovence. Dupkom puno gledalište napeto je s velikim zanimanjem pratilo zbivanja na pozornici. Glavnu ulogu igrao je Mariborčanin Skrbnišek. Veliki glumac kreirao je svoga Martina Spaka, alias »Desetoga brata«, temperamentno i duboko ljudski, upravo potresno. U drugom činu, u krčmi, prepoznali smo u krčmaru svoga mladoga prijatelja, učitelja Marija Šimenca. A kada je on s čašom u ruci zapjevao »Oče nebeski glej, še en kozarček dej!« — nastao je urnebes, prolomio se pljesak i začuli se uzvici: »Još! još!«, »Še enkrat!«, »Bis! bis!«. Po završetku predstave zastor se neprestano dizao da bi se glumci mogli zahvaliti općinstvu na odobravanju. Skrbnišekova maska sastojala se od klobuka širokog oboda ukrašena cvijećem. Ovome cvijeću pridružili su se buketi cvijeća koje je držao u rukama, pa ga je to pretvorilo u divan grm cvijeća. Na ovoj je predstavi prvi put nastupio budući slavni dramski tenor Mario Šimenc. Njegova dugogodišnja vjernost Hrvatskom narodnom kazalištu u Zagrebu ima svoj korijen u Trstu. U to doba za nas je Slavene u Monarhiji »Deseti brat« značio isto ono što su svojedobno za Talijane značile Verdijeve opere »Nabucco« i »Ernani«.

Svi smo se mi u austrijskom imperiju osjećali zapostavljeni. Bili smo »Kanonenfutter« njezinih varijacija na temu rata i mira. Za sada je sve još teklo u granicama »ausdauern!«. Ovo su, moram dodati, spoznaje petnaestogodišnjega dječaka. Znam da su prilike tada bile daleko složenije (dakako, slabo složene) no što to proizlazi iz ovoga mojega bezazlenoga pričanja. Ovo su sjećanja na moju ranu mladost u uvjetima ratnoga stanja što ih pokušavam vjerno zabilježiti.

Jakov IVAŠTINOVIĆ

Dva susreta — dvije istine

1. PUTNIK SA SRCEM

U rano, kišovito i hladno jesensko jutro 1950. godine došao sam u Slavonski Brod, kamo sam bio premješten iz Zagreba, za profesora srednje škole.

Dojam je bio težak a snalaženje još teže. Ipak, kasnije mi je bilo lijepo.

Stanovao sam u hotelu i hranio se u mjesnim gostionicama. Tako je bilo prvih mjesec dana.

Moje misli bile su okrenute arhivu glasovite brodske obitelji Brlić kojoj je pripadala i poznata književnica Ivana Brlić-Mažuranić. Njezina kćerka Zdenka, supruga veterinara Benčevića, s kojom sam se upoznao i kod koje sam kasnije stanovao, upozorila me na pjesnika Jakšića, profesora na gimnaziji.

Nakon nekoliko dana prijatelj profesor Kaminski upoznao me s pjesnikom Antom Jakšićem za vrijeme ručka u gostionici kojoj danas ne znam ime; bila je na uglu, blizu parka i u nju su svraćali seljaci kad su dolazili u Brod na vašar.

U Slavonskom Brodu ostao sam godinu dana (školska godina) a moje druženje s Antom Jakšićem i njegovom poezijom predstavlja lijepu stranu boravka u tom gradu.

Odmah nakon upoznavanja Ante Jakšić mi je dao svoju knjižicu pjesama. Ja sam te pjesme čitao noću u hotelu, opet na uglu i kraj parka, a posljedica toga čitanja bio je članak koji sam napisao, ali ga nisam nigdje objavio. Bio je to moj doživljaj Jakšićeve poezije, moj doživljaj za mene.

Zapisao sam taj doživljaj jedne noći kada nisam mogao zaspati, jer je u hotelskoj restauraciji neko bučno društvo nešto preglasno slavilo.

Danas, 1982. godine, taj zapis iz 1950. godine zanimljiv je u historijsko-kritičkom smislu. On glasi:

Vidim čovjeka koji gaca kroz blato kao prisilni putnik kojeg su prinuždili da u provincijskom mraku traži koru kruha. Vidim čovjeka koga spašava noć u kojoj on iza debelog zastora, skriven od zlobnih očiju, odlaže svoj dnevni teret i prede zlatnu pređu, i druguje sa svojom maštom, i živi sa svojim snovima. Vidim ga kako u prljavoj i bijednoj gostionici sjedi nagnut nad stolom, kako jede oskudan obrok. Vidim samo njegov zeleni kaput i njegov materijalni dio. Vidim da je svoj pogled i svoje misli duboko okrenuo u sebe, da postoji samo on u sebi, da njega inače nema u toj smrdljivoj prostoriji. Vidim da taj čovjek koji tu sjedi nije on, nego neki njegov vjerni zamjenik jer je on, onaj pravi on, ostao na nekoj visokoj visoravni vlastite imaginacije.

Vidim toga istog čovjeka i u njegovoj zbirci od 58 soneta. Vidim pjesnika Antu Jakšića — čovjeka pjesnički raspoloženog, pjesnika koji u svom potucanju od jednog do drugog provincijskog mjesta i malograđanskog brloga nije mogao ostati neuprskan, nesmočen i nepogođen provincijskim kišama.

On pazi kuda ide, pazi da ne ugazi u blato; on podmeće svoj intelektualni kišobran na onu stranu s koje vjetar nanosi kišu, ali ne uspijeva mu uvijek da svojoj pjesničkoj kući dođe suh i čist. Putovi su preblatni a mećave prejake. To ga osvjetljava i objašnjava — možda i za to što meće teške terete na svoja pjesnička leđa i što sam sa sobom vodi fine estetske razgovore, tražeći dobra pjesnička rješenja.

Uvjeren sam da će doći na veće literarne proplanke i na njima kositi u društvu najsnažnijih literarnih kosaca jer on ima poetske mišice, jer on može snažno zamahnuti pjesničkom kosom.

Njegova pjesnička oštrica nije otupljena sijekući neprestano tvrdi provincijski kamen. Možda? Premalo ga poznam da bih znao pravu istinu.

On je sav sagrađen od nježnih i toplih emocija. On je toliko čist da mu to katkada i smeta.

Ako se obične stvari govore poetski svježe i na novi poetski način, onda djeluju kao poezija. Ako se o velikim i novim temama govori na uobičajen način, bez poetske produbljenosti, onda pjesme ne djeluju poetski. Vješte, blještave, nove i virtuozne slike, i bez dubokih misli, mogu nas zanijeti, mogu izazvati snažne doživljaje, ali makar kako duboke misli bez živih slika, bez jezičnog majstorstva, ostavit će nas hladnima i neće izazvati nikakva uzbuđenja.

Veća kritičnost i prema temi i prema izrazu uvijek je bolja od manje kritičnosti. U poeziji, kao i u životu, najčešće dobro dolaze smioni obračuni s konvencionalnim osjećanjima makar ta osjećanja djelovala i ljudski. Vjerujem da to i Jakšić znade.

Jakšićeva poetska opreznost dovoljno je aktivna iako dozvoljava objašnjenja, deklaracije i tumačenja — ono što u poeziji ne treba — jer poezija sama sobom mora govoriti.

Ne trebaju jedni stihovi druge stihove tumačiti. Svaki stih mora sam sebe tumačiti. Svaki stih mora biti jasan i gotov, svoj i razgovorljiv.

Svi pjesnici imaju problema s rimom, pa i Jakšić. I njemu se desi, istina rijetko, da zbog rime upotrijebi riječ koja s tekstom logički nije najbolje povezana, ili da upotrijebi rimu koja tonski nije najsretnije rješenje.

Logički, poetski i tonski razlozi traže prave majstorije i osjetljivosti kad je riječ o rimi. Jakšić o tome vodi računa a u tome mu pomaže njegova pjesnička iskrenost. Rezultati nisu uvijek jednaki.

Jakšić mašta o vedrim visovima. On u sanjama gradi izlaze iz zagušljivih prostorija u kojima mora čamiti. On u sanjama nalazi nadu i život. Njegova pjesma »Sanja« toliko je dobra da je svatko s užitkom može pročitati. Da, »svatko u dnu sebe jednu sanju ima / i u njenom svjetlu nada se i živi«.

U Jakšićevim pjesmama lako naiđemo na riječi: budan, radost, bol, srce, nada i sanje jer je on uvijek budan za radosti i boli svoga srca, jer on uvijek nalazi oslonac u nadanju i na prostorima svojih intimnih čežnji.

On je željan sunca i davnih radosti iz djetinjstva. On čezne za stazama koje bi ga odvele od grube stvarnosti i dovele do vedrog smijeha »pod zelenom granom«. Prisiljen da traži povjerenje i ljepotu u sebi, da traži u sebi sitna veselja, »u sebe samog slazi često puta da svjetlom svoga srca se spašava«.

Kod njega nema ritmički prekinutih stihova koji bi čitaoca smetali kao kamenčić u cipeli, ali ima neukroćenh bujica, ima struja koje nedisciplinirano teku, ima potrebe da zanatska opreznost bude budnija.

Dobri sadržaji i dobar izraz najbolje djeluju u pjesmi čija unutrašnja arhitektura nije poremećena. U nekim Jakšićevim pjesmama ti međuodnosi upozoravaju na ozbiljnost toga problema.

Jakšić piše tople i ugodne pjesme. On živi i misli pjesnički. Njegov izražajni inventar je širok, ali bi mogao biti još širi. On traži i stvara novi izraz, na

svoj jakšićevski način koji ga određuje i po kojemu je ono što jest, ali, katkada, u tom traganju nešto ga uspori. Kao primjer može poslužiti vrlo lijepa pjesma »Povratka nema«.

* * *

Jakšić bi trebao odvrnuti sve pipce i pustiti svu bol iz sebe da oteče u nepovrat. On bi trebao nadvladati svoje emocije, biti jači od uzroka koji izazivaju tugu i pretvoriti se u gromoglasnog govornika koji govori sitne i krupne društvene istine. Ako se bude kretao samo po dijagonali svojih tuga, makar kako one bile opravdane, posrnut će i pasti, zagušit će ga.

Ja znam da je kola lakše vući asfaltiranom cestom nego blatnim i razlokanim poljskim putom na kojem točkovi zasijecaju u blato do glavčina; ja znam da je lakše ići putom na kojem ti neprestano plješću nego putom na kojem slušaš samo prijetnje, na kojem nailaziš samo na zamke, ali baš zbog toga treba elastičnim intelektualnim pokretom najprije raskinuti sve komplekse u sebi a onda oprezno, izdržljivo i pametno koračati kroz sve mećave i preko svih kaljuža jer cilj to zavređuje.

Vjerujem da nije lako, ali je potrebno. A on bi to mogao, jer on sam kaže: »ne tuguj, digni ponosito glavu«.

U smjelim zanosima uma i mašte treba otkriti svoje sakriveno blago i svjetla koja svijetle ili kao drhtava svijeća ili kao veliki luster. Ako su naši snovi povezani s realnim, životnim i ljudskim istinama, pa ako ih stvarnost gazi, onda znamo zašto se to događa; nećemo stoga patetično ukazivati da je sreća »biljka, koja rijetko cvjeta«.

Možemo osjećati da nas nepravedno vrijeđaju i ponižavaju, da nas na svakom koraku sputavaju i kljaštre, da nam pljuju u dušu obični nitkovi na prljavom putu, kako to Jakšić lijepo i točno kaže, ali moramo osjećati još nešto: gordost, superiornost, nelomljivost i neslomljivost, dakle intelektualnu i psihološku nadmoć, iz čega izvire naša aktivnost i naš imunitet.

Važno je da se korisno živi i piše, da se s jednakim zadovoljstvom obrađuju i mala i velika polja jer svaki plod koji izraste i sazori, posijan i ubran našom rukom, bit će nekome hrana i snaga.

Treba ići mnogim putovima u potrazi za komadićem zemlje gdje se može baciti sjeme. To znači da treba protjerati od sebe patetiku, naivnu sentimentalnost, uske horizonte i običnosti; to znači da treba pronaći put koji mora imponirati i koga moraju respektirati; to znači da treba živjeti ozbiljno i ljudski superiorno ako ne želimo da ostanemo »šum slabašne grane«.

Ante Jakšić je talentiran i poetski osjetljiv. On posjeduje snažnu imaginaciju; on zna misliti, biti čovjek, razumjeti i voljeti čovjeka. On je sve svoje korake, sve svoje nevolje, sve svoje misli i sva svoja djela umotao u iskrena lirska raspoloženja i u čistu ljudsku dobrotu. U njemu čovjek i pjesnik nikada nisu pokleknuli.

Taj uspravni putnik sa srcem zavređuje da mu pružimo prijateljsku ruku.

2. BOGATSTVO ČOVJEKA

Imam pred očima dvije Jakšićeve knjige pjesama: »Pod pješčanim satom« i »Molitve pod zvijezdama«. To je moj drugi susret s njegovom poezijom.

Dogodilo se ono što se često dogodi kad čovjeka i znanca susretnemo nakon dugog niza godina. Promjene su očite. I prevaljeni put je velik. I uspjeh u životu je velik. Ovdje mislim na Jakšićev pjesnički put, na njegove pjesničke promjene i na njegov pjesnički uspjeh. Sada imam pred sobom pjesničkog gaz-

du, pjesnika ljudske širine i pjesničke snage, pravog zanatskog majstora.

U te dvije knjige toliko je dobrih i antologijskih pjesama da je teško naći pjesmu za koju bi se moglo reći kako ne spada u društvo njegovih pjesama, u krug plemenitog pjesničkog nadahnuća, u nadzemlje njegova ljudskog trajanja, među zvijezde načinjene od bola i radosti.

Ne mogu a da posebno ne istaknem pjesme: »Godinama prolazim«, »Svakog dana«, »Koliko ima«, »Zaboravi«, »Hvala ti, Gospode«, »Večernja molitva«. I tako dalje. Međutim, prestajem nabrajati dobre pjesme jer je nemoguće reći da neko jutro nije svanulo i da je jedan dan negdje u svijetu bio bez sunca.

U ove dvije knjige Jakšić je sav u svom elementu vjerovanja, u riječi koja snažno odzvanja na prostorima pjesničke vječnosti, u širinama koje znače život, u protestu koji nije protest, u ljubavi prema trajanju pod znakom pokolebanog i nepokolebanog čovjeka.

Sadašnja razmišljanja javila su se u meni kad sam se nakon 32 godine ponovo susreo s Jakšićevom poezijom u spomenutim knjigama. I na te knjige se odnose. Taj drugi susret znači drugu i novu istinu.

* * *

Danas je Jakšić vodeći hrvatski pjesnik kršćanske tematike. Kad kažem: kršćanske tematike, ne mislim time da je manje pjesnik; pjesnici, naime, nisu pjesnici po tome o čemu pjevaju, iako ni to nije nevažno, nego po tome kako doživljeno, zanatski vješto i ljudski snažno pjevaju.

Njegovo iskreno doživljavanje ide u korak s njegovom umnošću i etikom. Moralno, etički, ljudski i pjesnički nije razdvojen iako praksa života nije bila obzirna prema njemu, iako je kroz život hodao s velikim naporima.

Jakšićeve pjesme duhovna su okrepa i poruka oslobođenja čovjeku koji kleca pod teretom života. One nisu velika filozofija, ali su velika istina. One imaju svoj duh i svoje lice. Ne galame i ne guraju se u visoko društvo iako spadaju u nj. U njima je Jakšićev svijet izrečen otvoreno, iskreno, ljudski i s pjesničkim žarom.

* * *

Jakšić je pjesnik od komada. Ne znam od koje vrste drveta. Ili, znam: od drveta ljudske dobrote i kršćanskog nadahnuća, od drveta mistične povezanosti s ljudima, stvarima, svemirom i postojanjem.

On tematski nije širok, ali je svoj do kraja, do zadnjeg stiha, a u toj njegovosti ima beskrajne širine i neugasive ljepote, raznih dubina i raznih silazaka.

Na oko izgleda slomljen. Ali kad se ta slomljenost razgrne, vidimo dosljednog i snažnog čovjeka kojeg ništa ne može udaljiti od njegova vjerovanja, od njegova osmijeha, od njegova sutra, od njegovih sunčanih staza.

Trpljenje, zadovoljstvo i osmišljenost trpljenja vode ga do strpljivosti i uvjerenja da je čovjekov izlaz u nadi, u djelima, u življenju, u čekanju svih pobjedničkih oblika života i u dodiru živog sunca koje sprečava da se život zaustavi i koje pomaže da se otkrije najvažnija istina.

Čovjekovo je da ide, da klone, da malakše, da nosi svoj križ, ali i da se diže, da vjeruje, da se vraća i da ostane čitav sve dok ne postane kraj koji nije kraj, nego rješenje. Jakšić to zna i zato s olakšanjem nosi sve svoje terete.

* * *

Jakšić nije moderan u smislu nejasnoće, negovorenja i verbalističke akrobatike, u smislu niskih dodvorljivosti. Nije moderan po formi, izrazu, biološkoj strasti, napadima na slabe, prakticističkoj spretnosti i tekućoj upotrebljivosti. U sferi njegove modernosti nalaze se iskrena doživljavanja, ljubav za čovjeka koji strada, ljepota tišine, svjetlo samoće, pogled u osmišljenu čovjekovu sudbinu, otkrivanje vječnosti u čovjeku i tajna slutnji.

Nikoga ne optužuje i nikome ne smeta. Za svakoga ima svoj san i svoju dobrotu, svoju vjeru i svoju utjehu, svoju podršku i svoju preporuku, svoj mir i svoje nedužne radosti.

Kod njega nema proturječja između pjesničkog nadahnuća i praktičnog vjerovanja, između jednostavnosti i saopćenja, između sna i nade.

Nema sna bez sna. Nema dobrote bez dobrote. Nema Jakšića bez sna i dobrote. On je to — kao kamen u zemlji, kao oblak na nebu, kao vrijeme u vremenu, kao vidik u ravnici.

Snovi i dobrota su njegovi dosegnuti vrhunci, kako u životu tako i u stihovima, posebno u zbirkama: »Pod pješčanim satom« i »Molitve pod zvijezdama«.

Ante JAKŠIĆ

Tražiš riječ

1.

Tražiš riječ u kojoj odgovor se krije
svake naše nade, svake misli sjajne,
a otkriješ da je sve kao i prije,
u svemu je korijen nedostižne tajne.

Misliš što je bilo i što te još čeka,
i gdje mir se krije da se strepnja stiša,
u svemu što vidiš tišina je neka,
koja uzlet čuva u prostranstva viša.

I ti pogneš glavu ne znajući gdje će
utjehu ti dati cesta ili biće,
gdje ćeš možda sresti krhko krilo sreće

i sam sebi biti duga i otkriće.
I sve što ti slutnja iz daljine šalje
kad mu priđeš, stalno povlači se dalje.

2.

I ti pitaš, Bože, koji držiš vrijeme
u ruci ko pijesak što niz prste curi,
zašto stvari šute ravnodušno nijeme
dok se dan za danom u nepovrat žuri!

Sve je tako slabo i podložno prahu,
i ti mrki ljudi i te sjene blizu,
pogled često luta sličan mutnom strahu,
nevidljive sile korijen nade grizu.

Ti bi htio sunca, miris svježe trave,
pticu da te nosi u prostranstva svježa,
jata zvijezda da ti trepere vrh glave

kad je zemna staza sve teža i teža.
Ali dok ti pogled traži ruku jaku,
često spoznaš da si izgubljen u mraku.

3.

Nakon svakog pada, svakog poniženja,
nakon svake sumnje natočene mukom,
u dnu tebe javlja znak se uzvišenja,
koji stvarnost budi tajanstvenom rukom.

I u tome znaku misao se krije
onog što je bilo u danima zdravlja,
on budućim svjetlom davnu prošlost grije,
iz njega se svemir iz dubine javlja.

I odjednom shvatiš da si dio Riječi,
koja smrt i život uskrsnućem veže,
da sve što te stalno na usponu priječi

tek je sjenka krila, koja vrijeme steže.
I u onom što te čas diže, čas slama
budiš se ko svjetlo, usneš kao tama.

4.

U vječnosti sve se i gubi i traži,
pri susretu radost u začeće plane,
vrijeme je ko šutnja na svagdanjoj straži
u kojoj se mjeri vrijednost sna i rane.

I ti dani što te gorkim plodom nude
i zovu u luke iz kojih se brodi
u daljine gdje se nesretnima čude
samo su tek varke o pravoj slobodi.

Ipak znam, u slutnji u koju se sliva
ljubav koju prate pravda i sloboda,
da se za sve izlaz iz beznađa skriva

i da svi smo željni vedrine života.
Tko nam crnu mrenu sa očiju skida,
plamenim nam srcem put zvjezdani zida.

Ava MISLAN

Književnici i farizeji

I danas je kao jučer. Isto slijepo tapkanje. Juriš u prazno. Veranje. Životinjsko šuljanje, napor uspinjanja — kljastih. Kamene naslage ulice, okamenjena ptica u prvom pokušaju leta.

Isto kao jučer. Kao prekjučer. Tko zna koji ponovljeni trenutak u slijedu danâ, u lancu stvari, u dugom silaženju bez ograda, bez dna. Sjećanje? Savjest? Mukло podsvjesno nadiranje talasa. Čega? Nije bilo prozirnosti voda. Kamen nije imao odsjaj sunca i pijesak nazoviobale obećanje zlata.

Kroz pustinju i džunglu hod je slijedio sjenu. Čovjeka? Ili njegove karikature?

Najzad izazov stiha. I dekor. Ne po izboru vlastite volje. Na izgled besmisleni pokret jedne ljubavi — da se iskaže, suludi krik u zvijezde — jednako naklonjene i Mržnji. A nije je bilo svugdje. Mala prljava žarišta, brojna kao ulična smetišta. Blato na asfaltu. Svejedno u kojoj ambalaži — krčme, kavane, kuloara.

Zvuči kao san. A nije bio san.

Ni ono bježanje pred masom krabuljâ. A nije bio karneval. Bio je samo njihov »Karneval«. U pripremanju velike Podvale, u slavodobitnom hihotanju nad genijalnim umijećem maštе. Ništa smješnije od žrtve: plahe, zbunjene figure pjesnika bez uporišta klana, kulisa, demagoške fraze. Da umreš od smijeha, prsneš od groteskности spektakla.

Sjeti se, nasrđeni Jahve. I ti, Poniženi s pijedestala Križa. I ti — u Dijete utjelovljeni s bezazlenim osmijehom u čudo i čudovište svoga Svijeta. M e n e si gađao, mene pogađao. Ne samo mene. Hijenama i lisicama prepustio si vidik na metu male uplašene životinje u t v o m vinogradu, bez zaštite tvoje loze.

Progoni me znak Vremena. Skriven smisao tvoje volje. Onog dana, onog časa zametnuo si igru. Na pozornici Velikog spektakla bezuspješno gonetam ulogu. Svoju Ulogu u n j i h o v o m spektaklu. Gospodine, tvoja me evanđeoska priča o kruhu i kamenu ne uzbuđuje na način tvoje velikodušne dobrote. Ne snalazim se. Možda je krivnja u rani. Rana je, božanski Iscjelitelju, meso, krv, kost — lomljiva i živa. Uzalud se naprežem da pronađem pomirljivu prilagodljivost duše. Moje lice je pakosno. Trag udarca na jednom obrazu podmuklo sugerira pobunu drugom, uvjerava ga da je normalno, prirodno, najzdravije da se p a m t i. Treba napokon rasti pod izazovom kiše, groma, nehotičnih opekotina od Sunca.

Ne znam. Možda bi me zaliječila pseća ćud, pripitomilo mačje umiljavanje. Dodvoravanje je svrsishodno. Oni umiju voljeti. Kupuju i prodaju. Njihove su riječi blistave. Raskošne u mijeni boja. Zapanjuju kao kameleoni. Njima uvijek svečanost veselja zvoni. Oni ne sablažnjavaju prljavim, zločudnim čvorovima tuge — kod njih je sve čisto, glatko, jasno. Njihov je napokon dan. Uspravljaju se uznosito kao reklame.

Sve je zapravo u tome da je grijeh ne uvlačiti se pod tuđu kožu, ne prihva-

ćati toplinu bližnjeg — makar bila gnojna, makar zaudarala, makar širila zarazu. Po njihovim mjerilima.

Ograđujem se. Možda iz slabosti.

Ako sam luđak, neshvatljiva životinja svoje besmislene upornosti, ako sam, ako sam — ne znam što, čini se izvan dometa svakodnevne, praktične mudrosti, Ti me, Mudri, blagovremeno preporodi. I pouči. Slovo po slovo. Do eskalacije riječi.

Ugodno je biti na svjetlu dana, izložen reflektorima, velikodušno osvjetljavati i druge. Darežljivo bacati svoju ljekovitu sjenu na male, sasvim male — koji gmižu, kleče, umiju da budu i pobožno pokorni.

Gdje je moje mjesto, Bože? Ne privlači me moda. Ne znam čemu služe kostimi, koja je svrha kroja, sretni sklad vremena i prostora, pravi pogodak koji se zove Uspjeh.

Tvoja je trnova kruna bila ruglo. Još odjekuje podrugljiv smijeh, slavodobitno gaženje po ranama... Ni Veronikin rubac nije prijetnja. I ja se kukavički krijem. Sebično. U svojoj rani.

Ti si Put. Zato si blagoslivljao. Usprkos književnicima. Na izazov farizejima. Kroz gomile u kojima su i onda bili i Svilci, i Živci, i Veseljaci (nisi brojio, nisi se osvrtao na njihove ujede). I meni je dolazilo da se razvaganim u njihovoj ugodnoj, samozadovoljnoj, obećavajućoj sjeni.

Nauči me hodati. Makar boli. Užasavaju štake. Još me zabavlja maštanje o krilima. Makar na kraju ne bila mašta. Na kraju su i p a k krila. Tvoj Eshaton. Usprkos svemu.

Prisiljavao si me na pogrebni hod, osluškivanje opijela. S mog živog tijela i duše polako si odlamao ljubavi, nazovimo ih rodbinske, prijateljske — neetikètirane, neslojevite, pompozne kao njihove. U širini njihove razglašene čovječnosti zacijelo bi i slučajno uginuli kanarinac, zbog svoje ukrasne, dražesne upotrebljivosti, dobio veći sućutni posmrtni prostor. Kao da si se osvećivao. Na pogled zadovoljnih, ugojenih, proslavljenih. Malih bogova oko kojih se okreću njihova stvorena sunca.

Ti si me, Milosrdni, u onoj jednoj, najbolnijoj od mojih smrti, nekako »službeno« još više osamio — u ime neke isposničke samozataje i poniznosti. Ako ne umijem parirati lukavosti, na udarac uzvraćati udarac, ne gnjušati se nad sramnim ustupcima — priznajem: ne mogu se opravdati. Shvati, Bože. Još ne sazreh za svetu rigoroznost tvoje evanđeoske norme.

Njihovo je sve — veliko, raskošno, blagozvučno, gromoglasno. Pompozno. Stvari i sjene, životi i smrti, razdvajanja i susreti. Pokušaj stiha izazivlje mora, riječ ispečena i garnirana u kuloaru unaprijed je osigurana u svom neprikosnovenom pravu sveopćeg priznanja i divljenja. Pokreću se fini, suptilni mehanizmi kojekakvih solidarnosti, revanša i strategijskih marševa, ponuda i obećanja. Zločin je, i glupost, stajati mirno u areni, ne umjeti, ne htjeti upotrijebiti ruke i noge, ne uvježbavati elastičnost kičme. Ne zabavljati, ne razvedravati, osim svojom ukočenom, tugaljivom, donkihotskom figurom u maštovitom lovu na vjetrenjače — da bi na kraju bila neka evanđeoska krila, makar samo za djecu i bezazlene ako ih uopće — osim za podsmijeh — negdje ima.

Čudno, kako je teško saobraćati s bližnjim, kako pri prvom koraku da se uspostavi odnos prijateljstva iskrsne kolebanje tako blisko tjeskobi. Kad već nisam Anđeo i stas mi se ne uspravljuje u svetačkoj postojanosti, Učitelju, Prijatelju malenih, dopusti da budem u tvojoj sjeni, makar pseći puzala, na prosjačkim koljenima, s krilima odavno raspršenima sa rana stopala, na štakama koje izazivaju pogled djelotvorniji od čovjeka kojemu je krv i koža ruho lakrdijaša i megalomanskog lovca. Moje noge i ruke ne rastu s Križem, ali i ne podmeću zamku. Ako postoji, drugi su je m e n i namjestili. Bilo ih je i koji su se razmetali igrom dobrotvora pomno pazeći da pokretom svoje pokroviteljske ruke na vrijeme zaustave rast. Čemu? Pjesmi? Srcu? Častohleplju kojega nema? Izigraše ih, za ironiju, na kraju upravo oni kojima su nekako uspjeli dati barem pokoju čistu, neiskalkuliranu boju svoga srca.

Moja je jedina krivnja da te od rođenja (čak neizazovno) volim. Željela bih, Gospodine, da mi srce bude veće od svemira, od sâmog neba, da u njemu — za ljubav tvojega — svi, baš svi mogu stati — crni, crveni, žuti, svih gora i dolina, vjerskih i bezvjerskih etiketa — jer tvoja je do kraja i dosljedno samo ljubav. Čak i kao osuda. Najzad savjest.

Ojađuje me Igra. Nisam akrobata. Ne žongliram. Ne snalazim se na pozornici dana u kome se ukrštavaju pogrebi i karnevali, i čini se — sve je od kulisa. Riječ je urlanje. Kao da nema uvjerljive kretnje — u ime čovjeka — osim po mjerilima majmuna i vuka.

Čudno, kako smrt ponekad ima snagu živih. Žilavu, prkosnu kao životinja: razjarena, rasanjena iz svog pitomog sna, sa željom da ujeda.

Da li se dogodilo jučer, prekjučer ili prije stoljećâ? Sada je svejedno. Usprkos sebi, usprkos svemu, odabrah te kao Put. Bilo bi ipak lakše da se ne ogledavam kroz svoje rane. Da njihovoj mržnji suprotstavim pokušaj male, nezamjetljive, nereklamirane dobrote. Makar samo zato da se uspavam, da ne zlopamtim, da me u sebičnom (ili nesebičnom) spokoju barem trenutak ne boli.

Ništa nije molitva, nije Pjesma.

Trebalo bi zauvijek ubiti kletvu. Gospodine, izbavi me od mene same da u tom lomljivom, prevrtljivom, životinjski usplahirenom i izgladnjelom srcu — samo ti najzad živiš.

Pavao DESPOT

More

Pratilo si moje korake prve i prve riči
još jedneg diteta razglasilo svitu;
malo me tega poput tvog šuma kripča i liči,
s tebon srce mi brodi maslinovu cvitu.

Nisan zna ni svoje ime, sićaš li se, more moje,
u gajetu ćale nosi svog jedinca, svoju sriću,
usidrilo u me ti si sve najlipše svoje boje,
ja ne mogu, i da oću, zaboravit tvoju priču.

Ti znaš dobro: život minja, puno minja, a i ruši;
ti ostaješ uvik isto, mi nosimo velo brime.
Mnoge rane neverini ostavu u našoj duši

i bižimo, i tražimo niko lipo, davno vrime . . .
Pomogni mi i dozovi vitar koji suze suši;
niki neće to razumit; od nji, more, brzo, skri me.

Salih ALIĆ

Iz ostavštine

MOLITVA ZA ŽENU

Bože moj, usliši moju skromnu molbu
u ovome kasnom ponoćnome dobu.

Ugasi na njenom srcu boli teške
i čelom razbistri sitne, brižne mreške.

Podaj joj svo blago zlata u životu
i u čiste duše vedrine ljepotu.

Nek joj osmijeh blagi tobom dâte sreće
progori ko ljubav ptice u proljeće.

Usliši, o Bože, molbu mi iz grudi
pa i njene grijehe meni griješnom sudi.

MOLITVA VRTLARA ZA KIŠU

Brižnog čela vrtlar rado sunce gleda,
s vrh brežuljka, kako na počinak sjeda.

Oblaci s dna juga, crni, kao čete
na krilima vjetra raščupani lete.

Zamalo će, tamni, ponad vrta stati
i blagodat — kišu — žednoj zemlji dati.

Tu mršavi vrtlar, suh ko stablo, kleče
na grud zemlje svoje voljene i reče:

»Svevišnji, u ime gladnog puka moga
daruj mi kap kiše sa prijestolja svoga! . . .«

U povodu nedavne smrti Saliha Alića

U razdoblju svoje književne aktivnosti koja obuhvaća preko pola stoljeća, hrvatski pjesnik Salih Alić (rođen u Bijeljini 30. XI. g. 1906, umro u Zagrebu 11. III. 1982) objavio je ukupno *samo* tri knjige stihova. Prva je izašla g. 1941 (»Lirski akvareli«), druga 1953 (»Lirski dnevnik«) i treća 1972 (»Poezija«). Očigledan dokaz u kakvim je prilikama pjesnik živio i potvrda s kakvim se teškoćama borio, s koliko je nesusretljivosti bio tretiran u jednom nelirskom vremenu, unatoč tome što je živio u »kulturnoj metropoli«, dakle u nacionalnom centru. Udio stanovite diskriminacije i malograđanske krutosti u odnosu na pjesnika odigrao je tu gotovo presudnu ulogu. Način života Alićeva: skromnost i (dobrim dijelom) dobrovoljno siromaštvo, neisticanje, nelaktašenje, sve je to potiskivalo pjesnika u zonu zaborava i nebrige. U prigodi 70-godišnjice pjesnikova života apel pisca ovih redaka Društvu književnika Hrvatske da se i Aliću priredi književno veče ostao je bez odziva. Jedino u »Susretima« (br. 19/76) izašla je pjesnikova slika i u stihovima »Pismo S. Aliću, lirskom pjesniku« sljedeceg sadržaja: »Na žalost: jubilej! Bilanca: mrmor sjete / i spoznaja — kako godine lete... / A ja znam da ne držiš do parade, / i suprotno mnogima, stihom slaviš ljepotu, / i vraćaš godine mlade... / Ipak, netko bi trebao da te se spomene, / netko bi trebao da nešto upita... / da nešto naškraba / netko osim mene... / Na primjer: muči li te kakva tuga skrita? / Trpiš li kakve jade?...« Itd.

Nitko se drugi nije tada sjetio Saliha Alića. A bio je već pobolijevao, bio je teško pokretan. Pohodivši ga, jedva smo se uspeli na Zvijezdu (stanovao je u Medvedgradskoj 17) do male gostionice gdje smo se pokatkad, kad bih svratio u Zagreb, sastajali. U to vrijeme Alić je bio u nekoj vezi sa sarajevskim izdavačkim poduzećem »Svjetlost« kojemu je trebao dostaviti izbor svoje lirike. Alić mi je tada poslao svoje rukopise u opsegu jednog uvezanog strojopisnog toma sa kojih stotinjak pjesama raspoređenih u sedam manjih zbirki, kao što je to pjesnik češće i spominjao, i još jedan svezak s oko 100 pjesama. Sve su to bili pretežno neobjavljeni stihovi. Načinio sam izbor od kojih 50 pjesama i prepisano na stroju dostavio Aliću. Nije razjašnjeno kako su tekli razgovori Alića i njegovih Bosanaca ali knjiga do danas — nije izašla. Jedino što mu je objavljeno u posljednje dvije-tri godine bila je jedna poema (»Koncert rima«) koja je izašla u »Republici« a poslao sam je A. Stipčeviću u danima prepisivanja Alićeve poezije.

Iste jubilejske godine (1976), jedini sam objavio još i jedan kraći intervju s pjesnikom ali ne u bosanskom, nego u slavonskom dnevniku (»Glas Slavonije«) koji je izišao pod nezgrapnim (redakcijskim) naslovom »Pjesnik u frižideru«. Istovremeno sam u »Susretima« objavljivao i marginalne zapise o tugaljivoj temi: *pisac i zavičaj*, konstatirajući kako je malo pisaca koji su rado primljeni u svom rodnom kraju. Bijeljina npr. nije marila za svojeg pjesnika; štaviše, kad sam se interesirao da li bi se tamo mogla održati Alićeva književna večer, dobio sam informaciju da izvjesni politički ljudi o Aliću neće ni da čuju, dakako i ne poznavajući Alićevu poeziju niti njegovu književnu vrijednost. Oni su imali neka svoja mjerila (iako je poznato da se Alić nije nikad bavio politikom). Uostalom, za vrijeme rata u Zagrebu su živjeli Miroslav Krleža,

Dragutin Tadijanović, Dobriša Cesarić i drugi dok je Gustav Krklec živio u Zemunu i radio kao direktor Hipotekarne banke.

Nisu bili u pravu zavičajni faktori kad su neprihvaćanjem Alića i podržavajući o njemu stanovite fame utjecali i na one koji su odlučivali o tome: tko će biti objavljen, a tko neće.

Prošlo je vrijeme — prošao je život jednog pjesnika. Alićevo književno djelo ostalo je pretežno u rukopisu. Ono što je Alić objavio u knjigama, osim tri spomenute, jest njegov udio u zajedničkim pjesničkim zbirkama gdje je bio u svakoj zastupan s najviše deset pjesama.

To su sljedeće knjige: »Ranjeni galeb«, zbirka šestorice (1942), »Koloplet«, zbirka osmorice (1954), »Jesenas i danas« (1954). Alić, međutim, u uvezanom rukopisnom sveskom s naslovom »Lirika« 1944—1950. ima napomenu u kojoj govori o kojih 500 pjesama osim ovih, objavljenih po raznim časopisima i almanasima. U svakome slučaju, da je Salih Alić živio u boljim uvjetima, osobito u pogledu objavljivanja, mogao je umjesto tri imati petnaestak zbirka pjesama. Ovaj uvezani svezak razdijeljen je na sedam dijelova i predstavlja sedam manjih zbirki.

Sarajevo je za tolikih godina ostalo nedostupno za Saliha Alića, i »otkriće« ovog vrijednog lirskog pjesnika uslijedilo je, na žalost, uoči pjesnikove smrti, prošle godine, kad se u izboru Slobodana Blagojevića u Sarajevu pojavila »Antologija bosanskohercegovačke poezije dvadesetog stoljeća« (u stvari dvobroj časopisa LICA, 3—4/81) u kojoj je pored Nikole Šopa, A. B. Šimića, Ilije Jakovljevića i ostalih i Alić zastupljen s četiri pjesme. U komentaru o pjesnicima, objašnjavajući poeziju, Blagojević kaže: *»Alić je možda, pomalo, i otkriće ove antologije, i mislim da bi njegovo djelo trebalo više i podrobnije kritički ispitati jer svojom vrijednošću to svakako zaslužuje.«* Parafrazirajući jednu bosansku poslovicu mogli bismo međutim reći: što je bilo večeras, moglo je biti — jesenas.

Nastaje pitanje: tko će analizirati Alićevo pjesničko djelo; i pitanje: tko će objaviti barem izabrane, ako ne već i sabrane, Alićeve pjesme?

NE ZABORAVITE NA PRET — PLATU

Jakov IVAŠTINOVIĆ

Rješenje

Otišao je u penziju u dobrim godinama. Starost ga nije zaskočila iznenađenjima pa je nekoliko godina živio bez fizičke i psihičke patnje. Znao je biti star, znao je kako se u starosti živi i kako treba uživati u malim stvarima. Ničega se nije odricao. Sve je uzimao — i alkohol, i cigarete, i hranu, i strasti — ali u razumnim količinama. Ništa previše i ništa premalo; sve polako i bez napora, sa zadovoljstvom i ciljem — to je bio njegov sistem. Poštivao je svoje navike i slijedio je svoje slutnje. Smatrao je da starost ne mora biti doba tuge, suvišnosti i nemoći; može biti doba dostojanstva i zanimljivog življenja. U razgovoru s prijateljima govorio je:

— Starost je starost onda kad nemamo volje za rad i aktivnost, kad se počnemo osjećati izgubljeni i bezvrijedni, kad ne znamo kuda ćemo sa samim sobom, kad ostanemo bez malih životnih radosti, kad se počnemo dosađivati, kad počnemo misliti samo na bolesti, kad nas počne boljeti odbačenost i suvišnost, kad počnemo bježati od društva i kad se povučemo u osamljenost.

— Nema starosti po receptu. Svatko je star toliko koliko se starim osjeća. Čovjek je star kad se preda, kad klone, kad umre. Starost nije ograničena godinama, ali dolazi s godinama. Ima i mladih staraca i starih mladića.

— Stresovi, beznađe, osamljenost, neaktivnost, bolest i potištenost donose starost korak po korak — bez obzira na godine. I tu pomoći nema.

— Radite nešto. Živite kao da svaki dan život počinje iznova. Pritisak prošlosti i gubitak nade zamijenite osmišljenim trajanjem i zadovoljstvom življenja. Ne klonite duhom. Uspravite se uz pomoć aktivne znatiželje.

— Starost je ono što se od nje napravi. A mnogi znaju od nje i nešto dobro napraviti. Može biti problem, ali i odnos prema njoj može biti još veći problem. I starost može biti lijepa ako znamo živjeti. Najtužnije u starosti jest to što i ona prolazi.

* * *

Dobar dio vremena provodio je u parku na Zrinjevcu. Tamo se sastajao sa svojim prijateljima i razgovarao je s njima o svemu i svačemu, od politike do bolesti, od cijena do loše proizvodnje, od novina do radio-televizije, od mladih do svoje mladosti, od morala do nemorala, od kriminala do zakona. Razgovori su bili dio njihova postojanja i njihova odnosa prema svijetu u kojem žive.

Izrečene misli bile su plod njihovih iskustava i njihova sučeljavanja s društvom koje ih je otpisalo.

Svojim razgovorima i sastancima htjeli su nadvladati istinu starosti i stvarnosti.

Težak je svaki korak koji naprave umorne noge. Težak je svaki pokret uvelih ruku. Težak je pogled očiju koje gledaju, a ne vide. Težak je svaki pokret usana koje su ostale bez riječi. No najteže je kad tu težinu ne možeš skinuti sa svojih leđa, kad je svaki novi dan sve crnji i beznadniji.

Rekli su i ovo i ono, što jest i što nije. U njihovim kazivanjima bilo je istine, pretjerivanja, subjektivnih gledanja i mržnje prema vremenu koje nije bilo njihovo vrijeme.

Platane na Zrinjevcu gledale su u nebo a oni su gledali u svoje dojmove i doživljaje. Najviše su govorili o onome što je njih zanimalo i potresalo — neposredno i bolno. Komentirali su praksu života i akrobatsku verbalistiku novinara. Imali su vremena i sve su dospjeli vidjeti — bez zastora i kamuflaže. Evo nekoliko njihovih viđenja:

— Naša zdravstvena služba sva je u kontrastima: liječnike izvozimo, a pred ordinacijama su prave opsade onih koji traže liječničku pomoć. Da istina bude još gora, istovremeno ima i pacijenata koji ne čekaju da dođu na red, zahvaljujući svojim vezama i drugim dovijanjima.

— Svi kritiziraju zdravstvne ustanove. Baca se krivica na zavode za socijalno osiguranje, na nerazvijeno samoupravljanje u zdravstvenim ustanovama, na zapostavljanje preventive, na nedovoljan broj liječnika i ustanova, na neracionalno trošenje lijekova, na nedisciplinu bolesnika, na niske osobne dohotke zdravstvenih radnika... a trebalo bi kritizirati one koji su takvo stanje stvorili.

— Danas je preventiva očito zapostavljena. Ono što se vidi u čekaonicama specijalističkih poliklinika tužno je i nehumano. U ordinacijama liječnici jedva imaju vremena da pacijentu kažu: dobar dan. Zbog prevelikog broja ljudi pred vratima, liječnici pacijente jure kao na maratonskim trkama i požuruju ih da se što prije svuku, da što brže legnu na stol i da zatim što prije izađu iz ambulante.

— U psihijatrijskim bolnicama po dva pacijenta spavaju u jednom krevetu, pa se neupućen čovjek pomalo sarkastično pita: da li mi to imamo premalo kreveta ili imamo previše psihijatrijskih bolesnika?

— U gradovima najbolju zdravstvenu zaštitu imaju ljudi iz takozvanog »kluba privilegiranih« a pripadnici toga kluba su, kako znamo, direktori, političari, pjevači, novinari, nogometaši, prijatelji liječnika i oni koji su nekim uslugama zadužili privilegirane pacijente.

— Oni koji ne čekaju u redu ne mogu shvatiti koliko boli tuđa noga i koliko je opasan tuđi infarkt.

— U ambulantama i bolnicama nismo svi jednaki. Jaki i bogati imaju više prava od slabih i siromašnih. Politički moćnici i razne privilegirane strukture imaju svoje ambulante i ne čekaju u čekaonicama — uvredljivo i poniženo.

— U ambulantama je ludnica. Sate i sate čekaš na pregled a poslije pregleda još bar dva puta toliko čekaš recepte, uputnice za specijalističke preglede i ostale zavrzlame. I zdrav bi čovjek obolio tražeći liječnike. Socijalno osiguranje i zdravstvena služba zajedno su velika luda kuća. Naše socijalno osiguranje je nesocijalno osiguranje a naši liječnici nisu liječnici, nego pisari, fakturisti i administrativni prodavači medicinske magle.

— Čudno je naše društvo! Ogorčava život starijem svijetu i ne treba njegove mudrosti, njegova iskustva i njegovo znanje. Odriče se ljudi koji su znali sanjati i boriti se za svoje ideje, odriče se grane na kojoj sjedi.

— Ni u bolnicu ne možeš ako nekome ne platiš. Svi od tebe očekuju darove i novce, svi: od medicinske sestre do glavnog liječnika. Toliko te paze, koliko im dadeš novaca. Tako nehumanog zdravstva nema na svijetu.

— Zdravstvo je materijalno i društveno poniženo ali to nije isprika za njegovo ponašanje. Ima časnih i požrtvovnih liječnika, ali oni ne utječu na opće stanje.

— Na žalost, dogodi se da liječnik uzme novce iako bolesnika ne pozna. Jednom je čovjeku žena ležala u bolnici i nitko se na nju nije osvrtao. Rekli su mu da potraži liječnika i da mu odnese plavu kovertu s novcima. On je to

učinio a liječnik mu je rekao da se on za nju brine i da će sve biti u redu. Ali kad je čovjek došao u sobu gdje je prije ležala njegova žena, nje više nije bilo. Na pitanje gdje je odgovorili su mu da je umrla. On se vratio k liječniku i rekao mu da je žena umrla. Liječnik se ponašao kao da ga nikad nije vidio. Na primjedbu da je primio plavu kovertu, otvorio je vrata i posramljenog čovjeka istjerao iz sobe.

— Ja poznam liječnicu koja radi u poznatoj bolnici kao kirurg. Čovjeku se koža ježi kad čuje što ona pripovijeda. Na primjer: dođe bolesnik koga treba operirati. Njega preuzima kirurg preko koga je došao. Ako dođe netko bez veze, nitko ga neće preuzeti. Svi se ispričavaju: Ja nemam vremena, ja sam preopterećen... i slično. Napokon, netko ga protiv svoje volje uzme i operira. Sreća je da taj bolesnik to ne zna.

— Nitko ne zna koliko ima tužnih istina o tužnim stranicama liječničkog ponašanja. Golemi su tragični promašaji liječnika. Mrtvi ne govore a živi ne znaju što bi, kako bi i kome bi rekli.

I tako je to išlo iz dana u dan. Penzićima je zapravo bila najveća radost: polemiziranje sa životnom praksom, tračersko i svjesno diskvalificiranje vremena u kojem su oni bili zadnja rupa na svirali. Tima i takvim razgovorima borili su se za svoju prisutnost u prisutnim danima, protiv osamljenosti i beznačajnosti, protiv tragičnog padanja čovjeka i za vječnost svojih zvijezda.

* * *

Penzioner Jura Tomšić sjedio je u svojoj sobi gledajući prozore na suprotnoj strani ulice. Kraj njega je na stolu ležala otvorena knjiga. S vremena na vrijeme došao je do prozora i gledao ljude koji su prolazili ulicom. Rado ih je gledao iako im je bio zavidan zato što su zdravi. Bila je to mekana i dobroćudna ljudska zavist, bez zlobe i pokvarenosti.

Čekao je da poštar pozvoni na vratima i da mu donese rješenje Socijalnog osiguranja za liječenje raka u Parizu.

Dobri penzionerski dani su prošli i sada je pred njim bila ružna istina. Pred njim su bile strepnje i neizvjesnosti, strah koji je bio jači od njega i čežnja u kojoj je tražio spas.

Ipak, živio je od nade i snova. A mogao je tako živjeti zato što njegova okolina, iako je više znala od njega, nije stvarala smrtnu i beznadnu situaciju. Bilo je dovoljno razloga da ga oplakuju (jer su znali da mu nema spasa), ali nisu ga oplakivali. Htjeli su pomoći i njemu i sebi.

— Ne borim se s dokolicom i praznim vremenom, nego s bolešću.

— Dobro je da se boriš. Moraš vjerovati i boriti se. Sam sebi moraš pomoći. Raduj se svakoj sitnici oko sebe.

— Moje zlatno doba života je prošlo.

— Nije. Dok je čovjek živ, njegovo zlatno doba života traje.

— Moja je nevolja u tome što ne mogu gledati naprijed i što živim bez nade. A ja, zapravo, ne želim ništa drugo nego da mi se život malo nasmiješi i da mirno odem u mir, u vječnost, u korisne tragove, u prisutno odsustvo, u život u kojem se samo drugačije živi.

— Uvijek ima nade. Kraj dođe onda kad sami dođemo do njega. Jedan je muškarac u razgovoru izjavio da je od pedeset pete do osamdeset pete godine imao osam ljubavnica i da mu nikada nije bilo lijepo kao sa njih osam. Svatko čeka kraj. Čim se rodiš, počneš čekati kraj, ako kraj postoji. Ja mislim da nema nijednog kraja i da ima beskrajno mnogo krajeva.

— Teško je biti bolestan. Teško je imati bolesnu jetru, bolesno srce, kamence u bubregu, ili bolesna pluća, ali najteže je bolovati od raka — rekao je penzioni-

rani sudac Jura Tomšić svojoj kćeri kad je unišla u sobu sa svježim novinama.

— Dok čovjek ne klone, može ozdraviti — hrabrila ga je ona. — Svatko je zdrav toliko koliko hoće biti zdrav.

Ali, njega je uhvatila nepoznata panika. Bio je neugodno nervozan i mrzovoljan. Rekao je:

— Svatko zna da je rak opaka, zla, nemilosrdna i nesavladiva bolest. Nema čovjeka koji s vremena na vrijeme nešto ne pročita o njemu i koji ne strahuje zbog njega. Teško je onome tko boluje od raka a teško je i svima oko njega.

— Optimizmom rak treba tući. Treba uporno i snažno željeti da se ozdravi.

— Ja neću izdržati još dugo ako ne dobijem to rješenje.

— Ti možeš izdržati jer ti ne traješ besmisleno. Ti imaš nas kao svoj produžetak i svoje osiguranje.

— Ostaje mi da živim sa svojim umornim mislima i da čekam kraj a prokletog i poznatog kraja nema.

— Ako ti ne odgovore, ili ako ti pozitivno ne odgovore, snaći ćemo se i kupit ćemo te strane preparate.

— To ne bi pomoglo.

— Zašto?

— Ni ta najnovija sredstva kod nas ne pomažu jer su loši uvjeti liječenja u našim bolnicama.

— Onda ćemo te poslati u Pariz.

— Gdje su nam novci? To stravično mnogo košta.

— Snaći ćemo se. Prodat ćemo sve što se može prodati, ako bude trebalo.

— To ja ne mogu tražiti.

— Onda nemoj gunđati.

Šutjeli su i gledali kroz prozor. Plovili su po svom zabrinutom nebu. I nailazili su na ružne zapreke, na svoje vlastite strepnje, na svoje pokidane paučine.

— Neće mi odobriti liječenje — rekao je mrzovoljno.

— Kako znaš?

— Mislim...

— Misliti i sjediti na zahodu nije isto. Nemaš razloga da tako misliš.

— Imam. Razlog je u tome što sam star a stari su ljudi i štetni i suvišni. Zamisli kolika je to korist za Socijalno osiguranje kad jedan penzioner umre. Radi se o velikoj uštedi i zaradi. Što prije umre, to bolje.

— Nije tako.

— Jest. Penzioneri su balast. Ako brzo umru, onda se na njihovim smrtima može graditi socijalna politika, mogu se graditi odmarališta, mogu se dijeliti viškovi. Riječima se to ne kaže, ali se kaže ponašanjem.

— Naši su socijalni zakoni najhumaniji zakoni na svijetu.

— Tako se govori. I tako jest dok ih ne trebaš.

— Opet dereš svoju kozu. Pa nije uvijek sve crno.

— Za običnog čovjeka sve je crno. I više nego što ti misliš. Objasni mi, na primjer, zašto se bolesnom čovjeku oduzima dio plaće dok je na bolovanju. Po mojem mišljenju trebalo bi mu dati veću plaću kad je bolestan jer su tada veće njegove potrebe. Istina, on ne radi, ali on je platio taj nerad kad je radio.

— To su represalije protiv simulanata.

— To su nehumane represalije. To znači da se ne vjeruje liječnicima. Zbog toga neka sirotinja radi i onda kad je bolesna. Tako se prisilno smanjuje broj bolesnika i troškova Socijalnog osiguranja.

— Pretjeruješ. Udalji se malo od tih karikatura. Vidiš kako je lijepa ova vedrina vani. Treba da bude lijepa i u tebi. Oslobodi se nemira, gorčine, sumnje i bezumne jeke. Pusti da te život nosi sredinom svoje matice — do mira i zdravlja!

— Ja sam sličan staroj kućerini koja se ruši ili koju treba srušiti. Sve to što mi pričaš samo su lijepe utjehe.

— Onda to primi kao utjehu.

— Ne mogu iako je prirodno da se čovjek nečim tješi.

— To pomaže, a ništa ne košta.

— Dotle dok se čovjek ne razočara.

— Makar i dotle.

* * *

Svako od njih dvoje na svoj se način opiralo nečemu nejasnom i čudnom, močvarnom i gorkom...

Nebo, koje se vidjelo kroz prozor, bilo je slično pustinji.

— Vidjet ćeš da mi neće odobriti liječenje u Parizu.

— Još uvijek sumnjaš! Nadaj se!

— Ja se nadam. Zapravo, ja bih se htio nadati, ali...

— Liječenje nije izlet i luksuz. Ako takva liječenja odobravaju, odobrit će i tebi.

— Njima nije teško reći da moram vjerovati u našu medicinu. A u stvari mislit će: bolje je da stari otegne papke; uštedjet ćemo nešto. Ne znaš ti kakvi su to lopovi.

Između oca i kćeri nije bilo puta. Oko njih je bio prostor na koji nisu znali zakoračiti. Na koju god su se stranu okrenuli, vidjeli su nijemi zid što znači da nisu ništa vidjeli.

Da bi izašli iz te i takve slijepe ulice, ona je otvorila novine da mu pokaže članak zbog kojeg je i ušla u sobu.

— Pogledaj! — rekla je. — Ovdje piše da zdravstvena služba vrijedi toliko koliko pomaže čovjeku a za liječnike se kaže da su zaštitnici zdravlja, graditelji životne radosti i neprijatelji plača. Pazi! Ovo je za tebe. Evo, doslovno piše: bolesniku treba pomoći čak i onda kad ga treba poslati u inozemstvo ako je liječenje kod nas nemoguće. Šta veliš? Ima li još gdje na svijetu takvo socijalno osiguranje i takva zdravstvena služba? Vidiš da se treba nadati.

On je zadrhtao od radosti kao da mu je dobačen pojas za spasavanje.

— Dakle ipak postoji mogućnost da me pošalju u Pariz. Nije sve propalo. Mogu čekati. Izreži mi taj članak! Ako onima gore bude trebalo, ja ću im ga pročitati.

Nježno je i toplo pogledao kćerku. Osjetio je da oko njega raste utješna atmosfera i da se razbija njegova sumnja.

Kaos stvari i ambijenta počeo je ozbiljno podrhtavati. Nesigurnost se počela raspadati.

Čovjeku malo treba da počne vjerovati kad mu je vjera potrebna.

* * *

Na vratima je zazvonilo zvonce.

— To je poštar. Idem sam... — rekao je i izašao iz sobe — radoznao i nestrpljiv.

Nije se vratio odmah pa je za njim izašla i kćerka. Neka tjeskobna slutnja nije joj dala da čeka njegov povratak.

A kad je izašla, nije bilo vremena da misli i da ostane prisebna. Bila je razapeta između stvarnog i nestvarnog, između mogućeg i nemogućeg. Nešto je morala biti, a bila je ono što nije htjela biti, bila je nemoćna, zaprepaštena i slomljena.

U predsoblju se otac srušio čim je poštar zatvorio vrata za sobom. Ubio ga je sadržaj pisma.

— Tata! Tata! Što je?

Ali on se nije micao i nije odgovarao.

Pipala je bilo ali ni ono nije radilo.

Mrtav je! Nevjerojatno! A malo prije smo razgovarali. Nije se mogla oduprijeti potopu koji ju je zahvatio.

Mogla je samo još dublje utonuti u pustu i užasnu tamu, a to nije htjela jer se bojala da se previše ne izgubi, da se previše ne prekine. Zapravo, nije se čudila smrti jer ju je bilo normalno očekivati. Čudila se iznenadnom dolasku ponora koji se pred njom neočekivano otvorio.

Što se dogodilo?

Otac je dobio i pročitao rješenje u kojem je pisalo da se u njegovom slučaju radi o retikulo-sarkomu, o najmalignijoj bolesti koju medicina ne zna i ne može liječiti — ni kod nas ni u svijetu, da u takvim slučajevima redovito i brzo nastupa smrt te da se zbog toga ne odobrava liječenje u Parizu.

— Tako, dakle! To je odgovor na moju molbu — rekao je i srušio se pokošen srčanim udarom.

Nije mogao podnijeti takvu bezobzirnu otvorenost. Istina i grubost učinile su ono što ni bolest nije učinila, ili što barem još nije učinila. A to je razumljivo jer nitko ne voli znati kada će umrijeti, jer nitko ne voli da mu se otvoreno kaže da je s njim sve gotovo i da mu nema pomoći. Čovjek se rado nada i onda kad za to nema razloga.

Ljudi bježe od prave i tragične istine. Svatko želi sačuvati nadu. Oduzeti čovjeku nadu, naročito bolesniku, znači oduzeti mu zrak, sunce, zemlju, mogućnost otpora i korake do izlaza u daljnje postojanje.

Dok je čovjek živ, on je izlječiv i uvijek se nada, uvijek očekuje pažnju i pomoć. Liječnikova je dužnost da pacijenta liječi dokraja, i onda kad ne vjeruje da se nešto može učiniti. Prije prirode nitko nema pravo prekinuti nit života. Na pitanje: doktore, hoću li umrijeti? — odgovor je samo jedan: ne; živi ne umiru, samo mrtvi umiru.

U ovom slučaju nije se mislilo na čovjeka i na humanu funkciju medicinske i socijalne službe.

* * *

— Dobro! On je htio u Pariz na liječenje. Socijalno osiguranje bilo je u pravu kad mu je reklo da ga ne može poslati. Ali ono to nije smjelo na takav način reći. Nitko nije smio da napiše pismo s njegovom adresom, da ga baci u poštanski sandučić i da mu pošalje smrtnu osudu, povrijedivši tako liječničku etiku

— rekla je kćerka susjedi koja je došla k njoj na njezin poziv.

— Što se njih tiče čovjek, gospođo moja! Oni o čovjeku samo pripovijedaju — rekla je susjeda.

— Mnogi bolesnici plaćaju glavom grubu administrativnu praksu koja se uvukla u najfinije odnose između liječnika i bolesnika. Ako birokracija i administracija moraju živjeti zbog reda i nepovjerenja u čovjeka, ipak nije humano da se bolesniku smrtna osuda šalje poštom.

Ojađena kćerka rekla je to kao kletvu.

Trenutak je bio prazan, bez dostojanstva i dobrote. U njemu je bilo važno samo misaono kretanje mrtvačeve kćeri. Ali ni ono nije bilo zanimljivo. Bilo je samo tužno. Kao i rješenje koje je ubilo čovjeka — u trenutku kad je počela crna jesen njegove starosti i kada su štetno disale društvene pustinje.

Vjekoslav Martin BOBAN

Biserna sjećanja

ponovo po putu prosuta patnja
draga grada
oprosti istok kosti
glava mi vlaga
od vijećanja sjećanja

o hercegovino

herc — ti si srce
ego — ti jesi ja
vino — ja sam vino

O HERCegoVINO
tuga guta tamu
i pita
i pati
do ruga
grupa pruga

o HERCEGoVINO
smion nosim
kislu sliku
ili ukor koru
pa stupi
pa pusti
da riba bira
i onda kad budemo
prašina u pržini

Dubravko HORVATIĆ

Neizrečena riječ nad odrom Josipa Turkovića

Josip Turković, čovjek kojega nas sjena ovdje veže i sjedinjuje, vrstan je slikar, maran istraživač hrvatske kulturne baštine, napose podravske, dobar pisac, častan, nesebičan i znatan čovjek. Držim da te riječi mogu izgovoriti ne samo u svoje ime nego i u ime niza njegovih prijatelja sa svih strana Domovine; mnogi su od njih pohrlili ovamo u Virje da u ovom času odaju počast našemu Joži. Ne kažem posljednju počast, namjerice to ne kažem, jer sam svjestan da Josipu Turkoviću pripadaju još mnoge počasti koje za života nije primio, još mnoge počasti koje će tijekom godina slijediti, onako kako budemo otkrivali protege njegove tjelesne neprisutnosti. Ali baš zato jer će njegova duhovna prisutnost bivati sve to jačom, mi ćemo iz dana u dan, iz godine u godinu, čuvajući uspomenu na slikara i čovjeka Turkovića, odavati počast njegovu neuništivu duhu i djelu. To djelo što je izrazilo dušu hrvatskog sjevera, to djelo prožeto životnošću i znamenom đurđevačke tvrđe što se nikada nije predala i u čijoj je sjeni naš Joža odrastao i čija ga je borba nadahnjivala, to djelo će nadalje nadahnjivati sve nas. Dragi moj Joža! Tvoja je veličina u tome što si jedan od mnogih i što si jedini. Ne upotrebljavam prošlo vrijeme jer ti i nadalje jesi, ti si i nadalje dio naših života, dio naše svijesti i kulture, dio naše kobi, sudbine, sveukupnoga našega usuda. Pjesnik koji bijaše zaljubljen u stećke kao i ti, pjesnik Mak Dizdar veli:

Smrt nije kraj. Jer smrti zapravo i nema.
I nema kraja. Smrću je samo obasjana
staza uspona od gnijezda do zvijezda.

Prigodom tvoga odlaska na tu stazu, prigodom ovoga prividnoga oproštaja, možemo samo reći: Slava velikom hrvatskom slikaru Josipu Turkoviću!

Darko DEKOVIĆ

Neopravdana uporaba tuđica i njihovo razjednačivanje s hrvatskom istoznačnicom

Jedno od starih pravila o uporabi hrvatskog književnog jezika govori da treba izbjegavati tuđice kad god postoji hrvatski izraz za neki pojam.[1] Nakon čitanja mnogih izdanja udžbenika u SRH i slušanja mnogih uvaženih sveučilišnih predavača čini mi se korisnim iznijeti neka zapažanja vezana uz tu staru preporuku.

U nas se, poglavito u stručnom nazivlju, u želji za točnim razrješavajem kojeg pojma, često rabe izrazi iz drugih jezika koji su k nama došli između ostalog i tako da su ih znanstvenici jednostavno pohrvatili.

U pravilu, kad tuđica uđe u jezik, a u jeziku postoji domaća riječ koja je s njom istoznačna, jedna se od njih gubi ili se, pak, domaća riječ i tuđica razjednačuju. U prvom slučaju, ukoliko se izgubi iz govora domaća riječ, jezik ostaje osiromašen za izvornost. U drugom slučaju (razjednačivanje može biti opravdano i neopravdano) tuđica svakako ostaje, k tome još označuje drugačiji pojam nego u jeziku iz kojeg je uzeta.

Kao primjer može poslužiti posuđenica iz grčkog jezika *historija* (za koju u hrvatskom književnom jeziku postoji izraz *povijest*).[2] Razvojem jezika i znanosti javila se i u hrvatskom književnom jeziku i u jezicima preko kojih je ta tuđica do nas došla potreba za razlikovajem povijesti kao cjeline od nekih određenih naziva, npr. *scientific history* (engl.), *storia scientifica* (tal.). Međutim, u hrvatskom jeziku namjesto *znanstvene povijesti*, kao određenog pojma, dobili smo *historiju* kao stručni naziv, a on daje kasnije nesklapnost *historijska povijest* za razliku od, valjda, *pučke povijesti*.[3]

Nadređeni pojam u drugim jezicima postaje naziv za podređeni u našem jeziku, te nestaje istoznačnosti među nazivima za podređene pojmove. Kad se tome pridoda da neki slavenski narodi imaju riječ *historija* kao dio svog književ-

1) B. KLAIĆ: *O zamjenjivanju tuđica našim riječima*, Jezik I, 107—113.
Lj. JONKE: *O upotrebi tuđih riječi*, Jezik II, 1—4.
S. BABIĆ: *Tuđicama se udaljujemo od svog naroda*, Jezik V, 92—106.
B. FINKA: *O upotrebi tuđica u hrvatskom književnom jeziku*, Jezik XX (1972—73), 79—106.
D. BROZOVIĆ: *Predgovor knjizi Radovana Vidovića »Kako ne valja, kako valja pisati«*, MH, Zagreb 1969.
R. VIDOVIĆ: *Kako ne valja, kako valja pisati* — poglavlje: Tuđice (str. 14), MH, Zagreb 1969. *Jezični savjetnik s gramatikom*, MH, Zagreb 1971. Tuđice str. 15.

2) O odnosima istoznačnica *povijest* i *historija* pisao je Lj. JONKE u djelu: *Književni jezik u teoriji i praksi*, Znanje, Zagreb 1965 (str. 210—211 i 339—340), gdje tvrdi da je u hrvatskom jeziku uobičajen izraz *povijest* koji je istoznačnica grecizmu *historija*.
O riječima *povijest* i *historija* pisao je i D. PAVLIČEVIĆ u članku: *Povijest i historija — povijest ili historija*, Jezik XVII, 3/1969—70, 91—93. U svom članku tvrdi da je u naš jezik nakon oslobođenja uneseno dosta tuđica, pa je »stvoren jedan poseban društveno-politički esperanto — koji je često davao prednost stranim riječima, iako smo za njih već imali domaće«. Pavličević dalje kaže da je u tom području riječ »historija« bila »teža«, »političnija«, »državnija«, za razliku od školskog predmeta »povijest«.

3) Na strani 221. navedenog djela Lj. Jonke spominje nastojanja da se izraz »povijest« prikaže kao »pripovijedanje događaja«, a »historija« kao znanost o zbivanjima u ljudskom društvu.

nog jezika, i to u naređenom značenju (što je ispravno jer tu tuđica ima isto značenje kao i u jeziku iz kojeg je posuđena), onda dolazi do značenjske zbrke koja se može riješiti uporabom naše prikladne i vrlo tvorbene narodne riječi *povijest:* pa bi tako odgovarajući naziv za podređeni pojam (koji se ponegdje i rabi) bio *znanstvena povijest.*

Slično je i s riječju *narječje.* Neki naši jezikoslovci razlikuju po značenju riječ *narječje* od riječi *dijalekt.* Prva je nadređena, npr. čakavsko narječje, a druga je podređena i odnosi se na podskupine unutar narječja. Prema tome ono što je u talijanskom jeziku *dialetto* njima je *narječje* a ono što je *sottodialetto* njima je *dijalekt,* namjesto *podnarječje.*[4]

Do veće nesklapnosti dolazi kod uporabe riječi *narod* i *puk* u značenju latinskog nazivlja *natio, nationis* i *populus, -i* gdje *narod* ima državotvornu značajku, kao hrvatski narod, slovenski narod, srpski narod i sl. za razliku od *puka,* folklornog pojma, koji ne označava narod kao državotvornu cjelinu. Na primjer: *pučka književnost* je ona koju su stvorili nadareni pojedinci iz puka a *čovjek iz puka* kaže se za čovjeka koji je zadržao ustaljeno pučko nasljeđe i u njemu živi. Pritom nismo odredili pripadnost određenom narodu, nego samo značajku tog čovjeka, odnosno vrstu književnosti.

Nesporazum nastaje onda kad se u to nazivlje unijela tuđica *nacija* koja odgovara pojmu *narod,* ali je izazvala promjenu značenja hrvatskog naziva tako da je riječ *narod* proširila svoje značenje i na riječ *puk.*

Pritom je podređen pojam *puk* gotovo istisnut što je jezik osiromašilo za jednu razlikovnost a pojam *narod* postao je dvoznačan te se govori: *slavenski narod, narodna književnost* i *čovjek iz naroda.*[5]

Slična značenjska razlika javlja se postupno i među istoznačnicama *biblioteka* i *knjižnica* gdje posuđenica ima nadređeno značenje, a naša riječ podređeno. Osim nastojanja da se stručne, znanstvene i »ozbiljnije« knjižnice zovu biblioteke, kao gradska biblioteka, znanstvena biblioteka, za razliku od školskih i dječjih knjižnica, postoje ozakonjene izvedenice s istim odnosom: knjižničar i

4) *Narječje* i *dijalekt* razlikuje D. BROZOVIĆ u svom članku: *O aktualnim znanstvenim i nastavnim problemima hrvatskosrpske dijalektologije, osobito u klasifikaciji dijalekata,* Jezik, sv. 2, Zagreb 1963/64, str. 53—60.

Brozović je za okosnicu hijerarhijskog sustava u razredovanju naših jezika predložio: MJESNI GOVOR i GRUPU GOVORA kao konkretne jedinice te DIJALEKT (sastavljen od govora i grupa govora) i GRUPU DIJALEKATA kao apstraktne jedinice.

Kao istoznačnicu za *grupu dijalekata* predložio je prema Ivićevim knjigama naziv NARJEČJE, no za tuđicu *dijalekt* nije predložio nikakvu istoznačnicu, a bilo bi razložno da naziv stupanj niži od *narječja* bude PODNARJEČJE, to više što taj naziv već postoji u hrvatskom književnom jeziku (Derkos 1832, Babukić 1854, Mažuranić 1859, R. Simeon, *Etimologijski rječnik lingvističkih naziva,* Zagreb 1969).

Brozovićev prijedlog preuzeli su još neki hrvatski jezikoslovci s obzirom da je Brozović predložio vrlo prihvatljiv sustav.

U tom sustavu moglo je, možda, glede nazivlja biti više dosljednosti u prevođenju tuđica. *Grupa dijalekata* mogla se nazvati *grupom narječja* a *dijalekt — narječjem.* Možda bi takva dosljednost pokazivala prividnu necjelovitost pojedinog govornog sustava, kao izraz »čakavska narječja« namjesto »čakavsko narječje«, ali se u želji za naglašavanjem cjelovitosti (identiteta) mogu rabiti i izrazi *čakavština, čakavski sustav, čakavski jezični sustav* i slično.

5) U časopisu Jezik IV, 4/1955—56, str. 123, M. KRAVAR u članku *Uz odgovor profesora Mate Hraste* razlikuje književni jezik od *narodnog jezika,* tvrdeći da »danas« taj jezik ne zovemo više pučki. Na tu usputnu napomenu osvrnuo se u Jeziku V, 2/1956—57, str. 55, S. HONDL člankom *Tri zanemarene riječi* i ustvrdio da izrazi *pučki* i *narodni* nisu istoznačnice te upozorio na njihova prava značenja.

Miroslav Kravar odgovorio je na ovu zamjerku u Jeziku VI, 2/1957—58, str. 38, ispravljajući se da nije želio tvrditi »da — danas ne kažemo više: pučki« te tvrdi da se »riječ *puk* sa svim svojim izvedenicama sve više povlači pred širokom riječju *narod* i njezinim izvedenicama«. Zatim navodi: »uzrok toj pojavi neće biti u tome što se riječ u našem smislu ne govori na istoku koliko u sociološkim momentima...«

Ljudevit Jonke je u Jeziku IV (1955—56), str. 159—160, odgovorio nekom čitatelju da *puk* i *narod* nisu istoznačnice i da je pučko sveučilište promijenilo naziv u narodno »prema onim našim govorima u kojima se *pučki* i *narodni* zamjenjuju nazivima narodni i nacionalni«.

Svoje priloge razjašnjenju odnosa puk-narod i narod-nacija dali su još J. HAMM: *Narod i puk,* Jezik I (1952), str. 149—151, i D. BROZOVIĆ: *O značenju i upotrebi riječi »puk«, »narod«, »nacija« i srodnih izraza,* Jezik VII, 4 i 5/1958—59, str. 154—158.

viši knjižničar niža su stručna zvanja od bibliotekara.[6]

Razradom navedenih primjera želio sam dokazati da u našem jeziku postoji grupa tuđica koje su u stalnoj uporabi unatoč tome što imamo odgovarajuće hrvatske istoznačnice. U takvim slučajevima naše riječi dobivaju unutar pojmova druga značenja, obično podređena. Smatram da su ovakve tuđice u hrvatskom jeziku suvišne, osim u slučajevima kada mogu predstavljati posebne stilske vrijednosti.

U razgovorima s pojedinim predavačima pokušao sam doznati razloge čestoj uporabi tuđica u njihovu govoru. Opravdanja koja navode mogu se svesti uglavnom u dva razloga:

1. težnja k internacionalizaciji nazivlja zbog lakšeg međunarodnog razumijevanja;

2. nepostojanje odgovarajuće zamjene za tuđicu.[7]

Kod prvog razloga treba odmjeriti može li se lakše razumijevanje međunarodnog nazivlja nadrediti boljoj izražajnosti, mogu li se žrtvovati tvorbenost, jasnoća i ostale vrijedne osobine vlastitog jezika da bi nas onaj koji govori drugim jezikom razumio. Vjerujem da bi pokoji slušatelj koji govori nekim od romanskih jezika razumio poneku riječ koja je u nas romanizam, ali su pritom prikraćeni svi oni tuđinci koji ne govore romanskim jezicima, a možda čak i znaju naš jezik, ali tuđicu ne razumiju jer nije stvorena iz našeg jezika i ne upućuje ih ni na što. Tako će onaj koji donekle poznaje hrvatski jezik lako razumjeti i neku našu izvedenicu koju dotada nije čuo, dok se razumijevanje tuđice mora poznavati jezik iz kojeg je posuđena.

Ukoliko se tuđice rabe zbog lakšeg međunarodnog razumijevanja, morale bi u svim jezicima označavati isti pojam.[8]

Drugi je razlog potpuno opravdan, no i kod njega treba biti siguran da u bogatstvu književnog nasljeđa nema prikladne zamjene, da tvorbenost hrvatskog književnog jezika ne pruža mogućnost za stvaranje nove riječi i da riječ (tuđica) koju unosimo u naš jezik odgovara potrebama, uklapa se i obogaćuje jezik.

Često dolazi do krivog shvaćanja pojma »zamjene« te mnogi govornici proglase tuđicu nužnom iako bi se mogla izbjeći drugačijim rasporedom riječi u rečenici. Tuđica se ne smije prevoditi, nego zamijeniti onim izrazom koji, uklopljen u rečenicu, najbolje služi priopćavanju poruke. Nije dobro misao početi tuđicom pa je prevoditi jer na taj način naš jezik postaje nešto oko čega se trudimo, namjesto da njime mislimo.

6) U *Rječniku bibliotekarskih stručnih izraza* A. THOMPSONA, Zagreb 1965, koji su preveli dr. Dana Čučković i prof. Šime Jurić, prevodi se pod brojem decimalne klasifikacije 023. 5:
— librarian — s bibliotekar
— trained library assistant: professional assistant — s knjižničar
— senior assistant — sa stariji knjižničar
— junior assistant — s mladi knjižničar: bibliotečni pomoćnik

O suvišnosti tuđice *biblioteka* u hrvatskom književnom jeziku pisao je i S. BABIĆ u članku: *Dvije nepotrebne promjene: 2. Sveučilišna knjižnica postaje biblioteka,* Jezik X, 95—96.

7) Kod izbora razloga s kojih se upotrebljavaju tuđice oslanjao sam se samo na one koje su mi iznosili predavači, a nisam se osvrnuo na razloge koji leže u želji za isticanjem, u želji govornika da »učevnije« izgleda, u želji da njegov govor bude razumljiv odabranima (onima kojima su poznati svjetski jezici) i na slične pojave.

8) O promjenama značenja posuđenih riječi pisao je R. FILIPOVIĆ: *Principi lingvističkog posuđivanja III. Semantički aspekt,* Filološki pregled, Beograd 1967, I—IV, str. 83—94, *Kontakti jezika u teoriji i praksi,* Zagreb 1971, str. 134—142.

SOMMARIO

Analizzando la vecchia raccomandazione di evitare parole straniere nella lingua croata ogni qualvolta al suo posto possiamo usare una parola croata, ho accennato pure al fatto che una parola straniera nella lingua croata non ha quel significato che ha nella lingua da cui è stata presa, ma serve a segnalare il concetto sottodeterminato.

T. J. H. MAR

Prenje tijela s dušom

Živjeti hoću život svoj tjelesni
rakovi morski na buzaru
i račići iz zelenopjene Cetine
mio mi je dan i sunce koje ne zalazi
kruh ispod peke sir sladokusni vino iz mišine
slatkohrli san cvrče mi cvrčci za ubit oko
probudit će me oplodna usta žene

Stid budi te bilo nevirno mi tilo
svir nadzemaljskih svjetova krilati me nosi
noćomraci proždiru dan sunce zalazi svima
a ja u bezračju lebdim neomeđena neometana
nije mi potreban san ne veže sila me teže
bez buđenja sam budna u vječnom jutru zore

Doista mi je lipo u svitu takav kakav je
smokva rosatica prid ustima mi je na uranku
uživam što jesam zemaljski u svom tilu
prošek me čini dobrim a grožđe me svima
oslađuje
može li biti lipje od onega ča jesmo
ponovit se nećemo nikada ni u čemu

Oprostila bih ti što prizemljeno si tako
da barem priznaš trnuće svog postojanja
gadilo bi mi se sasvim da nisam sva u tebi
proklinjem tvoju slabost i lomnost
svilenkastu
digni se iznad sviju pobijedi sama sebe
na ukopu ćeš biti oplakano do groba

Pitam se da li bi i ti jaka i slobodna bila
da patim svoje tijelo nemrsom i postom
kad ne bih godio njemu oslićem kuhanim
juhom od grdobine kozlićem sa ražnja
pršutom trogocem maslinama pečenim
trešnjama i breskvom šumskim jagodama

O prolaznosti svega ne ću ti prodikat
tjelesno te je sasvim udaljilo od mene
prkosno budi barem osovi se kada te tlače
ne daj se gaziti ni pljuvati po sebi
neka ti koljeno pred zločinom ne kleca
zvijezdu s visoka neba odlučnom uberi rukom

Divne su tvoje riječi slušajuć ih ponosno
kvasam
i suze me ganuća uvlače u nježnost
ali se odmah javi tjelesnost moje puti
jutara tmurnih se sjećam u koje umjesto
pijevca
iz besanične möre resko nas budi zvono
pred vratima stana mrki koraci tutnje

jedinka sam krhka u okrutnosti zbilje
prirode sili i stvorova izvrgnut bijesu
ratujem vječno s vlastitim malodušjem
sam protiv svih na rubu ponora istog
katarke brodova mojih lomi olujni vjetar
progutalo je more posljednji otok spasa

i smijem se i cvilim i penjem se i padam
i pas sam uz kost pseću i samo si ližem rane
i okova se bojim i udarci me lome
da tražim pomoć nitko me ne će čuti
proklet je onaj tko nosi pečat smrti
mučno je i bolno tijelu tjelesnim biti

Oprosti brate tijelo triput duši oprosti
znam da ti nije lako tamnovati u svijetu
i ja dvostrukom mjerom tamnicu tamnujem tužna
jedna je tvoje tijelo druga je život na zemlji
okanimo se svađe i složimo se bratski
ne klonuv izdržimo kušnju ne prodajmo se nikom

Josip ANTOLOVIĆ

Otac Ferdinand Konšćak (1703—1759), isusovački misionar u Kaliforniji

Kad se kod nas sve više opet budi misijska svijest, želio bih upozoriti na jednog hrvatskog misionara i isusovca, oca Ferdinanda Konšćaka, istraživača Donje Kalifornije.

Godine 1968. izašla je u Los Angelesu, u Sjedinjenim Američkim Državama, na engleskom jeziku knjižica od 90 strana koja nosi naslov: »Apostolski život Ferdinanda Konšćaka, istraživača Donje Kalifornije«. Napisao ju je Francisco Zevallos. Preveo, bilješkama popratio te uvod napisao Manuel Servin.

Životopis našeg misionara napisan je na španjolskom jeziku te tiskan u Kraljevskom i najstarijem kolegiju sv. Ildefonsa u Meksiku godine 1764. Naslov španjolskog izvornika u hrvatskom prijevodu glasi ovako: »Pismo oca provincijala Francisca Zevallosa o apostolskom životu i krepostima oca Ferdinanda Konšćaka, istaknutog misionara Kalifornije«.

Ferdinand Konšćak rodio se 2. prosinca 1703, baš uoči blagdana velikog misionara svetog Franje Ksavera, u Varaždinu. Otac mu je bio časnik te želio da mu i sin Ferdinand slijedi stope. No on je to odbio te godine 1719, dakle još vrlo mlad, stupio u Družbu Isusovu. Nije tada bio navršio još ni 16 godina. Stupio je u isusovački novicijat u Trenčinu, u Slovačkoj, 21. listopada 1719.

I Zevallos i Servin ističu kako je Konšćak već od novicijata bio veoma pobožan, savjestan i revan redovnik te kako se odlikovao i u humanističkim naukama, u filozofiji, a naročito u matematici. Vrijeme takozvanog magisterija u isusovačkim kolegijima, a prije studija teologije, Konšćak je proveo što u Zagrebu, što opet u Budimu, poučavajući mlade studente. Teologiju je studirao u Grazu, i to ove predmete: apologetiku, dogmatiku, moralku, Sveto pismo, kanonsko pravo i crkvenu povijest. Za svećenika je bio zaređen godine 1730. vjerojatno u Grazu, no nije isključeno da je to bilo u Cadizu gdje je čekao na polazak u misije. Iste je godine otputovao kao misionar u Ameriku, i to u Kaliforniju gdje je ostao do svoje smrti 10. rujna 1759.

* * *

Isusovci su u XVIII. stoljeću veoma uspješno radili na poluotoku Donje Kalifornije, na području današnjeg Meksika. U tom njihovu radu naročito su burna bila dva desetljeća od godine 1730. do 1750. To je razdoblje zbog pobune Indijanaca na jugu poluotoka bilo teško i opasno. Privremeno je tada obustavljen misijski rad. Tako je na primjer misija La Paz, posvećena Našoj Gospi od Pilara, u odsutnosti škotskog misionara oca Williama Gordona bila opljačkana; isto je tako bila opljačkana i misija Santiago de los Coras na kojoj je bio umoren misionar otac Lorenzo Carranco; sličnu je sudbinu doživjela i misija San José del Cabo na kojoj je poginuo kao mučenik otac Nicolas Tamaral; misija pak Sviju Svetih bila je prepuštena pobunjenicima. Četiri najvažnije misije toga područja bijahu razrušene i privremeno napuštene. Iako se pobuna g. 1737. bijaše smirila, to područje tijekom četvrtog desetljeća XVIII. stoljeća nije nikad bilo posve mirno. Osim toga, južne misije nisu nikad više postigle ono stanje kakvo je bilo prije g. 1734, to jest

prije pobune Indijanaca. Ne samo zbog te pobune nego i zbog pošasti što se oboriše na to područje u godinama 1742, 1744. i 1748. Napokon, kako je samo jedna šestina urođenika uspjela izbjeći smrti od zaraznih bolesti, nužno je bilo smanjiti broj misija. Dakako da su zbog svih tih i drugih nenavedenih razloga isusovci pretrpjeli teške udarce. Veoma je štetno po njihov misionarski rad bilo i trvenje između isusovačkog provincijala i potkralja Juana Antonija de Vizarròn, nadbiskupa Meksika. Koncem četrdesetih godina nestali su sa scene misija Donje Kalifornije njihovi osnivači i najugledniji misionari: Salvatierra, Francisco Maria Piccolo, Ugarte i Bravo.

Pa ipak ta dva desetljeća XVIII. stoljeća nisu bila posve mračna i puna samo razočaranja u misijskim analima Donje Kalifornije. Manuel Servin, povjesničar po struci, baš je na početak te ere, tj. g. 1732. ili 1733, stavio dolazak na neplodno i relativno neistraženo područje poluotoka Kalifornije »najistaknutijeg, no malo uvaženog i priznatog misionara kasnije periode, Fernanda Consaga« — kako ga on piše. To je pak naš Hrvat, Varaždinac, otac Ferdinand Konšćak, na žalost i kod nas malo poznat, pa zato malo priznat i uvažen. On je bio i jedini hrvatski misionar na misijskom području Donje Kalifornije. Uz misionarski rad istakao se i istraživačkim radom u Kaliforniji. Konšćak se može mjeriti s uglednim i veoma popularnim misionarom ocem Euzebijem Kino. Za razliku od njega Konšćak je daleko kasnije dobio priznanje od povjesničarâ Kalifornije.

Irvin Berdine Richman, čije djelo »California under Spain and Mexico, 1535 — 1847« (Kalifornija pod Španjolskom i Meksikom) jest temeljno za španjolsku periodu, »uglednog isusovca« — kako o Konšćaku piše Servin — spominje samo jedanput premda je misijama Donje Kalifornije posvetio približno 20 strana. Prema sudu M. Servina spomenuto je Richmanovo djelo (objavljeno g. 1911. i ponovno 1965) još uvijek najtemeljitije djelo o španjolskoj periodi, unatoč pomanjkanju priznanja Konšćakove veličine kao misionara i istraživača. Veoma popularni povjesničar Kalifornije Charles Chapman samo malo više priznaje Konšćakov prilog.

Servin navodi pojedine povjesničare Kalifornije koji prešućuju Konšćaka a onda doslovno ovako piše:

»Zašto je u razdoblju nakon pobune u Donjoj Kaliforniji tako posvema zanemaren od pisaca povijesnih prikaza o Donjoj Kaliforniji (osobito od autora udžbenika), zaista je misterij.

Francisco Javier Clavijero, suvremeni povjesničar isusovaca Donje Kalifornije, priznaje Konšćakovu veličinu. Otac Andrés Marcos Burriel, izdavač 'Noticia de la California' (Izvještaj o Kaliforniji), djela Miguela Venegasa*, uključio je u svoje glasovito djelo od tri sveska Konšćakov dnevnik s prvog putovanja god 1746. do ušća rijeke Colorada. (Miguel Venegas, Noticia de la California y de su Conquista Temporal y Espiritual — Mexico City, 1944 — III, 91—120.)

Juan Antonio Balthasar, vizitator misija Sonore i Donje Kalifornije, uključio je također Konšćakov istraživački dnevnik sjevernog dijela Donje Kalifornije sve tamo do Tihog oceana iz godine 1751. u glasovito isusovačko djelo 'Apostolicos afanes de la Compannia de Jesús' (Apostolski pothvati Družbe Isusove). To je djelo objavljeno u Barceloni g. 1754. a govori o Konšćaku u trećoj knjizi. Clavijero je osim toga pridonio istraživačkoj slavi hrvatskog isusovca time što je opisao njegovo treće istraživanje iz g. 1753. istočne strane poluotoka Kalifornije, zapadno od Zaliva sv. Alojzija Gonzage. Međutim je najvažnije djelo iz te ere o životu oca Konšćaka napisao i objavio isusovački provincijal Nove Španolske, a na pobudu i nadahnuće novacima, članovima zajednice i prijateljima misija.«

To temeljno djelo o našem Konšćaku u španjolskom izvorniku zove se ovako: »Carta Del Padre Provincial, Francisco Zevallos, Sobre La Apostòlica Vida, y Virtudes Del p. Fernand Konsag, Insigne Missionero de la California« (Mexico City, 1764).

To je djelo, kako već prije spomenusmo, god. 1968. objavio u Los Angelesu u engleskom prijevodu, napisao mu uvod i obilje bilježaka Manuel Servin. Time je lik oca Konšćaka znanstvenom metodom približio američkoj publici, a i svijetu

znanosti uopće. Njime je zadužio i nas Hrvate jer je Konšćaka, koga krivo smatrahu Mađarom, Austrijancem i Čehom, označio onim što on uistinu jest: Hrvatom.

Hrvatski povjesničar isusovačkoga reda o. Miroslav Vanino u drugom broju »Vrela i prinosa«, zbornika za povijest isusovačkog reda u hrvatskim krajevima, izričito piše o narodnosti Konšćaka ovako: »Konšćak se priznavao Hrvatom. Dokaz su tome podaci trogodišnjeg kataloga gradačkog g. 1723. i zagrebačkoga g. 1726. gdje se naziva 'Croata Varasdinensis'. Isto ga tako zove već Llano, član reda za otkup sužnjeva: njemu je to valjda sam K o n š ć a k rekao ili je saznao od Isusovaca u Meksiku« (str. 105).

Manuel Servin je u svojoj knjizi o Konšćaku u engleskom prijevodu objavio i »Mišljenje prečasnoga Fray Manuela Llanno (datirano u Samostanu Naše Gospe otkupiteljice robova u Meksiku 15. studenoga 1764), profesora ove Provincije, bivšeg prefekta i učitelja nauka u Velikom samostanu Meksika, a sada provincijala ove Provincije od Pohođenja u Novoj Španjolskoj, iz kraljevskog i vojničkog Reda Naše Gospe od otkupa robova«.

Taj je red, kako je poznato, god. 1225. osnovao sv. Petar Nolasco za otkup kršćanskih robova iz ruku muslimanskih gusara. Red je kasnije među prvima došao i u Novi svijet. Njegov član otac Bartolomé de Olmedo pratio je Cortésa za i poslije njegovih osvajanja. Mercedarijevci su u Meksiku sagradili veoma velike, gotovo raskošne samostane te su u kulturnim krugovima Nove Španjolske i sveučilišta u Meksiku uživali odlično mjesto. Llanovo je mišljenje bilo upravljeno samome potkralju Nove Španjolske (u ono vrijeme bijaše to Joaquín de Monserra, markiz de Cruillas). Ono je puno najljepših pohvala krepostima i žaru oca Konšćaka.

Servin umješno upozorava da je Pismo o životu Konšćakovu pisano za pobudu, pa stoga i s vjerskim žarom i pretjerivanjem o njegovim krepostima. Valja ga, dakle, čitati kritički, no ono se ipak ne smije zanemariti u proučavanju misioniranja Donje Kalifornije i veličine oca Ferdinanda Konšćaka.

Pa ipak ono što zaborav ili omalovažavanje djelâ oca Konšćaka čini još teže shvatljivim jest činjenica da su njegovo djelo naročito priznala dva pionira povjesničara koji napisaše mnogo djela u više svezaka i koji su autori vrijednih monografija.

Jedan je od njih Hubert Howe Bancroft koji je (i ne poznavajući Konšćakovu svećeničku revnost) potanko opisao njegova tri istraživačka puta, utvrđujući da je »možda najvažniji događaj onoga razdoblja istraživanje oca Konšćaka gornjih obala zaljeva g. 1746«. Hubert Howe Bancroft poznati je pisac »Povijesti sjeveromeksičkih država i Texasa«. Knjiga mu je objavljena u San Franciscu godine 1886.

Drugi je Theodore H. Hittell, Bancroftov suvremenik, koji je također u više svezaka napisao odličnu »Povijest Kalifornije«. U njoj doduše kratko, ali veoma solidno prikazuje Konšćakov istraživački put u delti rijeke Colorado. On tvrdi da je taj naš isusovački misionar »na mnogim mjestima naišao na neprijateljski raspoložene Indijance, no ipak je uspio zadobiti njihovu naklonost i tako u ophođenju s njime nisu više postupali neprijateljski«. Hittellova »Povijest Kalifornije« objavljena je u San Franciscu godine 1885.

Manuel Servin spominje još i franjevačkog povjesničara »Misija Kalifornije« Zeferina Engelhardta koji je pokazao više razumijevanja i poštovanja za Konšćakov sveti život i djela. Servin piše da je Engelhardt općenito poznat po svom jednostranom pro-frajevaštvu, no da je unatoč tome u opisivanju isusovačkih misionara Donje Kalifornije i oca Ferdinanda Konšćaka znao održati veoma strogu objektivnost. Pater Engelhardt spominje revnost i kreposti našega Konšćaka te tumači zašto je Calvijero smatrao da »Konšćakovo ime zaslužuje te bude ubrojeno među one koji su postali slavni ljudi Kalifornije«. Clavijero je poznati povjesničar središnje pustinje Donje Kalifornije, njezina pučanstva i okoliša.

Napokon je g. 1952. Peter Master Dunne, svjetski poznati isusovački povjesničar Družbinih misionarskih aktivnosti u sjevernom Meksiku, objavio svoju znanu knjigu »Black Robes in Lower California« (Crne haljine u Donjoj Kaliforniji) u kojoj je cijelo poglavlje posvetio Konšćakovim istraživanjima, navodeći ga na žalost kao »slavnog češkog isusovca« koji »s Euzebijom Franciskom Kinom i Juanom de Ugarte, svojim prethodnikom u Kaliforniji, mora biti uvršten u red najranijih i najvećih istraživača Kalifornije«. Ova Dunneova omaška o Konšćakovoj narodnosti daje u tom pogledu još veću vrijednost djelu M. Servina koje ovdje analiziram i kojemu ne nađoh zamjerke. On je doduše s mnogo ljubavi i razumijevanja opisao našega Konšćaka, ali isto tako i s mnogo znanstvene objektivnosti i iscrpnosti koje upravo začuđuju.

U toj »historiografskoj avanturi« našega Konšćaka značajna je i jedna knjiga objavljena godine 1923. A tu knjigu dugujemo jednom Hrvatu iz sjeveroameričke biskupije Leavenworth, monsignoru Martinu Davorinu Krmpotiću, hrvatskom župniku u Kansas Cityju, koji je — kako piše u »Vrelima i prinosima« otac Miroslav Vanino — »probudio nov interes za ovoga muža zasluţnog ne samo za geografijsku nauku, nego još više za širenje prave uljudbe među Indijancima Kalifornije«. Taj je naš vrijedni svećenik pisao najprije brojne članke u »Katoličkoj enciklopediji« Amerike a onda je 1923. izašla i zasebna njegova knjiga »Life and Works of the Reverend Ferdinand Konšćak S. I. 1703—1759. an early missionary in California« (Život i djela velečasnog Ferdinanda Konšćaka D. I. 1703—1759, jednog ranog misionara u Kaliforniji, 1923. The Stratford Company, Publishers, Boston Massachusets 80, str. XII + 167).

Ta knjiga sadrži kratak Konšćakov životopis, njegova pisma, dnevnike s njegova prva dva istraživačka putovanja i njegov pobudni životopis, napisan godine 1764. od provincijala oca Francisca Zevallosa. O tome Krmpotićevu djelu M. Servin drži ovo: »Iako Krmpotićevi prijevodi Konšćakovih istraživačkih dnevnika i Zevallosova Pobudnog pisma ili pobudnog životopisa ne sadržavaju samo nedostatke u pogledu tečnog jezika nego i netočnosti, povjesničari Kalifornije morali bi ipak znati za tu publikaciju te se njome i razborito služiti. Zanimljivo je uočiti da se od novijih, prije spomenutih, povjesničara samo isusovački povjesničar Peter Master Dunne njome koristio te je uvrstio u svoju bibliografiju.«

Manuel Servin spominje još dva Amerikanca koji su se služili Krmpotićevim djelom. To su Francis J. Weber, arhivar nadbiskupije Los Angeles u Kaliforniji, u djelu »The Missions and Missionaries of Baja California« (Misije i misionari Donje Kalifornije, g. 1968) i — što je još važnije — glasoviti zemljopisac Homer Aschmann u djelu »The Central Desert« (Centralna pustinja). Ako želimo da ljudi i u velikom svijetu znaju za naše hrvatske velikane, potrebno je dakle pisati o njima ne samo na hrvatskom nego i na velikim svjetskim jezicima. To će biti najbolji prodor hrvatske kulture izvan granica Hrvatske i vrlo uspješan prinos očuvanju naše narodne samosvojnosti.

I Manuel Servin, koga sigurno ne vode neki nacionalni interesi, piše: »Neophodno je da tako odličan pionir kao što je otac Fernando Konšćak bude uključen u Niz putopisa Donje Kalifornije. Također je nužno da se čitatelj upozna s nekim važnim činjenicama njegova života prije nego se dadne na čitanje prijevoda pobožnog životopisa (što ga je objavila Družba samo pet godina nakon njegove smrti), a koji je preveden i popraćen bilješkama u ovome svesku toga Niza.« I sada sam Servin na petnaestak stranica pruža čitatelju neke važne činjenice.

Konšćak je godine 1733. stigao u Misiju San Ignacio de Kadakaaman, koja se nalazila na najsjevernijem dijelu poluotoka Kalifornije. Iako se najprije nastanio u San Ignaciju s učenim, izobraženim i savjesnim Meksikancem Sebastijanom de Sistiaga, Konšćak je prvih 5 godina svoga misionarskog života istrošio radeći na drugim misijama, vrativši se konačno u San Ignacio gdje je utrošio ostale 22 godine svoga apostolskog života.

Vjerojatno su u međuvremenu bile uočene Konšćakove sposobnosti, kad ga je vizitator kalifornijske misije otac Juan Antonio Balthasar godine 1746. odredio za organizatora i vođu jedne istraživačke ekspedicije. Zadaća tog pohoda

bijaše utvrditi koja je najbolja sredina za snabdijevanje misija Donje Kalifornije, a na taj način omogućiti naseljavanje plodnog područja Kalifornije. Isto je tako trebalo konačno dokazati da li je Kalifornija otok ili poluotok, jer to tada nije bilo još posve jasno. Konšćak je došao do uvida, slično kao i prije njega Francisco de Ulloa g. 1539, otac Eusebio Kino g. 1702. i otac Juan de Ugarte g. 1721. da je Kalifornija poluotok. Njegova je zasluga ipak u tome što »sve do njegova putovanja g. 1746. teorija o Kaliforniji kao otoku nije konačno ugašena...« — kako se o tome živopisno izrazio povjesničar Caughey. Sve sumnje su otklonjene zauvijek tek Konšćakovom ekspedicijom.

Konšćak je o toj svojoj ekspediciji vodio dnevnik što ga je objavio Miguel Venegas u svome »Izvještaju o Kaliforniji i njezinu osvajanju«. Djelo je objavljeno u Mexico Cityju g. 1944. Aschmann o tome Konšćakovom dnevniku piše ovako: »Relativno malo etnografskih i demografskih bilježaka u tom dnevniku ima ipak posebnu vrijednost jer su povezane s mjestima koja se mogu identificirati.«

Povjesničar Bancroft pripisuje Konšćakovoj ekspediciji još veću važnost te je opisuje nešto opširnije. Evo njegova mišljenja: »Možda bijaše najvažniji događaj onog razdoblja — biva u povijesti Kalifornije — istraživanje obala gornjeg dijela zaljeva, što je g. 1846. učinio otac Konšćak. To je učinjeno po nalogu provincijala Escobara — tako barem misli taj autor — koji se nadao da će postignutim rezultatima porasti važnost Kalifornije u kraljevim očima. Iako su oci morali snositi troškove ekspedicije, a nije bilo razloga vjerovati da će njihova stvar uroditi rezultatima, oni ipak nisu oklijevali. 9. lipnja Konšćak s grupom Yakija, zatim obraćenih Indijanaca iz Donje Kalifornije i vojnika s 4 otvorena indijanska čamca otplovio je iz San Carlosa, plitke dražice što leži prema sjeveroistoku nedaleko od misije otaca San Ignacio. Polako su putovali prema sjeveru, držeći se po mogućnosti što bliže obale. Često pristajući te nailazeći na urođenike, koji su bili sad prijateljski, sad opet neprijateljski raspoloženi, napokon sredinom srpnja dođoše do ušća Colorada. Bio je učinjen i jedan pokušaj istraživanja rijeke, no izjalovljen zbog jakih struja, jedna je ladica čak nestala. Dvadeset petoga su krenuli prema jugu te su na povratku ispitivali one točke koje su ispustili na polasku. Rezultati su te ekspedicije označeni na priloženoj kopiji Konšćakove mape. Dnevnik daje detaljan opis obale, ali ne spominje nikakve avanture na putu. Put je još jedanput dokazao da je Kalifornija poluotok.«

Sigurno je da smo malo razočarani što se ne spominju doživljaji s tog putovanja. Prazninu možemo ipak barem malo popuniti onim što piše Konšćakov životopisac, otac Zevallos. On kaže da je sam pater Konšćak govorio: »Sve bijaše nadvladano važnošću i posljedicama tog hitnog pothvata. Budući da su se misije bile zauzele za to djelo, koje je veoma u službi Boga i Njegova Veličanstva, one su pridonijele i za njegove troškove. Po cijenu porasta svojih potreba one su pridonijele sve što bijaše potrebno da se provide indijanski čamci, mornari, provizija te sve ono što mogu zamisliti oni koji znaju kako je ploviti morima i nepoznatim obalama koje nastavaju jedino barbari.«

Zevallos piše da je unatoč svim teškoćama otac Konšćak otplovio s četiri otvorena indijanska čamca, vozeći sa sobom malu četu vojnika i nekolicinu indijanskih kršćana koji su pripadali plemenu Cochimi. Unatoč nebrojenim rizicima na moru i od barbara, koji su znali napadati s obale, za 46 dana plovidbe oni su konačno stigli na ušće rijeke Colorado, ploveći protiv njezinih struja, bilježeći na mapu sve ono područje, dokazavši tako da Kalifornija nije otok, kako su mnogi još uvijek vjerovali, već poluotok koji je spojen s Amerikom; od nje je odijeljen jedino rijekom Colorado, osobito od područja Pimerije i territorija Yumas i Cocomaricopas.

Isti Zevallos piše da je dnevnik prvog putovanja oca Konšćaka uz njegovo odobrenje bio tiskan u trećem svesku »Historia de California« (Povijest Kalifornije) a sažetak njegov u »Theatro Americano« (Američko poprište) što ga napisa Don Jose Villa Senor y Sanchez. To je veliko djelo u više svezaka objavljeno u Mexico Cityju od 1746. do 1748; i napokon u veoma poznatom i proširenom

djelu »Afanes Apostolicos« (Apostolski pothvati). Zevallos se zbog toga ne zadržava u opisivanju prvoga Konšćakova puta.

Već sama činjenica da je Konšćakov putopis bio tako brzo i u više odličnih djela uvršten i tiskan, govori koliko je njegovo istraživačko putovanje smatrano kao nešto važno, a i zanimljivo, jer je naišlo na priličan odjek. Ako tu stvar gledamo još pod jednim vidom, onda ono još više zadobiva na vrijednosti.

Peter Nichols (rođ. g. 1928), veoma sposobni britanski novinar, po vjeri anglikanac, u svojoj veoma uspjeloj knjizi »Le Divisioni del Papa« (Papine divizije — Mondadori 1981) upozorava nas na taj vid kad piše: »Putovanja u Latinsku Ameriku i na Filipine pobudila su u meni neobično poštovanje za golemu iberšku silu koja doduše nije uspjela osvojiti Englesku — sad si objašnjavam tu činjenicu od gotovo izuzetne važnosti — a ipak je u velikim prostranstvima, katkad silom i okrutnošću, a katkad uz pomoć države, uspjela proširiti vjeru koja još postoji premda kolonijalna gospodstva više ne postoje. Španjolska i Portugal sada su veoma mala snaga u pogledu utjecaja: posljednje pristupiše i k evropskoj zajednici. No njihovo je nasljeđe s obzirom na budućnost ljudskog roda neusporedivo veće od sadašnje njihove političke važnosti. Stari španjolski i portugalski teritoriji preko Atlantika i u Aziji stoje kao avangarda novog katolicizma; Latinska Amerika uskoro će brojiti polovinu katolika na svijetu, a to nije mala stvar...«

Prema istom novinaru Meksiko je po broju katolika danas na drugom mjestu, odmah iza Brazila. Ako pod tim vidom promatramo prošlost, onda možemo biti ponosni da su i dva hrvatska isusovca: Ivan Ratkaj u XVII. i Ferdinand Konšćak u XVIII. stoljeću u Meksiku dali svoj značajni prilog velikoj epopeji osvajanja svijeta za Krista i katoličku Crkvu. U tom svjetlu njihov misionarski rad postaje još vredniji, vrijedan da i danas na nj mislimo.

Već spomenuti Nichols dalje piše: »Latinska Amerika danas je jednoliko i gotovo posve katolička, što je svakako vrlo zanimljivo ako se sjetimo da su katolicizam velikim dijelom nametnuli španjolski i portugalski osvajači. Unatoč svojim metodama, oni su iza sebe ostavili katolički kontinent budućnosti.«

Putovanje oca Konšćaka iz godine 1746, a osobito njegova prisutnost u Misiji San Ignacio, urodiše i pastoralnim rezultatima jer je energični otac Konšćak g. 1751. pokrstio 448 Indijanaca s područja sjeverno od misije, pa se tako brzo ukazala potreba za zgodnom lokacijom buduće Misije Santa Gertrudis. Stoga je iste godine otac Juan Antonio Balthasar, novi provincijal Nove Španjolske, naredio ocu Konšćaku da pođe na novu ekspediciju u potrazi za zgodnom lokacijom.

Taj Konšćakov suvremenik i poglavar, Juan Antonio Balthasar, rodio se godine 1697. u Luzernu, u Švicarskoj. Studirao je kao isusovac na glasovitom Rimskom kolegiju, a onda je pošavši u misije nadopunio svoje nauke na Colegio Máximo de San Pedro y San Pablo de Mexico. Djelujući u Meksiku najprije kao običan misionar, postao je kasnije rektor Kolegija San Gregorio, pa službeni vizitator svih misija na Zapadnoj obali, rektor »Colegia Máximo«, provincijal Nove Španjolske i napokon prokurator iste Provincije.

Manuel Servin ističe da je Konšćak bio jedini hrvatski isusovac koji se istaknuo u kalifornijskoj Misiji, zatim da je po svoja tri istraživačka puta: g. 1746. g. 1751. i g. 1753. bio najveći isusovački istraživač na poluotoku Kalifornije i da se može mjeriti s priznatim i glasovitim ocem Euzebijem Kinom.

No Konšćak nije bio samo to, nego također i svećenik sveta života. Taj je život opisao njegov životopisac, otac Zevallos, kao život žrtve za vjeru. On doslovno piše ovo: »Bog bijaše njegova pomoć, njegovo utočište, njegova sigurnost i njegova utjeha u najtežim nevoljama.«

Pater Konšćak običavaše govoriti svojoj subraći: »Tješimo se jer naše je blago položeno u Bogu. Dobro da Njegovo Veličanstvo dopušta da trpimo na ovome svijetu te čuva nagradu naših ograničenih zasluga za nebo. Oni su nesretni

koji traže nagradu na ovom svijetu; blaženi su oni kojima Bog čuva nagradu za onaj drugi život. Radimo za Božju slavu sve dok se ne iscrpimo. I uvjeravajmo sami sebe da se božanska velikodušnost ne da od nas nadmašiti. Podižimo svoje oči i svoje srce gore gdje stanuje naša nada i naše najveće Dobro.«

Pater Zevallos piše dalje o našem Konšćaku ovo: »Ako je bila velika njegova nada, još je veća bila njegova ljubav, a može je izmjeriti samo ona njegova veličanstvena revnost i njegova neutaživa želja za spasenjem duša. On je živo čeznuo i za mučeništvom; za proširenje kršćanstva, ne jedanput je ponovio, bio bi spreman izgubiti slavu i krunu, samo kad bi tako mogao pridobiti samo još jednu jedinu dušu više za Boga.«

Ovaj prilično nesavršen prikaz želio je svratiti pažnju na čovjeka, koji je zahvaćen misijskim idealom pošao u daleki svijet te ondje sve svoje sile istrošio za Krista i duše, ostavivši iza sebe spomen koji se ni danas još ne gasi. Iako je proživio samo 56 godina — umro je u noći između 9. i 10. rujna 1759 — proveo je kao misionar u Kaliforniji 27 godina. Njegov prvi životopisac, koji ga je osobno dobro poznavao, opisao ga je kao čvjeka čije lice odsijevaše mirom, kao dobroćudna, kao vrlo ugodnu i prijaznu ličnost, kao onoga koga je resio plemenit i uzvišen značaj. Iz svakog njegova retka proizlazi koliko ga je cijenio. Budući da mu nije bio sunarodnjak, njegov opis dobiva više na vrijednosti, bliži je objektivnosti unatoč pobudnome stilu pisanja.

Konšćakova se smrt veoma živo dojmila Indijanaca kojima bijaše misionar. Ne mogavši suzdržati svoje uzbuđenje oni su grlili njegovo mrtvo tijelo roneći po njemu suze. Mnogi od njih došli su iz daleka da mu iskažu posljednju počast te zasvjedoče svoju ljubav. Pogrebna svečanost odvila se uz sveopći plač priprostih Indijanaca. No s pokopom nije sve završilo. Indijanci su i kasnije — kako djeca tako i odrasli — dolazeći na misiju, okrenuti prema sobi u kojoj je umro otac Konšćak, molili krunicu i druge molitve.

Konšćak je umro daleko od svoje domovine, od svog rodnog Varaždina, no nije zaboravljen od onih koji su ga cijenili i voljeli. Njegov je rodni Varaždin nedavno proslavio 800. obljetnicu svoga postojanja. I on mu je uz tolike druge osvjetlao lice te pronio hrvatsko ime daleko izvan svoje domovine. Ovaj skromni prikaz njegova života i djela želi biti barem mali znak da ga njegova domovina ni danas ne zaboravlja.

Dr. Dasen Vrsalović

S izvjesnim zakašnjenjem sjećamo se ovdje jedne prerane smrti. U 54. godini života 10. prosinca 1981. u Zagrebu je umro hrvatski arheolog i konzervator dr. Dasen Vrsalović. Obrede na posljednjem ispraćaju u Bolu vodio je hvarski biskup Celestin Bezmalinović uz asistenciju dvadesetak svećenika. U povodu Vrsalovićeve smrti dnevni tisak objavio je dosta prikaza o njegovu radu. Mislimo da će priložena bibliografija njegovih radova dati najpotpuniji uvid u njegovo djelovanje kao arheologa, historičara i konzervatora. Ovdje želimo istaknuti neke činjenice koje u različitim napisima nisu bile spomenute. Rođen u Bolu na otoku Braču Dasen Vrsalović bio je usko povezan s tamošnjim dominikanskim samostanom cijelog života. Na njegovu inicijativu uz samostan je sagrađen mali vrlo lijepi muzej koji je on sam uredio s mnogo muzeološke akribije i estetskog osjećaja. Bio je sretan što je negov rodni Bol dobio tako lijepu kulturnu ustanovu. Prigodom petstogodišnjice ovog samostana on je na svojim leđima iznio teret oko uređenja Spomenice koja je od prvorazredna značenja za proučavanje prošlosti Bola i otoka Brača. — Ovdje treba svakako napomenuti da mu je ljubav prema hrvatskoj starini, a posebno onoj bračkoj, usadio njegov otac dr. Mirko Vrsalović (1887-1938) koji je vrlo zaslužan za proučavanje povijesti otoka Brača. On je tako reći ni iz čega stvorio Arhiv otoka Brača. Neumornim radom i velikim materijalnim žrtvama skupljao je po bračkim potkrovljima ostatke spisa nekadašnjeg općinskog arhiva. Rezultat je toga rada arhivska zbirka »Archivalia Brattiensia« koju je ostavio na čuvanje Arhivu Jugoslavenske akademije u Zagrebu. *Forsan et haec olim meminisse iuvabit:* U oporuci koju je sastavio neposredno pred svoju preranu smrt ostavio je 1000 dinara za prijevozne troškove te zbirke u Zagreb. Bio je to patriotski gest vrijedan da se zabilježi. Zbirku je došao preuzeti prof. Stjepan Ivšić. Danas ta zbirka uzorno sređena stoji na raspolaganju svima koji se bave prošlošću Brača a najbolje ju je iskoristio Mirkov sin, nedavno preminuli dr. Dasen u svojoj Povijesti otoka Brača.

Namjesto prikaza o njegovu radu neka oproštajni govor što ga je prigodom ispraćaja na Mirogoju održao dr. Petar Šimunović ostane na stranicama »Marulića« trajnim svjedočanstvom naše zahvalnosti pokojniku na svemu što je učinio za hrvatsku znanost i kulturu:

U ime tvojih Bračana u Zagrebu s kojima si danomice drugovao, koji su te iskreno voljeli kao čovjeka i prijatelja i cijenili kao znanstvenika, u ime Uredništva Bračkoga zbornika — u kojem si urednikovao i objavio pretpovijesne spomenike i Povijest otoka Brača — opraštam se s tobom ovdje daleko od tvojega otoka.

Iznenada, prerano, pa zato i prebolno proživljavamo tvoj nestanak. Osiromašeni smo za drago prijateljstvo i tvoju prisutnost. Težak je čas vječnog opro-

* Npr. »Neumorni arheolog i konzervator« u Slobodnoj Dalmaciji od 15. II. 1981. Tu su N. Cambi i Z. Rapanić prikazali cjelokupan rad Dasena Vrsalovića.

štaja s tobom, na tvom putovanju Haronovom lađom otoku djetinjstva, na tvoje groblje uz more, na tvoj Bol. Bol je velika, Dasene!

Ondje podno drevnoga Koštila, uz piscine, sarkofage i nadgrobne stele, starohrvatske crkvice i hrvatski pleter (o kojima si pisao), uz povelje i ormare arhivske građe, koju je tvoj otac, vrsni pravnik i znanstvenik, marljivo sabirao, proučavao i objavljivao za svojega kratkog života, kao da je predodređen bio tvoj životni poziv arheologa i povjesnika. Tvoj kratki život s golemim naumima.

Okrenuo si se, kao arheolog, zemlji da nam iz nje i na njoj otkrivaš i tumačiš povijest minulih pretpovijesnih i antičkih razdoblja i najraniju povijest svojega naroda i svojega otoka. Sve iz zemlje... ali zašto nam rano odlaziš u zemlju kad nam je potrebna tvoja ljudska, izvanredno ljudska i izvanredno plodna znanstvena prisutnost?

Istraživao si svoj otok u utrobi pećina, na gradinama po njegovim vršinama, napisao si povijest Brača bez koje ni mi ni drugi ne bismo mogli pisati svoje.

Otkrio si nam i afirmirao nedovoljno poznat i priznat a izvanredno zanimljiv arheološki svijet u našem podmorju i pokazao koliko su nepravedno zanemareni i sve više devastirani vrijedni spomenici materijalne kulture u hrvatskom akvatoriju.

Ne zlorabim trenutak ni frazu kad kažem kako je i sada na mojem stolu rukopis tvoje nove i tvoje posljednje knjige »Srednjovjekovna arheologija u Hrvatskoj«, kako si me još do pred tjedan dana požurivao: »Pročitaj mi to do Božića!« Dasene, četvrti je dan kako je gledam i ne otvaram. Rana se otvorila! Pročitat ćemo je i taj posljednji tvoj rukopis tiskat će tvoje kolege iz Društva kojemu si uspješno bio na čelu i umro kao njegov predsjednik. Bit će ta knjiga iz hrvatske arheološke baštine još jedan dragulj u tvojoj donenanizanoj kolajni znanstvenih postignuća.

Otišao si jer si sagorio u prenapetom strukovnom angažmanu, u žaru da unaprijediš i razgranaš djelatnost Društva, u nepoštednom naponu vlastitog stvaranja . . . a srce, tvoje veliko i već otprije načeto srce, nije izdržalo! Ljudi plemenita srca, poštenog i nepoštedno jakog sentibiliteta uvijek su nam odlazili prerano!

Etičko načelo da pravi znanstvenik mora biti radin i skroman ostvario si do kraja. Bio si stoga neprimijećen za društvena priznanja, osim skromne nagrade Skupštine općine Brač. A i nema ljepše nagrade od one koja dolazi iz rodne domaje!

Bolan je naš bračkl oproštaj na tvojem posljednjem putu u zavičaj. Znam: naći ćeš tamo u ovu kasnu jesen još neobrane maslinike i tuge juga u krošnjama borova Podbarja, u plakanim žalima od Rata do Martinice. Bit će nam lako, a tužno, doći tebi tamo u posjet jer je posvuda po otoku tvojega djela: u povijesnim spomenicima koje si rekognoscirao, sakupljao, izlagao . . . i u Povijesti otoka Brača na policama mnogih naših tinela i u srcima ljudi koji su je preko tebe upoznali.

Ponosni smo što smo te imali i imamo jer mi ne vjerujemo u tvoju znanstvenu smrt.

Danas, kad tuguje Tvoj Brač i bolno te čekaju tvoji Boljani, teška je spoznaja tvojega vraćanja u zavičaj. Zauvijek!

Snivaj mirno svoj mir na kamenom groblju do mora, okruženom starohrvatskim spomenicima o kojima si zanosno pisao, počivaj uz vječni dijalog tvojega mora i tvojih čempresa.

Neka ti bude laka ta ispaćena zemlja, ta bračka grota tvojega Bola! Njoj si darovao ljubav svojega znanstvenog zanosa, sa nje si nam čitao povijest a po-

moću nje si i sam ušao u povijest.

Neka je vječni pokoj tvojemu umornom tijelu, neka je vječna slava tvojemu imenu i tvojemu djelu!

BIBLIOGRAFIJA dr. DASENA VRSALOVIĆA

a) Otok Brač

1) *Bilješke s reambulacije nekih arheoloških spomenika otoka Brača*, Bračkl zbornik, br. 3, Split 1957, str 88—98;
2) *Tragovima najstarijih stanovnika na otoku Braču*, Slobodna Dalmacija, br. 3766, Split 27. III. 1957;
3) *Životne prilike antiknih stanovnika na Braču*, Slobodna Dalmacija, br. 3791, Split 25. IV. 1957;
4) *Frano Radić — in memoriam*, Slobodna Dalmacija, br. 4094, Split 18. IV. 1958;
5) *Nalazi iz kamenog doba u spilji Kopačini na otoku Braču*, Slobodna Dalmacija, br. 4437, Split 30. V. 1959;
6) *Prinos istraživanju srednjovjekovnih spomenika u Bolu na otoku Braču*, Starohrvatska prosvjeta, III serija, sv. 7, Zagreb 1959, str. 215—220;
7) *Kulturni spomenici otoka Brača — Pretpovijest i Stari vijek*, Bračkl zbornik, br. 4, Zagreb 1960, str. 33—110;
8) *Povijest otoka Brača*, Bračkl zbornik, br. 6, Supetar 1968, str. 1—488;
9) *Muzejska zbirka dominikanskog samostana u Bolu*, Spomenica dominikanskog samostana u Bolu, Bol—Zagreb 1976, str. 229—249.

b) Starohrvatska arheologija

1) *Bolji izgledi za zgradu Muzeja Hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu*, Slobodna Dalmacija, br. 3749, Split 8. III. 1957;
2) *Rezultati arheoloških istraživanja u Kašiću*, Slobodna Dalmacija, br. 4545, Split 3. X. 1959;
3) *Arheološki spomenici otoka Solte*, Slobodna Dalmacija, br. 4924, Split 17. XII. 1960;
4) *Arheološki i konzervatorski radovi na Sustipanu* (T. Marasović — D. Vrsalović), Slobodna Dalmacija, br. 5509, Split 3. XI. 1962;
5) *Kasnosrednjovjekovne ostruge u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu*, Starohrvatska prosvjeta, III. serija, sv. 8—9, Zagreb 1963, str. 151—171;
6) *Četverogodišnji rad Instituta za nacionalnu arheologiju i Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu*, Starohrvatska prosvjeta, III. serija, sv. 8—9, Zagreb 1963, str. 261—279;
7) *Bribir — arheološka istraživanja*, Arheološki pregled, br. 7, Beograd 1965, str. 161—169;
8) *Die materielle Kultur der altkroatischen Gräberfelder auf dem Gebiete des dalmatinischen Kroatien* (D. Jelovina — D. Vrsalović), Archeologia Iugoslavica, VI, Beograd 1966, str. 85—97;
9) *Sv. Marta u Bijaćima kod Trogira — arheološka revija* (D. Jelovina — D. Vrsalović), Arheološki pregled, br. 10, Beograd 1968, str. 173—176;

10) *Srednjovjekovno groblje na »Gredama« u selu Kašiću kod Zadra*, Starohrvatska prosvjeta, III. serija, sv. 10, Zagreb 1968, str. 69—93;
11) *Starohrvatska nekropola pred ulazom u staru Varvariju i njena konzervacija*, Starohrvatska prosvjeta, III. serija, sv. 10, Zagreb 1968, str. 247—251;
12) *Vodič kroz Muzej hrvatskih arheoloških spomenika* (D. Jelovina — D. Vrsalović), izd. u povodu Međunarodnog kolokvija povjesničara umjetnosti u Splitu, 1968;
13) *Knjiga o Ninu — problemi arheoloških istraživanja*, Slobodna Dalmacija, br. 7349, Split 16. X. 1968.
14) *Srednjovjekovna opatija na Sustipanu u Splitu* (T. Marasović — D. Vrsalović), Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, sv. 65—67, Split 1971 (1963—1965), str. 175—208 (Tab. 49—67);
15) *Problemi daljnjih arheoloških istraživanja, mjere zaštite i način predočavanja starohrvatskih spomenika u Solinu*, Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske, sv. 1, Zagreb 1975, str. 77—88;
16) *Srednjovjekovno groblje na »Begovači« u selu Biljanima Donjim kod Zadra* (D. Jelovina — D. Vrsalović), Starohrvatska prosvjeta, III serija, sv. 11, Split 1981, str. 55—136 (+70 tabla);
17) *Frane Radić — arheolog i urednik Starohrvatske prosvjete*, članak će biti objavljen u Starohrvatskoj prosvjeti, III. serija, sv. 12.
18) *Arheološka karta Jugoslavije — srednjodalmatinski otoci; Brač, Hvar, Vis, Šolta, Čiovo, Biševo, Svetac i Šćedro* — predano za tisak 1968. u izd. Međuakademijskog odbora za arheološku kartu Jugoslavije (246 kartica s odgovarajućom literaturom).

c) Podmorska arheologija

1) *Pitanja zaštite hidroarheoloških spomenika, referat održan na sastanku u Šibeniku — »Solarisu« 1969.* izd. Republički zavod za zaštitu spomenika kulture, Zagreb 1969, str. 1—22 (umnožena građa);
2) *Pljačka podmorskog blaga*, Vjesnik — more i obala, Zagreb 10. II. 1971;
3) *Posljednji je čas da se spase spomenici Jadrana*, Vjesnik — more i obala, Zagreb 17. II. 1971;
4) *Sadašnje stanje, iskustva i prijedlozi za što bolju zaštitu hidroarheoloških lokaliteta — suradnja Zavoda za zaštitu spomenika kulture s lučkim kapetanijama*, Zbornik savjetovanja o lučkim kapetanijama u izd. Društva za proučavanje i unapređivanje pomorstva Jugoslavije, Split 1972, str. 181—185;
15) *Podmorska arheološka istraživanja — metode rada i obrada dokumentacione građe u SR Hrvatskoj*, Varstvo spomenikov. XVII—XIX/1, Ljubljana 1974, str. 51—60;
6) *Istraživanja i zaštita podmorskih arheoloških spomenika u SR Hrvatskoj — dosadašnji rezultati i prijedlozi za dalji rad*, izd. Republički zavod za zaštitu spomenika kulture, Zagreb 1974, str. 1—245;
7) *Izvještaj o radu na istraživanju i zaštiti hidrocrheoloških spomenika na području SR Hrvatske — sastanak u Puli, 1970; sastanak u Rijeci 1971; sastanak u Dubrovniku 1973. i savjetovanje u Splitu 1975*, izd. Republički zavod za zaštitu spomenika kulture (umnožena građa);
8) *Podmorski arheološki spomenici istočnog Jadrana*, jubilarni Zbornik zaštite spomenika kulture u Jugoslaviji, Beograd 1975 — predano za tisak 1975. godine (22 stranice rukopisa);
9) *Zaštita hidroarhcoloških spomenika — razgovor o rezultatima splitskog savjetovanja o istraživanju i zaštiti spomenika u podmorju Jadrana*, Slobodna Dalmacija, Split 26. IV. 1975;
10) *Hidroarheološki spomenici s područja istočne obale Jadrana i njihova zaštita u okviru kulturnog nasljeđa SR Hrvatske*, Čovjek i prostor, br. 269, kolovoz 1975, Zagreb str. 24—28;
11) *Istraživanja i zaštita podmorskih arhcoloških spomenika na području SR Hrvatske*, Materijali XII, IX kongres arheologa Jugoslavije, Zadar 1972, Zadar 1976, str. 351—370;

Stanislav ŠODAN

Svi su nekamo žurili

Znao je Martin: ukoliko to prokleto pismo ne stigne za koji dan, ništa od njegovih nadanja. Sve će biti po starom. On, ovce, njegov vjerni pas i planine. Stoga je nestrpljivo cupkao u mjestu, nervozno grickajući usnu i iščekujući autobus iz Grada. Na planinske visove lijegali su tmasti oblaci i prijetilo je kišom svakog trena. Kao da je i priroda osjećala da se nešto sprema, da Martin nešto neobično kani...

Ali za Martina odstupa nije bilo. Sad ili nikad! Čekati i čekati... Uostalom, dugo je on već razmišljao o ovoj odluci. Samo da stigne taj vražji autobus...

Umatajući duhan u ostarjeli papir misli su mu lutale po proteklim danima. Lijepo je nekad bilo ovdje u Planini. Dobro se živjelo... Vrleti su odzvanjale od veselih dječjih krikova. A posebno je svečano bilo pred misu. Okupljali bi se Planinci i zborili o zgodama i nezgodama iz prošlog tjedna. Kao da u Planini vrijeme nije ni postojalo. Samo što je sunce izlazilo i zalazilo... Da, tako je bilo nekad. Ali već odavno Martin je sasvim sam. Svi su otišli.. Zidine obrasle mahovinom podsjećaju da se tu nekad živjelo.

A Martin ostade jedina nit života u Planini.

No starost se počela uvlačiti u Martinove kosti. Sve je teže podnosio hladne zime. Još dok mu je bila živa žena, moglo se nekako, ali sada... I misao o odlasku počela je i njega mučiti. Dugo je razmišljao o odlasku, o odlasku, za svima prije njega, o odlasku u Grad. Mladići koji su preko ljeta znali doći do njega pozivali su ga sa sobom. Pričali su mu o Gradu, o mnogim za njega nevjerojatnim stvarima. Na to bi Martin sumnjičavo vrtio glavom i radoznalo se o koječemu propitkivao.

Ali ovoga puta dvojbe nije bilo. Čekat će tu ako treba do sudnjeg dana, ali pismo mora stići. Pismo u kojem će biti pozvan u Grad.

Prašina što se naglo pojavila u daljini dala je naslutiti da se u ovoj tišini nešto događa. Martinu je srce zaigralo. Pismo je stiglo. Trebalo je poći. U Grad...

Nikad Martin nije znao što je plač, ali dok su iza autobusa planine ostajale sve manje, nešto ga je za srce stegnulo. Kao da ga hoće iščupati. I umrijeti treba, tješio se Martin.

Blještavilo u dolini otkrivalo je Martinu nekakav novi svijet. Nikada prije nije vidio toliko ljudi, automobila, kuća, i sve to na jednom mjestu. Svuda žamor, gužva i sjaj.

Saznavši za njegov dolazak mnogi Planinci nahrupiše k njemu. Raspitivali su se o svemu. Dugo je Martin s velikom strašću pričao. Gledao je svoje Planince i jedva ih je prepoznavao. Ali valja priznati, lijepo su mu izgledali. Čak su nekako čudnovato mirisali.

Bili su ti prvi dani Martinu vrlo zanimljivi. Otkrivao je mnoge nepoznanice. Radoznalo se o svemu raspitivao. Prepao se kad su ga odveli na utakmicu i kad je mnoštvo zavikalo. Dopala mu se igra ali mu nije bila jasna onakva žestina

ljudi. Počeo je i sam Gradom hodati. Čudio se velikoj žurbi koju je kod svih primjećivao. Osobito mu je bilo zanimljivo iz prikrajka gledati kako se ljudi bore za ulazak u tramvaj. Nije to sam sebi mogao nikako objasniti. Smetala ga je i tišina jer je u stanu morao biti prilično tih, da ne uznemiri susjede. Eh, da mu je bilo pustiti glas kao u onim planinskim gudurama a planina mu odgovara istim takvim glasom. Ali ovdje u Gradu udariše Martina propisima. Počeo se sve više osjećati nekako neslobodnim, sputanim. Noći su mu još nekako prolazile, ali dani nikako. Svaki mu je dan bio poput vječnosti. Postajao je sve nervozniji i slabašniji. Rodbina ga je na sve načine pokušavala odobrovoljiti. Ali nije ništa pomagalo. Martin je dušom bio u svojim planinama. Tražio je da se vrati, no povratka nije bilo. Bio je već star i onemoćao. Ponekad bi se poslije sna oraspoložio. Pričao bi što je snivao a što je to bilo, zna se... Znao je tada osnažen zakoraknuti ulicama Grada.

Koračao bi tada zaboravljajući kamo ide a i bilo mu je sasvim svejedno jer nikamo i nije imao stići.

Tako je jednog poslijepodneva odlutao nepoznatim dijelom Grada. Dugo je koračao dok odjednom nije pao na pločnik.

Ležao je nemoćni starac na crnom asfaltu a ljudi su kraj njega prolazili kao da se ništa nije dogodilo.

Svi su nekamo žurili...

Dinko BILIĆ TUSUN

Za tebe zriju najljepši trsovi

Dijete moje, za tebe zriju
najljepši trsovi na otoku
i iz vrela izvire čista voda.
Borove šume nude ti hlad
a s uzvisine prostire se
divan pogled na mirno modro more
blistavo od sunca
i na obrise dalekih otoka
omekšane maglicom.

Na našem otoku
ti si nam velika radost
i on je zauvijek tvoj.
A kad budeš otkrivala
svoj vlastiti otok,
neka i on bude obasjan suncem
i neka i na njemu
u hladu borove šume
izvire voda čiste radosti.

Jesen na Mljetu

ZORA

Svanjuje. Sele
maginje na oblake
iznad Orjena.

MUNGO

Kroz prvi sumrak
zamiče tamna munja
— u grmlju manguc.

RIBOLOV

Bućka konopom
svezan kamen u suton.
Ribar na poslu.

PIJESAK

Pučinom brekće
motor pjeskara. Vjetar
zasipa stope.

VINOGRAD

Žar se odbija
sunca od pijeska. Bobice
slute na vino.

»UMJETNIK I ZAGONETKA ŽIVOTA« RAJMUNDA KUPAREA

Ako je esejistika literatura elite, kako reče jedan naš suvremeni esejist, onda na pojavu neke nove knjige eseja ne treba upozoravati. Ljubitelje te privlačne književnosti instinkt će odvesti do knjižarskih polica gdje će naći baš ono što ih zanima. Neka mi zato oprosti »elita«. Ovdje želim upozoriti i druge, ako su imalo skloni esejistici, na knjigu Rajmunda Kuparea *Umjetnik i zagonetka života.*

Djelo pripada onoj vrsti književnosti koja po svojoj prirodi izaziva razmjenu misli. Naime, esejistovi stavovi, njegova osobna gledanja na izloženu problematiku uvijek pozivaju na diskusiju, a to znači na slaganje ili suprotstavljanje, na prihvaćanje ili odbijanje, bilo u cjelosti, bilo u pojedinostima. A složiti se s esejistovim gledištima ili im oponirati jednako je zanimljivo i korisno.

Eseji što ih Kupareo nudi dolaze pred ljude različitih misaonih opredjeljenja, a to otvara veću mogućnost dijaloga. Dapače, jedno od uvjerenja koje se nameće pri čitanju ovih radova, izazvano autorovim načinom izlaganja, jest da pisac upravo to želi. Svaka dobra esejistika nešto tvrdi i želi da te tvrdnje budu potvrđene vlastitim uvjerenjem, ali ako ni u kom slučaju ne odustaje od intranzigentnosti, ne može joj se pripisati dobronamjerna prostodušnost. Kupareo nastoji da njegovo subjektivno viđenje doprinese rješenju dilema ili nejasnoća koje se u njima kriju, ne isključujući prihvaćanje istine odakle god se ona pojavila.

Prije svega, u povodu objavljivanja ove knjige nije suvišno obratiti pažnju na neke popratne tekstove u njoj. Oni će pomoći shvaćanju sadržaja iznesenih u esejima, a s tog su razloga u knjigu uvršteni. Iz predgovora (autor Tomo Vereš) doznajemo da je pisac u polovini sedmog desetljeća života, a to znači da je intelektualno oblikovan pa ono što daje nije traženje ni nesnalaženje u predmetu jer je on svoju misao vodilju našao. Doznajemo i to da je ovo neke vrste jubilarna knjiga, zapravo knjiga jubilarca. Kupareo njom obilježava pedesetu godišnjicu književnog rada. Predgovor nas nadalje upozorava da ovdje čitamo premišljanja jednog mislioca koji je proizašao iz škole Tome Akvinskoga, točnije rečeno iz suvremene tomističke škole koju je u ovom stoljeću podržavalo nekoliko umova bez kojih filozofija Zapada ne bi bila cjelovita i ne bi bila ono što jest. Ovo upozorenje na suvremeni tomizam koji prožima Kupareove eseje oslobađa čitatelje od bojazni da će se susresti sa skolasticiranjem o koje bi se netko mogao spotaknuti. Jer suvremeni tomizam prihvaća i teorije raznovrsnih i aktualnih filozofskih mišljenja, ne odričući se baštinjenog udjela aristotelizma u izgradnji svoga sustava.

Da bi se uklonio eventualni nesporazum, treba naglasiti kako eseji sabrani u ovoj knjizi nisu filozofska, nego literarna razmišljanja. Temelje se, dakle, na književnosti, i to na najpristupačnijim književnim oblicima: pjesmi, pripovijetki i drami. Prema tome, ne čitamo ovdje rasprave o filozofiji, nego o umjetnosti, i to umjetnosti riječi. Gornja je napomena značila samo to da Kupareo ne isključuje filozofiju iz umjetnosti iako — a to treba posebno istaknuti — umjetnosti priznaje potpunu autonomiju. Čitatelj će opaziti da Kupareo s lakoćom usklađuje raznovrsne čovjekove duhovne djelatnosti, pa ono što izgleda kompleksno na prihvatljiv način razjašnjava.

Spomenut ću i druge dodatke koji knjigu garniraju jer i oni olakšavaju pristup esejima. Uz kraću biografsku bilješku donesena je opširna bibliografija Kupareovih radova (autor dr. Stjepan Krasić). Prigodi koju knjigu obilježava to pristaje. Tu doznajemo, prvi put, koliki je opseg Kupareova književnog rada. Tiskanih knjiga ima trinaest (ovo je četrnaesta). Sadržajno su različite: zbirke pjesama, poeme, pripovijetke, romani, aksiološke rasprave. Osim toga, sto četrdeset i šest bibliografskih jedinica spominju naslove pripovijedaka po raznim časopisima. Posebno se navode još i tri igrokaza, također u periodici. Mnogi od tih radova, naročito sa znanstvenog područja, nisu nam dostupni jer su pisani na španjolskom jeziku. Kupareo je, naime, dvadesetak godina proveo u Chileu kao profesor na Filozofskom fakultetu u Santiagu. Katedra mu je, doista, omogućavala rad, ali druga zaduženja, u prvom redu osnivanje i vođenje Instituta za estetiku, zatim škole za novinare i za jezike kao i mnoga putovanja po Sjedinjenim Državama, Kanadi, Evropi i Bliskom Istoku, u vezi sa suradnjom koju je poduzimalo njegovo sveučilište, oduzimali su mu vrijeme i mogućnost sabranog rada.

Treba se osvrnuti na još jedan popratni tekst u knjizi. To je iscrpan pregled Kupareovih aksioloških postavaka pod naslovom *Sistem estetike Rajmunda Kuparea.* Taj pogovor knjizi napisao je dr. Radoslav Ivelić, negdašnji Kupareov učenik, a danas nasljednik na katedri Fakulteta u Santiagu. Iz onoga što nam ovaj esejistički prikaz kazuje dolazi se do mnogih potrebnih saznanja. Između ostalog i do toga da je Kupareo kao estetičar mnogo poznatiji u svijetu nego u nas.

Kupareo nije podlegao osobnoj sklonosti prema književnosti i nije pažnju usredotočio isključivo na književno estetiziranje. U svojim glavnim djelima on razrađuje osnovni problem umjetnosti u njezinoj kompleksnosti, kao i svakog ogranka umjetnosti. Pažnja mu je jednako okrenuta prema prostorima kao i prema vremenskim umjetnostima, zanima ga podjednako statičnost i dinamičnost u kojima se čovjekovo stvaralaštvo umjetnički sublimira.

Zato u sveukupnosti Kupareovih pogleda jednaka prava imaju npr. molpe, ritmički plesni pokret i film u zaokruženoj strukturi, od kadra i sekvence do dramaturške cjeline, kao i ostale tradicionalne umjetnosti. Etienne Souriau je, spominjući podjelu umjetnosti, govorio npr. o arhitekturi u vremenu i o glazbi u prostoru. A to je značilo dodavanje novih dimenzija uobičajenom poimanju umjetnosti. Kupareo je također sklon usklađivanju. Zato tvrdnju da nije revolucionaran, nego pomirljiv, treba shvatiti u najboljem značenju. U tom je smislu značajno da baca pogled unazad kako bi potvrdio sadašnjost. Kupareo je svjestan da se nadgradnje od vremena do vremena obnavljaju, a da temelji ostaju.

Potrebno je ovo bilo napomenuti da se objasni zašto toliki dodaci knjizi. A i zato da se onome tko djelo uzme u ruku prethodno ukaže na neke okolnosti koje će pomoći shvaćanju Kupareovih eseja. Što će pojedinac u djelu tražiti a što naći, to ovisi o mnogočemu. Ni u kojem slučaju ne smije tražiti cjelokupnu autorovu misao jer se ona ne može jednim djelom potvrditi. Ova je knjiga tek dio Kupareovih gledanja na umjetnost. A i ograničenja koja je sebi postavio dopuštala su mu obradu samo jednog vida vlastitih pogleda. Pa ipak, uza sva suženja, pokazuju nam Kuparea i kao estetu, i kao mislioca, i kao zastupnika određenog svjetonazora.

Kupareo je knjigu podijelio u dva dijela. Prvi dio, *Temelji,* više je očitovanje prihvaćenih oblika mišljenja nego najava teorije izlaganja. Ovdje govori o umjetnosti kao o posebnoj ljudskoj vrijednosti, zatim o umjetničkoj spoznaji kako je objašnjava tomizam, dodirujući se pojma inspiracije i intuicije, raščlanjujući i sintetizirajući u isti mah esteticizam i filozofizam. Razlažući o estetskom antropologizmu polemizira sa Sartreom, a za objašnjenje strasti, umjetničke strasti, najprikladniji su mu primjeri iz Shakespearea. Najsnažniji pokretači ljudskog djelovanja čudoredno su neutralni a u datom trenutku, oplemenjeni ili proigrani, dovode čovjeka do krajnjih raspona, do dobra ili do zla. Ovo se izlaganje završuje pogledom na teorijske principe o umjetnosti što ih nalazi kod začetnika tomizma.

Zaključiti iz ovoga da je Kupa-

reo tradicionalist u shvaćanju umjetnosti bilo bi preuranjeno. On, doista, tradicionalne estetističke teorije cijeni, ali spajajući ih sa suvremenim shvaćanjima umjetnosti uklanja se ekstremizmu. Estetičke dileme pomirljivo usmjeruje u jedan tijek i one mirno teku dok im se nešto ne isprepriječi. Nije pitanje da li se dileme začinju u umu ili u srcu, ili u obje moći zajedno. One su u čovjeku a čovjek se sukobljuje i sa zlim i sa dobrim, u ovom slučaju može se jednostavno reći da se radi o sukobu s Istinom. Moglo bi se to sročiti i ovako: umjetnost nije stvaralačka ako nije istinita; ako nije istinita, nije proživljena; ako nije proživljena, nema životnog počela i ne može postojati. Kupareo pravi glosu na filozofski pojam *forma* i opaža da se taj pojam ne odnosi na morfologiju, na nešto izvanjsko, nego na unutarnji elemenat o kojemu ovisi spoznaja bitka. Priroda stvara savršena djela, ali ne umjetnine. Samo čovjek proživljava oblik i izrazujući ga daje umjetničko djelo. Kupareo ne spominje pojam *mimesis*, ali je očito da ga ne smatra nikakvim posvećenim znakom umjetnosti. Isto se tako može razabrati da u umjetničkom procesu traži obuzdanost jer raspojasana i neukrotiva mašta dovodi do estetičkog kaosa što ne samo upropaštava nego i negira umjetnost. Kupareo drži da i sloboda i čovjekovo samoodređenje izmiču razumijevanju, da su neka vrsta misterija. Zato oponira Sartreu i Camusu, ne prihvaća egzistencijalističko objašnjenje života a ni subjektivističko poimanje čovjekove predodređenosti. I u umjetničkom stvaralaštvu postoje ako ne misteriji, a ono barem tajne. Čini se da Kupareo svakome dobronamjernome rado priznaje zaslugu u rješavanju tih tajna, ali je uvjeren da ih umjetnost neće nikada sama riješiti.

U drugom dijelu knjige Kupareo donosi sedam književnih analiza. Šarolik je odabir pisaca koji su mu privukli pažnju. Tu su ova imena: Franz Kafka, Bertolt Brecht, F. M. Dostojevski, Ivo Andrić, Miroslav Krleža, Meša Selimović i A. G. Matoš. Očito je da Kupareo ne pokušava na njima provjeravati iznesene teoreme. To je neizvedivo (kad bi takav pristup i bio dopustiv). Kupareo ipak odabire one pisce, a mogao ih je u nedogled nanizati, koji mu pružaju mogućnost da u njih pronađe sindrom metafizičnosti i da ga fiksira u času kad umjetnik iskazuje podsvjesna premišljanja koja su zreli plod njegova umjetničkog iskustva. Ne radi se, međutim, ni o kakvom psihoanalitičkom pokušaju, već o utvrđivanju piščevih emotivnih i umjetničkih sastojaka.

U Franza Kafke to je osjećaj krivice. Stalno i nikad do kraja osuđeni K. iz *Procesa* predstavnik je univerzalne krivnje čovjekove. Kafka je, ne bez razloga, nazvan »pjesnikom straha«. Sudbinski ishod čovjekov vidi u slučaju Gregora Samse koji kao uginuli kukac svršava na smetištu. Kupareo nije uzeo u obradu *Preobražaj*. Očito mu prostor nije dopuštao jer da ga uklopi u svoj kontekst, bilo bi mu potrebno još toliko listova koliko ih ima njegova knjiga.

Bertolta Brechta, oporbenjaka, pacifistu i neukrotivog sarkasta, Kupareo prikazuje kao protagonista čija je sudbina u tome da je stalno pod utjecajem »napasti ljubavi«.

U eseju o Dostojevskom Kupareo nastoji utvrditi koliko je prisutan vrag u djelima ovog literarnog filozofa. U Dostojevskog ima teozofskih crta a donekle i dualističkog poimanja prasila. On doživljava napasnika i osjećajno i osjetno. Raskoljnikov, Kirilov, Ivan Karamazov kao da su neka djelomična projekcija nadahnitelja njihovih djela. Ako je suditi po aluzijama, Kupareova je tendencija da pojmu vraga vrati njegov osnovni smisao. Zašto bi inače spominjao Bernanosa ili Malrauxa? Pa ipak, ne potiče na vjerovanje u vraga, nego ističe da nije lako u njega vjerovati.

U sljedeća četiri eseja Kupareo se zadržao u domaćem podneblju. S nekog šireg gledišta moglo bi se ovdje zapaziti nastojanje da predstavnike našeg književnog medija uklopi u evropski kontekst. Odabire, naime, četiri pisca koji su naši i evropski a njihova je osobitost što su izraziti predstavnici određene stilske i duhovne orijentacije. Govoreći o djelima Ive Andrića analizira njegov stav prema predstavnicima religija. Nakon pročitana eseja Andrićeva zanimljivost postaje izazovnija. A pitanje: je li Andrić folklorist ili nešto drugo? — kao da se tek otvara.

Sljedeći esej, *U potrazi za nadosjetnim u dramama Miroslava Krleže*,* jedan je pogled na naslućenu transcendentalnost u dramskim djelima velikog književnog buntovnika naših dana. Kupareo tu nit nadosjetnosti prati u vremenu od nekoliko desetljeća, od *Legenda* do *Areteja*. I dao je, bez sumnje, doprinos razumijevanju onoga što će ipak u cjelini još ostati neobjašnjeno.

Zanimanje za Mešu Selimovića Kupareo svodi na uočavanje ironije u njegovim djelima. Posve je na mjestu postaviti prethodno pitanje: da li je ironija samostojna osobina ili je popratna pojava životnog stava? Kupareo to čini indirektno puštajući da se likovi sami očituju. Oni to rade suzdržano, ali prodorno. Naučila ih je tome filozofija tekije. Ahmed Nerudin, fatalist, skriva se iza ironije. Bitnost Hasanova života jest nemir. On čezne za slobodom iako vidi da ga sloboda na svakom koraku izigrava. Mula Ibrahim uporno traži život. Postojanost nalazi u suprotnosti života, u smrti. Ibrahimu, a to ovdje znači čovjeku, život je jednostavno neuhvatljiv. Što više smatra da mu se približio, on mu vidljivije izmiče.

Posljednji esej Kupareo posvećuje Matošu, vjerojatno jedinom istinskom našem parnasovcu. Nisu još nađena rješenja Matoševe kontroverznosti. Matoš je u Hrvatskoj zaista bio rabbi, ali cijelog života nije prestao biti discipulus. Nosio je u sebi mnoga proturječja. Kupareo ne postavlja pitanje je li Matoš bio artist ili formalist, larpurlartist ili anarhoindividualist; njega zanimaju vjerski osjećaji u Matoševim djelima. Ali oni su zatrpani mnogim naslagama. Među tim slojevima Kupareo traži istinu.

Nametati nekome utiske što ih mogu izazvati ovi eseji ne bi bilo uputno. Čitatelj treba da im pristupi bez ikakva opterećenja. Ali je sigurno da već nakon prvih pročitanih stranica neće ostati ravnodušan, da će ga takvo raspoloženje pratiti do kraja i da će mu zanimanje rasti s brojem pročitanih stranica.

Josip Mihojević

* Objavljen prije toga u »Marulić« 4/78.

JOŽA MARINOVIĆ

Avanturizam nije u tradiciji velikih umjetnika. Bilo je među njima i razbijača i ubojica, pijanaca, svadljivaca, ali velikih avanturista nije bilo, barem ne u području stvaralaštva. Umjetnički tirocinij bio je selektivan. Naukovanje i provjeravanje trajalo je godinama. Najprije je trebalo naučiti zanat, saznati koje su njegove tajne i mogućnosti, pa tek onda uploviti u misterij stvaralaštva. U početku učenik je nastojao uskladiti svoja htijenja i rad s tehnikom i koncepcijom vodećeg majstora. S vremenom se i ne hoteći od njega odvajao i udarao djelu snažan biljeg svoje misli i ukusa. Kako je u zanatu napredovao, tako se i njegova vizija dograđivala, individualizirala i dobivala nove oblike, nijanse i sadržaje. Sa svršenim tirocinijem on je bio gotov majstor. Ali ne nužno i umjetnik. Majstor se postaje, a umjetnik se rađa.

U ovakvom duhu cehovske discipline odgajao se nekad u školi Myselbeka i Sturze Frane Kršinić; u istom duhu odgajao je Kršinić svoje đake. Najprije ispeći zanat, naučiti što se sve može naučiti, pa tek onda krenuti u nepoznato.

U toj školi poštovanja zanata, materije i tradicije odgojio se i Joža Marinović — prvi živući gost Strossmyerove galerije. Godinama je radio s Kršinićem i uz Kršinića i upoznao je njegovo jedinstveno umijeće ugrađivanja tajne u glinu i buđenje srha u kamenu.

Kad je napustio Kršinićevu Majstorsku radionicu, nastavio je prorađivati sebe: razrađivao je ono što je uz Kršinića i od Kršinića naučio. I za razliku od svojih kolega postao je »prašinar« — klesar, ali i majstor zanata koji znade i umije u kamen ugraditi ne samo život nego i san.

Klesanje je danas na Akademiji zanemareno. Kamen, koji je nekad bio probni kamen poštenja u umjetnosti, danas je odnemaren jer traži znanje, zahtijeva budnu misao, kritičan stav i tanak sluh za plastičke valere. Marinović je ta svojstva imao i posvetio se kamenu. Na njemu i danas oprobava i iživljava svoje sposobnosti i u njega zbija svoje nutarnje muke, slutnje i zaključke. Kažem »zaključke« jer kipariti ne znači samo mehanički tući kamen i mijesiti glinu nego i unositi život u neživo, izažimati sebe, ono svoje najintimnije i najkarakterističnije po čemu se čovjek stvaralac razlikuje od čovjeka preživača.

Visoko je postavio svoj cilj, i dosljedno mu ide. Problemi ga zanimaju, ali nije problematičar. Zna da se problemima spasavaju ponajčešće oni koji, nesposobni da se održe na površini svojim djelima, postaju i sami problem.

Već je prošlo četvrt stoljeća otkad je napustio Akademiju i još uvijek grize kamen: zbija se u kameni blok, u formu koja se o sebi drži. Kršinić mu je uzornik. Ali nije brana. Radeći od ranog jutra do sedam navečer Marinović je stalno s dlijetom i macolom u rukama, ali i u stalnom razgovoru s dušom. Misaon je čovjek i umjetnik, čovjek čvrstih uvjerenja, vrlo dalek od povitljive i prilagodljive pomodnosti i afarizma. Umjesto da traži ono nešto čime bi se nametnuo javnosti i arbitrima, traži čistoću forme, puninu volumena, sklad ritmova i puninu sadržaja. Od djela traži da ima izražajnost koja će zadovoljiti njega i njegovu savjest. Savjest je možda teška riječ, ali ipak jedina prava riječ i vaga Marinovićeva intimnog vrednovanja vlastitog djela i umjetnosti. Želi da njegovo djelo govori jednostavno, razumljivo, jasno i intelektualcu i primitivcu koji ga gleda. Nastoji da mu dade optičke, taktilne i sugestivne osobine koje izazivaju mislene i osjetne kao i osjećajne reakcije. Tim načinom rada ostvario je stotine figurica, portreta i projekcija svoje nutarnje muke vis-à-vis života i umjetnosti sadašnjice. S formalne strane uvijek insistira na jednostavnosti oblika, skladu ritmova i punini volumena, a s nutarnje na sintezi u miru životnih snaga i na čistoći izražaja. Ne voli se spasavati mrtežom mi aktualizirati svoju umjetnost morbidnošću. Zato, umjesto čudovišta, gradi ljude, junake, heroje, svece, onako kako ih sam shvaća, a ne kako ih vrijeme tumači. Nije suvremen. Nije moderan. Široka javnost jedva da ga i poznaje. Izložba u atriju Strosmayerove galerije prva je njegova kolektivna izložba. A i do nje je došlo ne njegovom željom, nego sugestijom zaslužnog direktora galerije Vinka Zlamalika.

Zlamalik je Galeriju osvježio i »obesvetio«. Uveo je među mrtvace živog čovjeka, i zamjerio se umjetnicima i besmrtnicima od kojih se ni jedan nije pojavio na otvorenju izložbe da vidi što slobodan umjetnik, bez legitimacije, može i želi da ostvari i svome narodu pokloni.

Izložio je šezdesetak radova, među njima nekoliko portreta u mramoru, jednu bistu u pečenoj glini, seriju aktova u kamenu i tridesetak terakota tipa Tanagra u kojima je tražio oblik za definitivnu materiju u bronci ili u kamenu. Nigdje i ni u čemu senzacionalizma. U svemu je vidljivo znanje i sigurnost. U portretu je otkrio najdubljeg sebe. Materiju nije raščinjao, nego zbijao, zatvarao u formi, napinjao u volumenu i u nutarnjem sadržaju. Portre »Ane« je djelo: mir, sklad i ljepota, sve sažeto, zbijeno i zatvoreno, blizo klasici i blizo najvišoj portretskoj umjetnosti. Ali i prilično daleko od onog što se danas stvara i portretom naziva. Isto je tako sažet i pun u portretima svojih djevojčica. Dotjeti pulpu dječjeg lica, u očima dušu, na čitavoj površini san koji ovate, to su uspjeli samo rijetki i veliki. Marinović je uspio i afirmirao sebe pred svim vremenima bez obzira na mode i moduse gledanja i vrednovanja.

U religioznim motivima zadržao se na oblikovanim shemama tradicija. Svoje je dorrio samo umijeće. Možda je najdalje došao u tumačenju lika sv. Franje. U svečevu asketizmu pronašao je pjesnika i patnika, ali i onog koji se brati s vukovima, govori s pticama i razgovara s Bogom. Sve je to našao u jednostavnosti i plastičnosti koji se možda povezuje s uspomenama na Giotta i na Cimabuea.

U ženskim aktovima, ležećim, Marinović je najbliži svome uzorniku Kršiniću. Traži samo fluidnu ritmiku valovitih linija i toplu puninu mesa. Tražiti nešto više u mladom tijelu žene može samo onaj koji joj dušu raskapa ili je duševno deformira. To je danas vrlo moderno, ali Marinović ne želi biti moderan. Biti moderan znači biti privremen i kratkotrajan, a Marinović, ako i jest skroman, nije bez ambicija. On ne gradi za vrijeme, nego za čovjeka. Time se bitno razlikuje od umjetnika koji danas plivaju, točnije plutaju, na površini prljavih voda sadašnjice. Umjetnički skandal danas doista visoko kotira, ali on nije ni greben ni plutača koja spasava: on je kamen privezan o vrat onome koji ga praktcira.

A. V. Mihičić

GDJE SU ŽIVJELI STARI HRVATI

Arheološka istraživanja u poslijeratnom periodu dovela su do novih saznanja o povijesti Slavena općenito i Hrvata posebno.

Povjesničari *I. P. Rusanova* i *B. A. Timoščuk* napisali su veoma zanimljivu knjigu *»Starorusko Podnjestrovlje«*, koja je 1981. g. tiskana u Užgorodu (USSR).

Oblasti oko rijeka Dnjestra i Pruta najstarije su teritorije slavenske civilizacije. Arheolozi su postavili čvrste kriterije određivanja pripadnosti materijalnih ostataka nekoj etničkoj grupi. Na osnovi proučavanja keramike riješeno je pitanje o slavenskoj pripadnosti starih stanovnika Podnjestrovlja od V. do VII. st. Analizirane su dvije grane Slavena: Sklavini i Anti.

Arheološki nalazi pokazuju da je rušenje Revnjanske kneževe utvrde na rijeci Prutu vezano za pripajanje teritorije Hrvata Kijevskoj Rusiji. Proučavanje Podnjestrovlja ukazuje da je do konca XIV. st. postojala jedinstvena staroruska kultura (Kijevska Rusija s centrom u Kijevu) i za sjeveroistok i sjeverozapad (budući Velikorusi), i za jugozapad (budući Malorusi ili Ukrajinci), i za zapad (budući Bjelorusi). Neposredna osnova za formiranje ruskog, ukrajinskog i bjeloruskog naroda jest staroruska narodnost u periodu od IX. do XIII. st.

Prva pismena spominjanja Slavena nalazimo kod Jordana — gotskog povjesničara VI. st. Staroruski ljetopisac Nestor opisuje slavenska plemena u oblasti Dnjestra. Prema svjedočenju autora Slaveni u oblasti Dnjestra aktivno su sudjelovali u životu Kijevske Rusije.

1946. g u selu Rajki blizu grada Berdičeva (Žitomirska oblast) ekspedicija Instituta arheologije AN USSR proučavala je poznatu Rajkovsku gradinu (XII—XIII. st.) i pronašla slavensko naselje čija je kultura do tada bila nepoznata. S obzirom na mjesto zvano Luka ta je kultura dobila uvjetni naziv luko-rajkovecka. Elementi slavenske kulture VI — VII. st. nastavljaju se u materijalnoj kulturi domograđenja luko-rajkovecke kulture i u VIII—IX. st. To se očituje i u grobnim spomenicima.

Analiza osnovnih arheoloških karakteristika luko-rajkovecke kulture svjedoči o genetskoj vezi s praškom kulturom (koja se protezala od Dnjestra na istoku, uključivo Kijev, do srednjeg toka Elbe i Zaale na zapadu i od Baltičkog mora i Pripeta na sjeveru do srednjeg i donjeg toka Dunava na jugu). Prvi slavenski arheološki spomenici VI—VII. st. identificirani su na osnovi istraživanja u okolici Praga, po čemu se ta kultura uvjetno naziva praška. Ona je tipično slavenska a odnosi se na vrijeme razdiobe Slavena na Istočne, Zapadne i Južne. Luko-rajkovecka kultura pripada Istočnim Slavenima. Obuhvaća golem prostor. S istoka graniči sa srednjim Dnjeprom, na sjeveru doseže do Pripeta, na zapadu seže do Karpata a na jugu do stepa između Volge i Dunava.

No bez obzira na genetske veze spomenika luko-rajkovecke kulture (VIII—IX. st.) i spomenika praš-

ke kulture (VI—VII. st.) etnička kvalifikacija slavenskih plemena istočne Evrope VIII—IX. st. (Poljani — u poljima, stepama, Sjeverjani — na sjeveru, Drevljani — u šumama, Dregovići — u močvarama itd.) ne odgovara klasifikaciji slavenskih plemena VI—VII. st. (Sklavini, Anti). Većina Slavena dobila je naziv prema mjestima gdje su pojedini ogranci živjeli. Smatra se da pojedine grupe Istočnih Slavena u VIII. i IX. st. ne pripadaju samo Slavenima kao u VI. i VII. st. već Poljanima, Hrvatima, Drevljanima itd. To nisu više prvobitna plemena, no narodnosti se još nisu potpuno formirale; to su plemenske kneževine.

U početku XII. st. monah Kijevsko-pečerskog samostana ljetopisac Nestor u nedatiranom spisu »Opis proteklih vremena« piše: »I življahu u miru Poljani, i Drevljani, i Sjeverjani, i Radimiči, i Hrvati.« Te kneževine »stvarahu same sebi zakone«, tj. imale su određenu samostalnost, imale su svoje kneževe i svoju vojsku.

Autori knjige pretpostavljaju da su istočnoslavenske kneževine imale neku vrstu konfederacije (prvo političko formiranje jedinstva poznato iz pisanih isprava kao Rusija i Ruska zemlja). Ovu pretpostavku zasnivaju na arheološkim nalazima luko-rajkovecke kulture.

Ljetopisac Nestor poziva se na grčke (bizantske) kronike te tvrdi da se Ruska zemlja počinje tako nazivati od 854. g. U početku IX. st. Rusija napada Krim. Pretpostavka da su Slaveni Podnjestrovlja ulazili u sastav Rusije već do njezinog formiranja kao države mogu se donekle potvrditi analizom tekstova staroruskih ljetopisa.

Proučavanja arheoloških spomenika gornjeg Dnjestra i njihovo kompariranje s podacima iz ljetopisâ dozvoljavaju da se ustvrdi kako je stanovništvo tog teritorija (ukrajinsko Prikarpatje) bilo istočnoslavensko, poznato iz »Opisa proteklih vremena« kao Hrvati. To je stara etnička grupa Slavena koja je živjela u predjelu sjevernih Karpata. Tokom vremena, kao rezultat raseljavanja, Hrvati su se podijelili na Istočne (Ruske), Zapadne (Bijele) Hrvate na teritoriju Čehoslovačke i Poljske i Južne, koji od VII. st. do danas žive u zapadnom dijelu Balkanskog poluotoka.

Kijevski knez Vladimir Svjatoslavič uključio je 992. g. Istočne Hrvate potpuno u sastav Kijevske Rusije. Prema podacima ljetopisa Hrvati su živo sudjelovali u političkom životu Rusije, pa su tako prisutni već i u pohodu kijevskog kneza Olega na Bizant 907. g.

Razaranjem Revnjanske utvrde 992. g. prestala je određena autonomija hrvatske feudalne kneževine u odnosu na kijevskog kneza koji ju je u sukobu pobijedio. Zanimljivo je da su Hrvati ipak dulje od drugih kneževina uspjeli sačuvati svoju autonomiju.

Ovaj kratki ekscerpt iz »Staroruskog Podnjestrovlja« osvjetljava onu stranicu hrvatske povijesti o kojoj na žalost ne pišu naši poznati povjesničari a ukazuje na rasprostranjenost Hrvata u prošlosti, njihov značaj u životu drugih slavenskih plemena itd. Možda će ovo biti mali izazov da oni ovoj materiji posvete ubuduće više pažnje.

Đuro Krasnov

720-GODIŠNJICA KOVNICE NOVCA U ZAGREBU

Na inicijativu Hrvatskog numizmatičkog društva (u zajedničkoj organizaciji s Arheološkim muzejom, Muzejom grada i Arhivom Hrvatske) u Zagrebu je 7. studenog 1981. svečano otkrita spomen-ploča od cararskog mramora s dva ugrađena povećana odljeva u bronci banskog novca. Svečanosti su prisustvovali članovi Hrvatskog numizmatičkog društva i pojedinih kulturnih ustanova Zagreba i drugih republika.

Prije toga je u Muzeju grada otvorena prigodna izložba sa 150 eksponata povelja, novca i medalja, podijeljeni su spomen-žetoni u srebru, prof. dr. Ivan Kampuš održao je predavanje »Zagrebački Gradec (Grič) u XIII. i XIV. st. — prilog društvenom i privrednom razvoju« a dr. Ivan Mirnik »Zagrebački novac i medalje«. Tiskan je katalog izložbe. Odaziv kulturne javnosti i numizmatičara bio je iznad očekivanja, pa svi nisu mogli stati u dosta prostranu dvoranu gdje su održana predavanja. Proslava se odvijala pod pokroviteljstvom Komiteta za prosvjetu i kulturu SR Hrvatske a prisustvovao joj je zamjenik predsjednika toga Komiteta Vladimir Pezo.

Zanimljivo je da u Arhivu Hrvatske postoji ovjereni prijepis dokumenta iz 1260. g u kojem se prvi put spominje zagrebački novac — denarius zagrebiensis. Ta je godina uzeta kao početak kovanja novca u Zagrebu.

Kad znamo da se u glasovitoj kovnici u Kremnici novac počeo kovati prije 650 g. a u Požunu (Bratislavi) prije 550 godina, onda sa zadovoljstvom bilježimo ovo prvenstvo Zagreba.

Đuro Krasnov

Knjige

PEĆALNA KRAJINA

Jozo Vrkić: LJUTI PUTI, Naklada »Znanje«, Zagreb 1982.

Povijest hrvatskog putopisa seže u XVI. stoljeće kada je Petar Hektorović, hvarski vlastelin, napisao »Ribanje i ribarsko prigovaranje«. Sve do hrvatskog narodnog preporoda nemamo izrazita putopisa, no tu i tamo u pojedinim se djelima naziru putopisni elementi. Najznatnije pak i najbolje proze iz razdoblja hrvatskog modernoga preporoda pripadaju putopisnoj književnosti: »Pogled u Bosnu« Matije Mažuranića i »Putositnice« Antuna Nemčića. A od tada do danas slijedi niz putopisnih opusa, skupljenih u knjige i razasutih u časopisima i listovima, tako da se može zboriti o iznimnom bogatstvu i dometima hrvatske putopisne literature. Upravo zato svaka nova putopisna knjiga u nas malokad doseže razinu ponajboljih putopisnih ostvarenja svojih prethodnika. Međutim, prva knjiga putopisa književnika Joze Vrkića (r. 1941. u Naklicama kod Omiša), autora jedne knjige novela i jedne prozne knjige za djecu, niza radio-drama, eseja i kritika, svojom vrijednošću uvjerljivo domašuje razinu svojih ponajboljih predšasnika.

Vrkićeva knjiga »Ljuti puti« nosi podnaslov »Od Neretve do Gradišća«. Gotovo trideset putopisa upoznaje nas s krajevima u koje ne kroče turisti ni poslovni putnici, gdje ljudi žive ponajvećma osamljeni. To su mahom krajevi iz kojih pučanstvo iseljava trbuhom za kruhom, gdje namjernik uglavnom zatječe starce ili poneko dijete koje su roditelji ostavili na skrbi svojim roditeljima dok oni negdje u bijelom svijetu, većinom u Njemačkoj, zarađuju kruh svagdanji. Vrkić doslovce navodi riječi pojedinih svojih sugovornika, riječi u kojima se zrcale njihove sudbine, pa počesto i njihovi tragični usudi.

Piščevo zanimanje prvenstveno je usmjereno na čovjekovo živovanje, pa ga krajolik kojim prolazi zaustavlja prvotno kao ljudski, povijesni okoliš, a tek potom kao prirodna velebnost ili ljepota. Lutajući selima koja izumiru, bilježi tmurne monologe, slikajući opustjele krajolike i mrtve prirode što ih zatječe u napuštenim kućama i školama, Vrkić ne piše samo književno nego i dragocjeno dokumentarno štivo. On bilježi uzrečice i kletve koje su, na žalost, postale dijelom našega folklora: »Kobogda ti crna skrinja iz Njemačke prid kuću došla!« Putem pojedinih sudbina on bilježi usud naroda. Neobično je dojmljivo i znakovito pričanje o 24-godišnjem Oktaviju Ostromanu ko-

jega su oružnici dne 2. kolovoza 1896. ubili u Malom Lošinju zato što je zapjevao neku hrvatsku pjesmu. Nakon toga ubojstva nastala je pučka pjesma »Dokle bude jednog Lošinjana/Neće umrit ime Ostromana...« Međutim, pisac je jedva našao njegov grob, a malotko od mještana znao mu je reći tko je to uopće Ostroman. Saznao je još da su se »zadnji potomci tih Ostromana prije petnaestak godina odselili u Australiju«! Vrkić se kloni vlastitih razmatranja o toj »pečalnoj krajini« (što je naslov jednog njegova putopisa, no mogli bismo ga protegnuti na sve), on samo reporterski snima, ali slojevitim izrazom koji znatno nadmašuje puke reporterske iskaze. Naoko šturo, napisano uglavnom o šturim krajevima, Vrkićevo djelo ipak nas zaokuplja svježinom i štedrošću, upozoravajući tako da bi se i ispod te pečali (koja obilježuje krajeve o kojima je riječ) mogla kad-tad zaiskriti vatra punoga života.

D. H.

SLIKAR—FRANJEVAC

Ive Šimat Banov: TESTEN, sunaklada »Kršćanske sadašnjosti«, Zagreb, Samostana sv. Eufemije, Kampor i Nacionalne i sveučilišne biblioteke, Zagreb, 1982.

Malokoji umjetnik dobiva monografiju o svome djelu tek što se pojavio. To se posrećilo slikaru fra Ambrozu Testenu koji je prvu svoju samostalnu izložbu priredio 1981. u samostanu Sv. Eufemije u Kamporu na Rabu (gdje sada živi) da bi nakon toga izlagao u nekoliko manjih mjesta i napokon u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. Iako je javnosti kao slikar predstavljen u poodmaklim godinama (rođen je 1897. u Loki pri Mengešu, blizu Kamnika), fra Ambroz Testen slika od svojih mladih dana. No gotovo cijeli njegov slikarski i crtački opus, što je nastajao tijekom više desetljeća, izgubljen je i uništen, tako da najstarije sačuvano djelo potječe iz 1945. godine a vlasništvo je franjevačkog samostana u Krapnju. Ondje je A. Testen proboravio nekoliko godina, kao što je i prije i poslije toga boravio u franjevačkim samostanima u Cavtatu, Orebiću, Kuni, Šibeniku i najzad u Kamporu. Ponegdje se nešto sačuvalo. ponegdje ništa, pa ni sam Testen nije mnogo mario za svoja djela. Gotovo pukom slučajnošću, zahvaljujući nastojanju slikara Dalibora Jelavića pa potom književnika Tonka Maroevića i povjesničara umjetnosti Ive Šimata Banova, Testenovo je djelo otkriveno javnosti. O vlastitom odnosu prema svome slikarskom djelu i o tome kako je došlo do njegova otkrića i predstavljanja kazuje sam Ambroz Testen, pričajući vlastiti životopis koji je zabilježila M. Sveštarov-Marinović. Osim ovoga i neki drugi prilozi imaju dokumentarni značaj: tu je popis autorovih samostalnih izložaba, popis literature o njegovu djelu, zatim ulomci iz kritika i kataloški obrađen popis reproduciranih radova. Knjiga sadrži osamdesetak reprodukcija (od toga velik broj u boji) i desetak dokumentarnih fotografija. Dobro je što su sva štiva u ovoj monografiji tiskana i na njemačkome, pa je knjiga i tekstovno dostupna dijelu stranih ljubitelja umjetnosti. Monografiju je vrlo skladno opremio već spomenuti Dalibor Jelavić a autori dobrih fotografija jesu Zlatko Mraković i Nino Vranić, Ako postoje neke zamjerke ovoj knjizi, one se odnose na nepostojanje kazala i na lekturu hrvatskog teksta.

Uz reprodukcije Testenovih djela glavno mjesto u knjizi zauzima studija Ive Šimata Banova o Testenovom slikarstvu. Raščlanjujući likovno djelovanje toga samouka autor uočava da »od srodnog (naivnog) stvaralaštva odvaja ga u novijim djelima lakoća i apsolutno pomanjkanje fabulativnosti«, no isto tako zamjećuje njegovu srodnost s estetikom pojedinih ekspresionista i nadrealista. No najveću pozornost Šimat Banov posvećuje sugestivnosti Testenova likovnog izraza o kojoj se možemo uvjeriti i na temelju reprodukcija u ovoj monografiji.

D. H.

TALMUD

Izbor i prijevod tekstova s hebrejskog i aramejskog; povijest Talmuda i bilješke napisao Eugen Werber. Izdao »Otokar Keršovani«, Rijeka 1982, str. 688

Knjiga je podijeljena na 4 odsjeka: 1) Povijest Talmuda (str. 9—140), 2) Talmud — izbor tekstova (kao glavni dio, str. 143—461), 3) Napomene (str. 465—643) i 4) Dodaci: to su uglavnom pojedina kazala (str. 644—682).

Talmud (hebrej. lamad — učiti, poučavati, objašnjavati) jest naziv za veliki zbornik cjelokupne usmene židovske predaje. To je u stvari niz interpolacija i interpretacija (komentar na komentare). Talmud je zbirka propisa, zatim pripovijesti, priča, basni, anegdota, mudrih izreka, poslovica itd.

Cijeli se život Židova u prošlosti temeljio na svetim knjigama, napose Mojsijevim (Tora), i na Talmudu. Postanak Talmuda seže u stoljeća prije Krista. Postoje dva Talmuda: babilonski i jeruzalemski. Babilonski Talmud nastao je u vezi s babilonskim sužanjstvom. Babilonci su 587. prije Krista razorili Jeruzalem i odveli Židove (tada Judejce) u Babilon da bi tako onemogućili pobune u njihovoj domovini. Autori su Talmuda židovski učitelji (rabini, tanaiti, amoreji itd.).

Pošto su Rimljani 70. godine poslije Krista razorili Jeruzalem, preživjeli Židovi raspršili su se po tadanjem rimskom carstvu a u sljedećim stoljećima i po ostaloj Evropi.

U srednjovjekovnoj feudalnoj Evropi Židovi su bili građani drugog reda, štaviše izloženi diskriminaciji i progonima (antisemitizam). Za vrijeme prosvjetiteljstva dobivaju ravnopravnost, uključuju se i u najviše slojeve tadanjeg društva i sudjeluju u razvoju država u kojima žive. No unatoč svim pokušajima da se asimiliraju ostali su etničko-nacionalno samosvojni i u tom pogledu nema im premca u svijetu. Ako su se mnogi od njih i emancipirali od svoje religije, nikad nisu potpuno prekinuli veze sa svojim vjerskim zajednicama. Unatoč svim geografskim udaljenostima, raspršenosti među raznim narodima svijeta, vrlo brutalnim diskriminacijama, napose u drugom svjetskom ratu; usprkos činjenici da nemaju centralnog vjerskog glavara oni su odoljeli svim iskušenjima i ostali su zasebna etnička skupina koja nakon gotovo 19 stoljeća dobiva poslije drugog svjetskog rata svoju državu u Palestini. Jedna od njihovih kohezionih sila bio je i Talmud koji se uz svete knjige učio u židovskim školama.

Ovo prvo izdanje Talmuda na našem jeziku prijevod je s hebrejskog i aramejskog. To su dva bliska jezika. U Kristovo vrijeme aramejski se govorio na području današnjeg Bliskog istoka i bio je materinski jezik Isusa Krista. Tek islam u 8. st. potiskuje armejski, pa je gotovo nestao, odnosno zadržao se samo u nekim krajevima Iraka i Sirije.

Židovi su dio svjetske povijesti. U krilu toga naroda niknulo je kršćanstvo. Isus Krist, njegova majka Marija, apostoli, sv. Pavao, prvomučenik sv. Stjepan bili su Židovi.

Studij Talmuda ima i danas svoje opravdanje. Talmud je ne samo kulturno-povijesni dokumenat nego je idejno uzidan u temelje današnje države Izrael.

Talmud je nerazdruživo dijelio sudbinu židovskog naroda. Bio je zabranjivan i spaljivan. Posljednji se put to dogodilo u Hitlerovoj Njemačkoj (str. 116). Prva zabrana Talmuda nalazi se u kodeksu bizantskog cara Justinijana u 6. stoljeću (str. 112). Talmud će biti prevođen na različite evropske jezike. Također i na latinski, u Amsterdamu, na prijelazu u 18. st. (str. 47). Rukopisi Talmuda nalaze se u pojedinim evropskim knjižnicama, među ostalima i u Vatikanu (str. 93). Pronalaskom tiska započinje i tiskanje Talmuda. Papa Leon X. dozvoljava njegovo tiskanje 1520. god. (str. 106). O Talmudu je napisana velika literatura. On se danas znanstveno proučava, napose u Izraelu gdje se sada izdaje Talmudska enciklopedija (str. 108—109).

Evo još nekoliko zanimljivosti iz ove knjige:

Kada su se Židovi počeli uključivati u društvena gibanja — u javni, kulturni i ekonomski život zemalja gdje su živjeli — pojavila se težnja asimilacije. Njeni pristaše počeše u židovsku vjersku praksu uvoditi neke elemente iz protestantske i katoličke crkve (npr. orgulje u svoje hramove), no ortodoksni Židovi tome su se uvijek protivili (str. 120).

Kod Židova česta su prezimena Kohn, Kohen, Cahan, Kagan, Kahn i sl. Osnova im je u hebrejskoj riječi »kohen«, odnosno u aramejskoj »kahana«, što znači svećenik (str. 528 i 602).

U knjizi nalazimo odgovor zašto su se Židovi u prošlosti orijentirali prvenstveno na trgovinu i novčarstvo. Na str. 135. čitamo: »U novčarske, lihvarske i neke trgovačke poslove Jevreje su nagnali sami feudalci zabranjujući im bavljenje obrtima, zemljoradnjom i zahtijevajući od njih dobavljanje novčanih sredstava na razne načine.« Ovome bi se moglo dodati: neopravdano je stoga optuživati Židove da su se okrenuli trgovini i novčarstvu isključivo radi dobre zarade kad je takva njihova orijentacija bila posljedica tadanjih društvenih prilika. Na trgovinu i novčarstvo gledalo se kao na manje vrijedan posao, odnosno zanimanje koje nije dostojno kršćanina: nije li Krist tjerao trgovce iz hrama (Mat 21, 12; Mark 11, 15; Luk 19, 45)?

Među različitim Kazalima nalazi se i »Kazalo navoda iz Biblije« (str. 669-675). Uz knjige Starog zavjeta na kraju popisa navedene su i knjige Novog zavjeta.

U »Usporednom kazalu imena« (str. 677—679) možemo saznati kako dotično ime glasi izvorno, kako kod Đ. Daničića i kako u Bibliji (izdala »Stvarnost« 1968). Npr. Ijov, Jov i Job; Moše, Mojsije i Mojsije; Š'muel, Samuilo i Samuel itd.

Da sada navedem nešto i iz teksta samog Talmuda.

Rekoh već da Talmud među ostalim donosi i tumačenje propisa Mojsijeva zakona. Ovo ću ilustrirati s dva primjera. Na upit kako se imaju tumačiti riječi »Oko za oko, zub za zub« (2 Moj 21, 24 i 24, 20)? — Talmud odgovara: ne smije se uzeti doslovce, već povrijeđenom treba dati izvjesnu materijalnu odštetu (str. 178 i 510). Na pitanje: da li se žena smije i na blagdan uljepšavati? — Talmud odgovara: dozvoljava se i o blagdanu kad je inače zabranjen svaki rad (str. 235 i 554).

U Talmudu je izneseno i mnogo zgoda iz života. Na jednom se mjestu govori o mužu i ženi koji su bili bez djece. Zbog toga dođoše k rabinu Šimunu da zatraže rastavu braka. Kad je rabin vidio da među njima još uvijek vlada ljubav, savjetova im neka prije rastave prirede gozbu kao što su učinili prigodom vjenčanja. Oni ga poslušaše. U toku gozbe muž će reći svojoj ženi: »Ponesi kući svojih roditelja ono što ti je najdraže.« Kad je muž pod utjecajem alkohola duboko zaspao, žena naredi slugama da ga zajedno s krevetom ponesu za njom. Probudivši se vidje muž kako je velika ženina ljubav prema njemu, pođu zajedno opet rabinu Šimunu. On se pomoli za njih, i oni dobiju dijete (str. 485—486).

Da zaključim: ova je knjiga ispunila osjetljivu prazninu u našoj kulturi jer Talmud nije od značenja samo za Židove nego i za druge narode svijeta.

Vladimir Dumbović

NOV ZANIMLJIV I VRIJEDAN RJEČNIK

Deutsch-burgenländisch-kroatisch Wörterbuch — Nimško-gradišćansko-hrvatsko-hrvatski rječnik, Eisenstadt (Željezno) — Zagreb 1982, str. 638

Knjiga sadrži 8 dijelova: 1) Predgovor, 2) Uvod, 3) Uputi za štitelje, 4) Popis glasov, 5) Kratice, 6) Popis riči, 7) Imena mjestov i 8) Nimški jaki i nepravilni glagoli. Izdavači su: Ured Gradišćanske zemaljske vlade — Austrija (Zemaljski arhiv — Zemaljska biblioteka), Komisija za kulturne veze s inozemstvom SR Hrvatske i Zavod za jezik IFF (Instituta za filologiju i folkloristiku — Zagreb. Ovu prvu knjigu (od predviđene tri) »izdjelali« su N. Bencsics, B. Finka, A. Šojat, J. Vlasits i S. Zvonarich.

Iz *Predgovora* (Vorwort) razabiremo da se na tom projektu počelo raditi 1970. g. Na kraju se navode svi suradnici. U svemu ih je u željezansko-bečanskoj (Eisenstadt—Wien) redakciji 55 a u zagrebačkoj 12 (B. Finka, A. Šojat, N. Katičić, M. Lončarević, M. Lukenda, M. Mamić, M. Menac, P. Šimunović, Lj. Šojat, J. Vince, Z. Vuković i M. Znika).

Iz *Uvoda* (Einleitung) navodim samo završni odsjek: »Gradišćanskohrvatski jezik ne predstavlja samo lokalnu, kulturnopovijesnu i dijalektološku vridnost za hrvatsku matičnu zemlju, nego je u stanju zaokupiti svojim bogatstvom, svojimi novimi tvorevinami i svojimi razvojnimi tendencijami znanstveno zanimanje svakoga nepristranoga istraživača svakuda po cijelom svitu« (str. 29).

Najveći dio knjige obuhvaća *Popis riči* (Wörterverzeichnis, str 39—605). Tu su abecednim redom (u dva stupca) poredane natuknice na njemačkom, na gradišćanskohrvatskom i na književnom hrvatskom jeziku. Radi ilustracije evo nekoliko primjera: dort - tote (tamo); Draht - vlaka (žica); eigen - vlašći (vlastiti); immer - svenek, svagdar (uvijek, svagda); mehr - več (više); sogleich - velje (odmah, smjesta); vielmals - čudokrat (mnogo puta); vorher - prlje (prije, ranije); wenig - mrva (malo); Zucker - cukor (šećer) itd.

Slijedi odsjek *Imena mjestov* (Ortsnamen, str. 607—630). Čitiram: »U ovom popisu smo pokusili obuhvatiti sva ona naselja, za ka su gradišćanski Hrvati stvorili svoje nazive, a uzete su u obzir i historijske forme... Izvan Gradišća ležeća naselja su označena kako slijedi: ČSSR, NÖ — Donja Austrija, Stmk — Štajerska i U (Ungarn, Mađarska). Većina naselja se nalazi u nimškom jezičnom prostoru, zato su i natuknice pretežno na nimškom jeziku.

Drugi, hrvatski stupac ima na prvom mjestu naziv naselja (toponim), na drugom mjestu k njemu slišeći pridjev (ktetik), a na trećem naziv za stanovnika (etnik) . . . « (toponim, ktetik, etnik — dodao V. D.). Primjeri: *Eisenstadt* — Željezno, željezanski, Željezanac, Željezanka . . . *Neusiedl am See* — Niuzalj, niuzaljski, Niuzaljanac, Niuzaljćan ... *Jarovce* (Kroatisch Jahrndorf) ČSSR — Hrvatski Jandrof, jandrofski, Jandrofćan, Jandrofćanka . . . *Köszeg* (Guns) U (Mađarska) — Kiseg, kisečki, Kisečanin . . .

Na kraju je odsjek *Nimški jaki i nepravilni glagoli* (Deutsche starke und unregelmässige Zeitwörter, str. 631—637) jer je knjiga izdana i kao školski udžbenik (Schulbuchnummer 1007). U planu je da svaki đak u Gradišću dobije jedan primjerak.

Ovaj je rječnik od golema značenje za nacionalno biće Gradišćanskih Hrvata i doprinijet će njihovu etničkom identitetu.

Vladimir Dumbović

NE FARBAM, RISTA: ŠLJAKAL SI ZBILJAM FEST

Tomislav Sabljak: RJEČNIK ŠATROVAČKOG GOVORA, »Globus«, Zagreb (1981)

Sve stanovnike većih gradova prati od djetinjstva šatrovački govor. Ni od Zagrepčana nitko mu nije mogao sasvim izmaknuti. Šatra je živjela po školama, kolodvorima, sportskim terenima, u tramvaju, tvornicama, na ulicama, po dvorištima . . . Po svojoj djeci i unucima znamo da je i danas prisutna: žilava je, neiskorjenjiva. Književnik *Tomislav Sabljak* godinama je skupljao šatrovačke riječi i napokon — u izdanju »Globusa« — objavio nedavno *Rječnik šatrovačkog govora.*

U pohvalu toj njegovoj knjizi valja svakako reći da je vrlo iscrpna. Ipak je ponešto i izostalo. Autor je (kako sam kaže u predgovoru) uzeo u obzir samo današnjicu, pa su tako otpale pojedine riječi kojih se ognekad tako živo sjećamo (a neke se od njih i sad upotrebljavaju): *vunene gaćice*

(strah), *kes* (smijeh, smijanje), *štimac*, odnosno *štimac i drndarski* — prema poznatim onodobnim zagrebačkim trgovcima — (u redu, dobro je, »štima«, pristajem), *prcknedl* i *picek rožica karfiolica* (malešno i krhko stvorenje, slabić), *u tri čina* i *od devet dole* (iz raz udivljenja za nešto dobro, uspjelo, lijepo, jako), *cender-Dora* (cmizdravac), *smrt na dopustu* (vrlo mršavo stvorenje), *gas!* (bježi!), *crna marica* (policijska kola za prijevoz uhapšenika), *bog i batina* (moćnik, glavni šef), *tumplek* (ograničen čovjek, »bedak«), *čapatati* (zgrabiti, uhvatiti), *luft-inšpektor* (neradnik, besposličar), *muflati* »(motati«, »plesti«, biti neodređen), *muflonja* (čovjek koga ne možeš uhvatiti ni za glavu, ni za rep). Od izostalih »neologizama« spomenuo ih izraze: *escajg* (umjetno zubalo), *šuvarica* (škola tzv. usmjerenog obrazovanja), *kajgodizam* (»bezvezarija«, glupost, bilo što), *NAVIP* (naročita veza i poznanstvo; samo VIP — veza i poznastvo — nije više dovoljan!), *rudlavi* (ćelavac), *majka* i *majka na terenu* (dobričina; naročito na položaju pretpostavljenog u vojsci i nadzornika ili čuvara u zatvoru), *numizmatičar* (čovjek koji se sav dao na zagrtanje novca), *Spasovo* (ili *spasovo?* — dan kad se prima plaća, odnosno mirovina), *lova do krova* (mnogo novaca). Nisu uvijek navedene ni sve inačice pojedinih izraza, ni sva značenja. Tako se npr. uz »Nigdarjevo (ili »nigdarjevo«? — nikako: nikdarjevo) govori i *Sveto Nigdarjevo*, uz »vecati« *veco* i *drug Veco* (gdje je tu drug Veco; idem drugu Veci), uz »caca« često se čuje i *cacica*, postoji ne samo »folirancija« i »folirant« i sl. nego i *fulirancija, fulirant . . .*, uz »ribanje« (oštra grdnja, prijekor) upotrebljava se i *ribanac*, ne govori se samo »kifliti« nego i *kifeliti*, mjesto »trofazni« često se čuje *trožilni*, od izraza »udariti žicu« mnogo je frekventniji *tući žicu* (tučem žicu — pijem šljivovicu); izraz »šus« osim svega što je navedeno u Rječniku može značiti i: *loše* (Kak si? — Šus), »vatra« i »vatrirati« znači i *oštru grdnju*, odnoso *koriti, vikati na nekoga* (u tom smislu postoji i nenaveden izraz: *složiti vatru*), »nabijati« ne znači samo »loše igrati nogomet« nego i *igrati nogomet za zabavu, u »klapi«*, riječ »konkretno« nisam čuo u značenju »alkoholno piće«, no zato vrlo često u značenju *jelo kojega se možeš dobro najesti da budeš sit* (daj ti nama nekaj konkretnoga, a ne te kolačeke!), mjesto Talijan ne »špreha« se samo »Digo« (nikako: digo) nego i *Digić*, osim izraza »kidaj« (u značenju: bježi!) upotrebljava se i *kid!*, postoji ne samo izraz »stvar hoda« (stvar glatko teče, nema problema) nego i *hoda?* (vrijedi? slažeš li se? u redu?).

Mnogo više »izostavljenica« od ovih koje sam naveo neće se vjerojatno moći nanizati, pa stoga Sabljakov Rječnik svojim obiljem zorno pokazuje sve karakteristike zagrebačke (i svake druge) šatre. Jedna je od najočitijih vulgarnost, lascivnost i grubost (tu je autoru uz druge knjige poslužila i jedna radnja dr. fra Ignacija Gavrana). U tom smo pogledu, možda, među prvima na svijetu. Drugo je vrlo izrazito i mnogo simpatičnije obilježje toga govora skitnica, besprizornih, džepara, »reštanata«, narkomana, ali i đaka, studenata i uopće mladih — nekonvencionalnost i duhovitost. Od brojnih primjera odabirem tek nekoliko: *klinconoša* — trudnica, *primarijus* — primitivna osoba, *truli plot* — pokvareni, prorijeđeni zubi, *flaster* — nametljivac, *gurman* — radnik koji gura kolica s kamerom, *inkubator* — rodilište, *dinarski tip* — osoba s visokim osobnim dohotkom, *markantna figura* — osoba s prihodima u njemačkim markama, *natanšan* — pijan, *obilaziti pogone* — ići od lokala do lokala. Posebnu skupinu čine izrazi što asociraju na poznate osobe iz javnog života: *mahalup* — dirigent, *mani gotovac* — gotovina, *mutnjaković* — sumnjiva osoba, varalica, *sirotanović* — siromah, *generalić i naletilić* — naivčina. Čest je i crni humor, gruba, cinična »duhovitost«: *mucati na jednu nogu* — hramati, *rikverci* — zaostala, defektna djeca, *hokejaš* — osoba koja se u hodu pomaže štapom, *vol bez roga* — čovjek bez ruke, *gledati u nulu* — biti slijep. Za šatru je, dakle, vrlo karakteristično davanje sasvim drugog značenja riječima svakodnevne upotrebe, odnosno »normalnog« govora. Evo još pregršti potvrda za to: *luknja* — bolnica, *lusteri* — naočale, *ljuska* — odijelo i starica, *mast* — mito, *pjesnik* i *pjevač* — doušnik, *šlogati* — kartati, *jaslice* — zatvor, *jeza* — ljubav, *jecanje* — sprovod. Premještanje slogova (*kinfa* — fakin, *jerfra* — frajer, *vozdra* — zdravo, *mado* — doma) i stvaranje novih oblika postojećih riječi pomoću prefiksâ i sufiksâ (*jorastanj* — rasta, stara, tj. majka, *jonobarkonj* — nobarko, konobar, *jostikranj* — stikra, krasti) također su osobina šatrovačkog govora.

Drugo je, dakako, pitanje granica između šatre, dijalekata i žargonâ. Tu je zaista teško (zapravo nemoguće) »povući« sasvim određenu »crtu«, a lako je prigovarati. Ipak se pitam jesu li šatrovačke ove (i mnoge druge u Rječniku sadržane) riječi: *mlitonja, nafuren, nagrabusiti, nakresan, naljoskati se, napuhavati se, ocvirki, okserice, otegnuti papke, peh, vritnjak, žlabrati* (onda bi moralo i: frflati), *bajbok, hec, hercig, hračkati, hrustiti se?* (Ovamo bi, lojalno priznajem, valjalo uvrstiti i poneku riječ koju navedoh kao izostavljenu.)

Šteta je što su mnoga tumačenja u Rječniku nespretno formulirana: *mjesečina* i *biljarska kugla* — *ćelav* (mjesto: ćelavac), *skakati na levo* — *hroma osoba* (mj.: biti hrom), *furati drvo* — *slijepac* (mj.: biti slijep), *fasadeks* — *prenavljati se* (mj.: prenavljanje ili prenavljač) itd. Brojni su i primjeri neprovedene asimilacije po zvučnosti, pogrešaka u pogledu pisanja ije-je i č-ć i dr.: *odfurati, odhajati, podhodnik, otšacati, izfazonirati se, otdruknuti, išaltati* i *izšaltati* (za pisanje *madko* i *metuzko* opravdanje je u tome što bi likovi »matko« i »metusko« bili suviše daleko od osnovnih riječi *komad* i *Metuzalem); nesvjest, cjepati, dvocjevka, garsonjera; buća-ćabu, ravčo-čorav, ćuća, frendać; šoder graba, auto limar, stereo sistem, pop muzičar itd.* U pogledu pisanja velikog i malog početnog slova mnogo se toga omaklo (*Bugar* u značenju vrtlar, *Zetovac* — džepar po tramvajima, *Đorđe* — hiljadarka, *Slavonka* — novčanica od 1000 d, *štroc* — Strossmayerovo šetalište, *vatrić* — Koncertna dvorana »Vatroslav Lisinski«, *romić* i *romiška* — Rom, *šofer-šajba* — ime određenog buffeta i sl.), no podosta je i takvih slučajeva gdje bi se i pravopisni stručnjaci morali zamisliti. Teško je, primjerice, na prečac reći da li je bolje pisati: *Otišao je u Opatiju* ili . . . *u opatiju* kad je riječ o tome da su nekog kažnjenika strpali u samicu...

Autor se u predgovoru potužio kako jedan poznati (sad već pokojni) jezikoslovac nije pokazao nimalo interesa za njegov rad na skupljanju i obradi šatrovačkih riječi. Hoće li živi ugledni jezikoslovci — barem sada (nakon izlaska Rječnika) — postupiti ispravnije? Bilo bi dobro da se Sabljak i oni udruže (kad već nisu prije), pa da novo eventualno izdanje Rječnika bude što kompletnije i opremljeno svim potrebnim leksikografskim »aparatom«.

Sabljak je, međutim, na ovom području kod nas neprijeporni prvak. Dugujemo mu istinsku hvalu za golem trud što ga je uložio u taj posao.

Mirko Petravić

AUTENTIČNI DAH STARIH VREMENA

Nedjeljko Subotić: CRKVA GOSPE DELORITE I FRANJEVAČKI SAMOSTAN NA KUNI, Kuna 1981.

Habent sua fata ne samo *libelli* nego i *manuscripti*. Don Nedjeljko Subotić, za kojega je znameniti hrvatski pisac konte Vojnović svojedobno rekao da je »rođeni pisac«, prije 34 godine dovršio je spomen-spis uz 240. obljetnicu kunovskoga samostana. I kao što često biva u našim izdavačkim (ne)prilikama, spis ostade neobjavljen za života autorova da se njegov dio nađe ravno 20 godina poslije spisateljeve smrti u »Spomenici Gospe od Anđela u Orebićima«. Novih 11 godina kasnije Subotićeva ex-subraća (u službu Bogu i narodu don Nedjeljko bijaše stupio kao franjevac, da kasnije po odobrenju Sv. Stolice prijeđe u »petrovce«) izdadoše knjigu navedena naslova, ukusno opremljenu, izdašno ilustriranu. U njoj se u dva zasebna dijela govori o crkvi Gospe Delorite i franjevačkom samostanu na Kuni.

Knjižica obasiže 47 strana, no na to malo prostora nalazi se mnogo vrijednoga. Don Nedjeljko piše pročišće-

nim, živim i krepkim jezikom, udubljuje se u stvar koju obrađuje, temeljito dokumentira tvrdnje a znanstvenoj akribiji pridružuje neposrednost vlastitih opažanja, sjećanja svojih i brojnih starih ljudi kroz čije postupke i likove provijava autentični dah starih vremena.

Djelo može izvrsno poslužiti i kao podsjetnik što bi još valjalo dublje istražiti, osvijetliti i temeljito obraditi na mnogim područjima. Npr. na polju povijesti književnosti, posebice hrvatskog prevodilaštva i sabiranja narodnoga pripovjedačkog blaga. Zatim u povijesti matematike, fizike, astronomije, bolje reći: o osobama koje su se bavile (ne bez uspjeha i priznanja, čak i iz inozemstva) tim znanstvenim područjima.

Svatko tko se bavi životom i radom istaknutog našeg slikara franjevca Celestina (Mate) Medovića morat će uzeti u obzir i neopsežne ali dragocjene podatke o njemu, njegovim djelima i naročito njegovim počecima o kojima govori don Nedjeljko.

Knjiga je nadasve važna kao prilog povijesti djelovanja franjevaca u nas. Ne samo kao niz povijesnih činjenica koje su važne i za Red sv. Franje i za našu opću povijest (ta se, uostalom, ne da zamisliti bez istaknute uloge franjevaca u njoj, posebno u njenim kriznim razdobljima) nego i za podrobnije osvjetljavanje franjevačkog duha kako se očitovao u južnohrvatskim krajevima. To se npr. ističe u postupku prvih čuvara Delorite, franjevaca koji sebi pregrađiše za boravište dotadašnju pojatu, njihovo ne samo nadziranje gradnje nego i »zasukavanje rukava« (32. str.), odnosno »uzimanje u ruku malja i lopate« (34) što svjedoči i o radinosti franjevaca ali i o teškoćama u svezi s financiranjem izgradnje samostana.

Najzad, tu je još jedan detalj koji je na poseban način zanimljiv u današnje vrijeme kad se sve više govori (i nedovoljno čini, na žalost) o ekološkim problemima. Riječ je o akciji ondašnjega gvardijana, na samom početku ovoga stoljeća, koji prostor od 130x70 m od »tužne slike pustih gomila kamenja« pretvori u prekrasan park kojega stabla — vidi se to i na slici u knjizi — daju poseban čar cijelom kraju a ujedno rječito govore o tome što je moglo biti od toga kraja za koji danas smatramo da i ne može biti drugačiji nego što jest: goli kamenjar.

Posljednjih su godina franjevci (ne samo oni!) izdali dosta povijesnih djela koja kao sitni kamenčići mozaika pridonose potpunijem sagledavanju njihova rada u našim krajevima, pa time i opće povijesti našeg naroda. Možda ne bi bilo na odmet da se ponetko od tih povjesničara svog reda pobliže pozabavi i radovima svoje subraće na pošumljavanju, kultiviranju zemljišta i borbi s kamenjarom. A Franjevačkom samostanu na Kuni, izdavaču djela o kojem je bila riječ, svaka čast što je njegovim izdavanjem dao prilog boljem poznavanju naše prošlosti i bar dio Subotićeva vrijedna spisa stavio na uvid svakom tko se zanima za povijest. Premda je knjižica mala i skromno opremljena, bila je teret — radni i financijski — za neveliki samostan. No za razliku od velikih izdavača kojima je na umu gotovo samo dobit, premda su izdašno potpomagani od društva, ovaj je izdavač mislio na drugu korist od knjige, a ne na financijsku. Eh, da su i »veliki izdavači« takvi...

A. R.

TJESKOBA ISPRAZNOSTI

U povodu zbirke Slavena Marka Perovića ELEKTRA S.

Kriza je karakteristika današnjega. Ne kriza ovog ili onog socijalnog oblika, niti ovakvog ili onakvog gospodarskog sustava, nego temeljna, sveobuhvatna kriza ljudskoga kao domet civilizacije zasnovane na novovjekovnoj znanosti. Njoj su renesansni utemeljitelji, poglavito Francis Bacon, namijenili božansku ulogu pomoćnice ljudima, no ona iznevjeri prognoze svojih otaca i u vremenu današnjem sotonski se opredijeli protiv ljudskoga. Riječ je o znanju koje se usmjerilo spram prirode da bi je podredilo ljudskim svrhama, ali ne svrhama duha i ljudske punine, nego svrhama komfora; o znanju za koje bi Aristotel ustanovio da se usmjerilo prema tvorbi te u krajnjem dometu postalo tehnika i za koje Heidegger reče da je bacilo Čovjeka u zaborav Bitka i izagnalo ga iz njegova Iskona. Po Emmanuelu Mounieru tragedija se događala jer se civilizacija začeta u renesansi antitezom spram kršćanstva tijekom vijekova srozavala od svojih izvorišnih ljudskih ideala do puke razine profiterske akcije i komfora. Tako se starozavjetna slika iz Knjige postanka o istjerivanju čovjeka iz raja zemaljskog prometnu u anticipaciju realizacije prokletstva u koje evinsko podrijetlo dogura sudbinu ljudskoga...

U Bibliji je i slika sudnjeg dana: ne krije li se u toj slici, uz dubokoumnu sublimnu poruku, i davno postavljen projekt našeg skorog kraja? Danas još samo čudo može izbaviti ljudski rod od propasti u koju ga dovede dijalektika povijesti i njegova vlastitog razvoja. No ne mora Kraj biti označen samo kao eksplozija Globusa za koji Ivan Supek ustanovi da je planetarna barutana koju svakog časa može raznijeti »hir luđaka«, ili puka »tehnička omaška«. To su sitnice jer temeljna opasnost ljudskom ne prijeti od nuklearnog oružja, nego od nedostatka duha i od krivih vrijednosti! Čovjek bi mogao s Globusa čak i pobjeći, pa eventualno i nedostatak ovdašnjih prirodnih resursa u prostranstvima Univerzuma nadoknaditi, ali od sebe ne može pobjeći! Mogu li lagodnost i komfor, a to su ciljevi imanentni civilizaciji, uroditi ičim doli isprazno šću što rađa tjeskobu? Jer smo od duha udaljeni, apsurd nam se ukazuje na horizontima povijesti.

Na kraju nekoliko riječi i o Slavenu Marku Periću i o njegovoj zbirci kojoj je ovo dosad rečeno filozofska dimenzija. Slaven Marko Perović rodio se godine 1958. u Zadru gdje studira arheologiju i povijest umjetnosti. »*Elektra S.*« je zbirka poetskih toplo napisanih crtica u stihu koje dokazuju, dakako, još dokraja neizgrađen, ali pouzdan Perovićev literarni talent. Duboka ljudska tema koja će bivati sve aktuelnija i osebujan nesvakidašnji oblik dovoljni su motivi da na prvenac Slavena Marka Perovića svrate pažnju književne kritike.

Nikola Bićanić

MAJKA BOŽJA LURDSKA U ZAGREBU — 50. OBLJETNICA SAMOSTANA, 40. OBLJETNICA ŽUPE

Pojedine publikacije o našim samostanima i župama, koje se uza sve nakladno-tiskarske neprilike ipak množe, imaju nedvojbeno vrlo važno mjesto ne samo unutar kršćanskoga tiska nego znače i velik prinos hrvatskoj (crkvenoj) povijesti općenito. Na temelju tih knjiga i knjižica moguće je sagledati odsječke koji tvore sveukupnu našu historiju. Upravo među takve publikacije ide i netom (Zagreb 1982) tiskana monografija o svetištu, samostanu i župi Majke Božje Lurdske u Zagrebu, izdana prigodom 50. godišnjice osnutka samostana i 40. obljetnice utemeljenja župe. Knjiga je izašla kao izdanje »Majke«, lista što ga već nekoliko godina izdaje spomenuto svetište, u knjižnici istoimena naziva. (Prva knjiga biblioteke »Majka« izišla je prije dvije godine a nosi naslov »Nije dobro da čovjek bude sam«; sadrži prvi niz govora Ivana Pavla II. o ljubavi i braku prema prvim poglavljima Knjige Postanka — u generalnim audijencijama srijedom, od rujna 1979. do travnja 1980.) Monografiju o svetištu, samostanu i župi priredili su fra Josip Soldo, fra Mirko Buljac i fra Bernardin Vučić. Oni su i autori glavnih tekstova u knjizi. Uvodno štivo-predgovor napisao je nadbiskup zagrebački Franjo Kuharić a potom slijedi tekst gvardijana samostana M. B. Lurdske fra Mirka Buljca pod naslovom »Poruka Lurdske Djevice« u kojem iznosi kronologiju Marijinih ukazanja u Lurdu. Fra Josip Soldo pod naslovom »Štovanje Majke Božje Lurdske u hrvatskom narodu« kazuje historijat odnosa Hrvata prema Lurdu od prvih početaka do današnjih dana. Isti je autor napisao i dragocjeni »Ljetopis samostana i crkve

Majke Božje Lurdske« od 1929. godine, kada franjevci redodržave Presvetoga Otkupitelja odlučuju utemeljiti samostan u glavnom gradu, pa do današnjih dana. O planovima oko dovršenja svetišta piše ing. arh. Ivan Celio-Cega. Slijedi popis gvardijana i vikara samostana M. B. Lurdske od 1934. do danas, kao i župnika i kapelana. Sve to nalazimo u sklopu poglavlja »Župa u brojkama« koje je priredio fra Bernardin Vučić. Pri kraju je spomenice i jedno izrazito književno štivo — »Naša Gospa Zagrebačka« — iz pera Tomislava Heresa, prenijeto iz časopisa »Marija«. Nije izostao ni popis važnije literature o samostanu i svetištu a iza toga su tiskani sažeci na francuskom i njemačkom jeziku. Knjiga je vrlo bogato opremljena nizom fotografija među kojima mnoge imaju zaista pravu dokumentarističku vrijednost. Nalazimo i reprodukcije umjetnina koje se nalaze u svetištu (autori su tih umjetnina Jože Plečnik, Frano Kršinić, Bruno Bulić, Ivo Dulčić, Ivan Kožarić, Ante Starčević, Lujo Lozica, Josip Botteri i dr.). Bilo bi dobro kada bi svako svetište, svaki samostan, svaka župa posjedovali ovakvu monografiju o svome djelovanju.

T. V.

Izložbe

DVA NOVA MURTIĆEVA CIKLUSA

Uz autorove izložbe u Opuzenu i Kleku (u Galeriji »Stećak«)

Edu Murtića istodobno su obuzele dvije teme, dva svijeta, koji su ga tijekom njegova stvaralaštva već zaokupljali, ostavljajući u njegovu djelu svjedočenja o svojoj stalnoj nazočnosti. To su dva posve oprečna svijeta, dva suprotna pola: riječ je o dijelu raja i o dijelu pakla koji se pomaljaju u vidokrugu našega svijeta i koji su se Murtiću neprestano nametali, bilo da je riječ o njegovoj figuraciji ili o njegovoj nefiguraciji. Njegove rane slike kojima se razlijeva sunčana svjetlost prethode onim velikim apstraktnim platnima na kojima vriju žive boje i slikama jadranskih krajolika, onim poratnima i ovim današnjima, gdje se ponovno očituju radosni kolopleti boja. One pak tamne, mjestimično sažgane površine (s kraja pedesetih godina) povezuju prve Murtićeve ilustracije »Jame« s ovim najnovijima. Murtić je, dakle, uvijek slikao dijelove raja i dijelove pakla, povremeno jedne, povremeno druge, uzastopno jedne za drugima, no sada ih prvi put predočuje usporedno, u dva ciklusa koji istovremeno nastaju.

Dio raja što ga zovemo hrvatskom obalom i otočjem (i koji je oduvijek nadahnućem brojnih naših i stranih slikara) nadahnjivao je i Murtića još od njegovih početaka. Onda su u ratnom vihoru nastale dramatične interpretacije »Jame«: Edo Murtić i Zlatko Prica bijahu prvi likovni tumači mučne i velebne Goranove poeme. A nakon toga predočavanja pakla slijedile su opet slike žalova, brodica, ribarenja, školjki, opet rajska jadranska motivika koje se Murtić nije lišavao ni onda kad se većine kritičara i likovnoga općinstva doimao kao posvemašnji apstraktist.

Upravo su Jadran i »Jama« dvije temeljne Murtićeve zaokupljenosti, dvije teme koje ponajvećma zaokupljaju njegovu slikarsku čuvstvenost, dva pola za moralne odrednice u njegovu slikarskom svjetonazoru. I zato se, četrdesetak godina nakon nastanka prvih djela, ponovno njima vraća, ponovno je obuzet svojim ishodištima: pred nama su ljupki, rajski krajolici naše obale, pred nama su pakleni pejzaži Goranova svijeta. Bogatstvom dojmljivih boja predočava nam prve, crnilnom snažnoga crteža i crvenim slovima, koja su sâma po sebi likovna vrijednost, dočarava nam druge. I tako se posredstvom majstora istodobno otvara pred nama dio raja i dio pakla; zapravo, dijelovi svijeta u kome živimo.

Dubravko Horvatić

»HALJE« MARIJE BARBARIĆ-FANUKO

Uz autoričine ovogodišnje izložbe

»Halje«, pleteni odjevni predmeti Marije Barbarić-Fanuko, pričvršćene o zid doimaju se poput bogatih reljefa a postavljene u prostoru sliče na neobične kipove. Zapravo, to i jesu reljefi i skulpture, no sazdani od drugačijeg tvoriva nego što je ono kojim se inače gradi skulptura. Oko, naviknuto da vidi skulpturu u sadri, drvu ili bronci, teško se privikava na drugi materijal, pa u ovim reljefima i kipovima od vune gleda u prvi mah samo puki uporabni predmet, doduše skladan i lijep. No kad mu uspije zanemariti usputnu namjenu toga pletiva, otkriva njegovu autonomnu likovnu vrijednost: zatvorene mase iz kojih pojedini oblici streme u prostor, zatim unutarnji prostor koji omeđuju vunene stijenke, pa površine ritmički razvedene ornamentaliziranim aplikacijama i perforacijama, površine pletene tako da sama njihova tekstura pobuđuje snažan dojam. Stamene poput stećaka ili pak razigrane poput klasova ili grana vrška, obilatih neravnih ploština koje nas podsjećaju na slikovite ploče s glagoljičkim slovima, te vunene skulpture prizivaju nam u svijest i drevne artefakte naših predaka i nepatvorenu prirodu koje ima još tako malo oko nas: to je posve naravno jer te halje-skulpture upravo proistječu iz dva izvora; one ih posve prirodno nasljeđuju i slijede.

»Iglicama pletačama«, kako veli pučki pjesnik, Marija Barbarić-Fanuko tvori bajkoviti svijet, kao što ga tvori u svojim prozama. »Sunce raširi svoj plašt« — napisala je ova pletilja-kiparica u priči »Jedna ptica pjeva u pustinji« prema kojoj je prozvala svoju knjigu bajki. Pred ponekim njezinim »haljama«, a mogli bismo ih nazvati i rubinama, oplećama, zobuncima ili surinama (kako u različitim hrvatskim krajevima nazivaju izvorne odjevne predmete poput ovih), upravo se nameće ta njezina rečenica. Naime, ako ih motrimo kao odjevne predmete, onda u našoj svakidašnjici, istolikosti odjeće koje nas okružuje, nedvojbeno djeluju poput ruha iz bajki. Unatoč pletaćem stroju za industrijsku proizvodnju koji unificira odjeću kao što drugi strojevi nastoje unificirati duh, Marija Barbarić-Fanuko, poput starih majstora koji su sami pripravljali platna i zgotavljali boje, odnosno poput niza nepoznatih pletilja koje su iz naraštaja u naraštaj stoljećima prenosile svoje umijeće diljem postojbine, prolazi posvemašnji postupak obrade vune, od predenja i bojenja do pletenja halja-skulptura. I tako njezine ruke, pomoćnice duha, na ustuk stroju, stvaraju jedinstvene primjerke vizualnih i tekstilnih senzacija u obliku halja koje se doimaju kao isječci, ulomci bajke.

Dubravko Horvatić

KIPOVI SOFIJE NALETILIĆ

Uz izložbu u Galeriji »Schira« u Zagrebu

Sofija Naletilić-Penavuša zacijelo je u svom vijeku vidjela malo kipova, ali je vidjela mnogo oblika života. Tko je u svojih šezdeset i pet godina skupio u sebi gorčine usuda poput onih što ih u najbolnijim stihovima naših usmenih pjesama iskazuje drevni pučki pjevač, tko unatoč tragici usuda gaji uzdanje, nužno će nastojati da na ovakav ili onakav način izrazi svoju tjeskobu i svoje ufanje. Tako se i Sofija Naletilić u svojoj šezdeset i petoj godini prihvatila dlijeta, blanje, kista i drugoga alata,

postvarujući u drvetu svoja duhovna unutarnja stanja. Počela je predočavati likove starozavjetnih proroka i svetaca, junaka iz povijesti i pjesama a nadasve figure neobično maštovitoga bestijarija, ali ne u svrhu pukoga predočavanja, samo tvarnoga, već u svrhu iskaza osobnih morâ i oslobađanja, opuštanja od tih morâ putem razigranih oblika i vedrih boja. Tako su nastali čudnovati likovi životinja među kojima poneki kao da su proizvod neobuzdane mašte srednjovjekovnih putnika i pomoraca; tako su nastale stamene i zbijene ljudske figure koje podsjećaju na kipove s romaničkih portala i oltara, to većma što je i u njih zanemarena skrb za obujam a težište je kiparskoga zanimanja usredotočeno na čelni položaj i na obris skulpture. A i boje ove kiparice nukaju nas da se podsjetimo kako je nepatvoreno kiparstvo prošlosti, uključujući ovamo i helenski mramor, oduvijek bilo živo obojeno. Ne spekulirajući s tom činjenicom, nego djelatno rabeći boju kao nužnu sastavnicu sveukupnoga oblikovanja, Sofija Naletilić je primjenjuje u potpunom skladu s kiparskim ritmovima; boja ih slijedi i, štaviše, naglašava a kadikad ih se i suprotstavlja, no uvijek tvori s njima samosvojnu cjelost, osebujni lik. Slično tako i samo tvorivo kiparici nudi, nameće ritam i oblik, odnosno: autorica traži drvo koje već donekle odgovara njezinoj namisli kipa. Amalgam ritmova i boja temeljno je obilježje toga djelanja u drvetu koje nas prvotno zanima kao dojmljivo kiparstvo, bez obzira na uvjetne, moguće predznake.

Dubravko Horvatić

* * *

TISKARSKE POGREŠKE U PROŠLOM BROJU »MARULIĆA«

Opet moramo zamoliti autore i čitaoce za ispriku zbog tiskarskih pogrešaka. Potkralo ih se i u 3. ovogodišnjem broju »Marulića«. Navodimo samo one na koje smo upozoreni.

U naslovu članka A. Mudrinića (na 254. str.) moralo je stajati *samoupravljanju*, a ne »samupravljanju«; u napisu V. R. »Theatralia et alia« stoji (lijevi stupac na 262. str., r. 22. i 21. odozdo) da je Slovenac Josip Nolli nastupao u zagrebačkoj operi od 1875. do 1978, a mora, dakako, biti: *do 1878;* u članku M. T. »Zahvala Konavlima« na dva je mjesta izmijenjen smisao: u lijevom stupcu na 281. str., r. 2. odozdo, mjesto »konvencionalnu« moralo je biti otisnuto *konfesionalnu;* na 283. str., također u lijevom stupcu, r. 24. odozdo, piše kako se Jovan Vukmanović nelijepo ponio prema Konavljanima koji su ga gostili i s njim razgovarali »više od trideset dana«, a moralo je pisati *više od trideset godina.*

Uredništvo

SADRŽAJ

Radovan Grgec: Uz rub (23) 289
***Serafin Mičić:** Kristu koji je ljubav 292
Antonija Rehak: Biblijsko-kršćanska motivika u prozi Petra Šegedina 293
Bruno Bulić: Deseti brat 296
Jakov Ivaštinović: Dva susreta — dvije istine 301
***Ante Jakšić:** Tražiš riječ 305
Ava Mislan: Književnici i farizeji 307
***Pavao Despot:** More 309
***Salih Alić:** Iz ostavštine 310
Ivo Balentović: U povodu nedavne smrti Saliha Alića 311
Jakov Ivaštinović: Rješenje 313
***Vjekoslav Martin Boban:** Biserna sjećanja 319
Dubravko Horvatić: Neizrečena riječ nad odrom Josipa Turkovića 320
Darko Deković: Neopravdana uporaba tuđica i njihovo razjednačivanje s hrvatskom istoznačnicom 321
***T. J. H. Mar:** Prenje tijela s dušom 324
Josip Antolović: Otac Ferdinand Konščak (1703—1759), isusovački misionar u Kaliforniji 326
*****:** Dr. Dasen Vrsalović 333
Stanislav Šodan: Svi su nekamo žurili 337
***Dinko Bilić Tusun:** Za tebe zriju najljepši trsovi 338
***Antun Removčan:** Jesen na Mljetu 339

Mozaik

Josip Mihojević: »Umjetnik i zagonetka života« Rajmunda Kuparea 340
A. V. Mihičić: Jože Marinović 343
Đuro Krasnov: Gdje su živjeli stari Hrvati 345
720-godišnjica kovnice novca u Zagrebu 346

Knjige

D. H.: Pečalna krajina 347
Slikar-franjevac 348

Vladimir Dumbović: Talmud 349
Nov zanimljiv i vrijedan rječnik 350
Mirko Petravić: Ne farbam, rista: šljakal si zbiljam fest 351
A. R.: Autentični dah starih vremena 353
Nikola Bićanić: Tjeskoba ispraznosti 354
T. V.: Majka Božja Lurdska u Zagrebu — 50. obljetnica samostana, 40. obljetnica župe 355

Izložbe

Dubravko Horvatić: Dva nova Murtićeva ciklusa 356
»Halje« Marije Barbarić-Fanuko 357
Kipovi Sofije Naletilić 357

* * *

Uredništvo: Tiskarske pogreške u prošlom broju »Marulića« 358

MARULIĆ — hrvatska književna revija. Izdaje Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, Trg kralja Tomislava 21.
Uređuje: Uredrički odbor. Glavni i odgovorni urednik: Radovan Grgec

NARUČITE PRAVOVREMENO:

1. *DANICA 1983.* Najpopularniji hrvatski kalendar. Dva posebna priloga i nagradni natječaj. Cijena 120 d.
2. *DŽEPNI KALENDAR.* Sa slikama naših biskupa. Cijena 15 d.
3. *ZIDNI KALENDAR.* S umjetničkom slikom. Cijena 4 d.

Narudžbe prima HKD sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, Trg kralja Tomislava 21